

श्री साहस्रिला ”

बैंकटांबर, नोवेंबर, डिसेंबर १९५६

द्वितीय दृहा आणे

D.D.NEROU SANITAH SHIKSHI
COPYRIGHT

वर्ष ३२ वे

अंक ४ था

संपादक

श्री. नारोदा आत्माराम सावंत

व्यवस्थापक

श्री. रामचंद्र महादेव राणे

कार्यालय

ईस्ट अॅण्ड वेस्ट इ. क. बिल्डिंग,
४१५५ अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १

वार्षिक वर्गणी

रु. २-४-० (ट. ल. स.)

किरकोळ अंक : द्वा आणे

वर्गणीदारांस सूचना

१ श्रीसाईलीला त्रैमासिकाचे अंक मार्च, जून, सप्टेंबर व डिसेंबर या महिन्यांत ३० तारखेस प्रसिद्ध होतात. तरी पुढील माहिन्याच्या ५ तारखेपर्यंत अंकाची बाट पहावी, तोपर्यंत अंक न पोचल्यास लेच आम्हाला कळवावे, अंक शिळ्डक असल्यास अगाधपूर्वक पुन्हां पाठविला जातो. मात्र अंक शिळ्डक नसल्यास त्यासंबंधी वेगळा पत्रव्यवहार केला जात नाही.

२ वर्षारंभ जानेवारीपासून असला सरी वर्गणीदार कोणत्याही महिन्यापासून होतां येते.

३ मागाणी केल्यास वर्षारंभापासूनचे अंक शिळ्डक असल्यास पाठविले जातात,

४ वर्गणी—मनिअॉर्डरने 'व्यवस्थापक, श्रीसाईलीला त्रैमासिक कार्यालय, ईस्ट अॅण्ड वेस्ट इ. क. बिल्डिंग, ४१५५ अपोलो स्ट्रीट, फोर्ट, मुंबई १' या पत्त्यावर पाठवावी.

५ या मासिकांत प्रामुख्याने 'धार्मिक व तस्वज्ञानात्मक स्वरूपाचीच विषय येतात.

—व्यवस्थापक.

श्रीसाईवावा संस्थान, शिरडी, या संस्थेने चालविलेले

श्री साई लीला

[त्रैमासिक]

वर्ष ३२ वॅ]

[अंक चौथा

ऑफिशियल, नोव्हेंबर, डिसेंबर १९५५

अनुक्रमणिका

अ. नं.	विषय	लेखक	पृष्ठ.
१	श्रीसाईवाक्षुधा		६
२	प्रिय वाचक	संपादक	७
३	एका व्यापार्याचा चमत्कार		८
४	बाबांची लीला		९
५	हृदयाची हांक	आमचे प्रतिनिधि	११
६	ली दर्शनाच्या मोहाची मीरांसा	सौ. सुमति द्वा. प्रधान	१२
७	श्री साई गायामृत	ना. वा. गुणाजी	१७
८	सु-ओकीता	वि. के. छत्रे	२९
९	श्री साई—भक्तराज अणा चिंचणकर	कै. बाबांचे बाल	२५
१०	आरति ओवाळीतो अल्पोदासर्थी	ग. ना. जुळेकर	२७
११	रामायणांतील कांहीं ठळक प्रसंग } आणि त्यासंबंधीने लेक्सिगज	ग. ल. रेण	३०
१२	कै. बाबासाहेब तर्लंड आख्यान	डॉ. मायावती गुरुँ	३५
१३	जगाचे ज्ञान हा केवळ भास		३७
१४	जयदेवा जयदेवा श्रीसाईनाथा	ग. व. वैद्य	३८
१५	मनोरंजक आणि बोधप्रद लोककथा		३९
१६	देवभक्त बैल		४३
१७	अरविंदाश्रमातील चेतुक		४५
१८	शिरडी—वृत्त		४६

याशिवाय मनोरंजक व माहितीपर विविध साहित्य

श्री साई वाक्मुदा

गुर्वाङ्गा परिपालन । हैंचि शिष्याचें शिष्यपण ।
 हैं द्वि आम्हां निजभूषण । अवङ्गा दूषण सर्वार्थी ॥
 होऊ सुखी अथवा कही । परिणामावर नाहीं हडी ।
 घडले असेल जैसे अडी । परमेष्ठीला काळजी ॥
 गुर्वाङ्गा बेद स्थाप । युक्ताखुक वा इष्टानिष्ट ।
 है विचारी तो शिष्य नष्ट । सेवाभृष्ट भी समजे ॥
 गुर्वाङ्गेचे उक्तुंवन । तेच जीवाचें अक्षपतन ।
 गुर्वाङ्गा परिपालन । मुख्य धर्माचरण हैं ॥
 चित्त मुरुपदीं सावधान । राहोत कीं जावेत प्राण ।
 आम्हां गुरुचीच आज्ञा प्रभाष । परिणाम निर्बाज तो जाणे ॥
 गुरुवचनाचिया पुढे । विविनिषेव व्यर्थ नपुढे ।
 लक्ष गुरुनिषेव करत्याकडे । शिष्याचें सांकडे गुरुमार्थां ॥

—श्रीसाईसच्चरित-अ. २३ वा

★ - प्रिय वाचक - ★

श्रीसाईलीला त्रैमासिकाचा चालू वर्षाचा हा अवेचना अंक आहे. आमच्याकडे त्रैमासिकाची जबाबदारी आल्यापृष्ठाच्वर्ण हैं तिसरे वर्ष आतां या अंकाबरोवर संपत आहे. या अवधींत हैं त्रैमासिक अधिकाधिक वाचनीय आणि भक्तांना संग्राह वाटवेंसे करण्याचा आम्ही मनःपूर्वक प्रयत्न केला आहे. तो कितपत यशस्वी क्षाला आहे हैं, उरविष्याचे काम अर्थातच वाचकांचे आहे.

आमच्या संपादन-कार्यात ज्या लेखकांचे साहाय्य आम्हांला लाभले त्यांचे आम्ही कृतज्ञपूर्वक आभार मानतो. श्री. ना. वा. गुणाजी, वाढायप्रभु, खं. स. विलोकेकर, श्री. वि. के. छत्रे, शानेश्वर माउलीचे चरणरज श्री. काळे, श्री. ग.-ल. रेणे, सौ. विजय खांडेटे, श्री. द. पां. खांडेटे इत्यादि लेखक लेखिकांनी यंदा अगत्यशील सहकार्य देऊन त्रैमासिकाल भक्तगान्य स्वरूप प्राप्त करून दिले आहे. वर उल्लेखिलेल्या लेखकांचेरीज इतराहि अनेक लेखकांचे व कवींचे बहुमोल साहाय्य मिळले आहे. त्या सर्वांचे आम्ही दृष्टी आहोत.

त्याच्यप्रमाणे श्री साईभक्तीने प्रेरित होऊन त्रैमासिकाला विनाशूल्य बऱ्लॅक देणारे डी. डी. नेरोय यांचे अंतःकरणपूर्वक आभार मानतो. जाहिरातदार, जाहिरातीसंबंधी आपुलकीने काम पद्धाणारे श्री. वा. ह. शिंदे आणि अंक-विकेते यांनी दिलेल्या सहकार्यवद्दल त्यांचेहि आम्ही आमारी आहोत. तसेच त्रैमासिकाचे व्यवस्थापक श्री. रा. म. राणे यांच्या निरलस सहकार्याचा आमारपूर्वक उल्लेख करणे अवश्य आहे.

* * *

संस्थान कमिटीने प्रसिद्ध केलेल्या दोन नव्या प्रकाशनांकडे आर्ही वाचकांचे लक्ष वेतू इच्छितो.

गतवर्षीच्या पुण्यतिथि विशेषांकात आम्ही 'श्री साईगीतांजली' हैं स्तोत्र प्रसिद्ध केले होते. तै आतां पुस्तकरूपाने प्रसिद्ध करण्यांत आले आहे. कृति श्रीपाद यांचे हैं स्तोत्र प्रसादिक आणि गोड आहे असा अनेक वाचकांचा अभिप्राय पडल्यावरून ते भक्तजनांना सादर करण्यात येत आहे. वाचक या भक्तिमध्यर स्तोत्रांचे लक्ष्यांनी स्वाप्त करतोल असा आग्नेय विशास वाटतो.

संस्थानकमिटीचे दुसरे प्रकाशन म्हणजे 'साईबाबा-अवतार व कार्य' हैं पुस्तक होय; साईभक्त श्री. अ. य. घोड यांनी हैं पुस्तक लिहिले असून वाचकांच्या अवतारकार्यांची मासिक चिकित्सा या पुस्तकात वाचकांना आढळून येईल. पुस्तकाच्या प्रस्तावनेत म्हटल्याप्रमाणे भाविक अर्धशब्द आणि अशब्द या तिन्ही प्रकारच्या लोकांना वाचनीय वाटावै असे या पुस्तकाच्वर्ण स्वरूप आहे. बाबा हे दत्ताचे अवतार होत हैं मत लेखकांने माडिले असून त्याला समर्पक पुरावाहि सादर केला आहे. लेखकांची सर्व मर्ते सर्वांना पटसील असें नाही. पण अबाब्या जीवनकार्यावर चिकित्सक पण सहृदय दृष्टिकोणाने लिहिलेले पुस्तक म्हणून वाचकांना ते खास संग्राह वाटेल.

* * *

संस्थान व्यवस्थापक समितीचे माजी सभासद श्री. बाळकृष्ण सखाराम पाताडे, शांना दीर्घकालीन आजारणातर, त्यांच्या रहात्या विन्हाडी दि. ५-११-५५ रोजी दुपरी देवेश होऊन ते श्रीसाईचरणांलीन शाळे हैं कळविष्णुस अस्तं खेद होतो. त्यांच्या निधनाची बातमी समजावाच श्रीशिर्डी व्यवस्थापक समितीने ध्यापली बैठक तहकून केली व बरेच्याचे सभासद श्री. पाताडे यांच्या विन्हाडी, त्यांच्या प्रेतांत सामील होण्याकरितां गेले. समशानभूमीवर श्री. द. व. राणे, शांनी व्यवस्थापक समितीतकै कै. पाताडे यांच्या गुणवर्णपर भाषण केले, शवास, समितीतकै एक पुष्पहार अर्पण करण्यांत आले.

कै. पाताडे यांनी ध्यापली स्वभावाने पुष्कळच मित्र परिवार गोला केला होता; त्यांची सामाजिक व श्रीसाईसेवेत काम करण्याची दांडगी होती. सन १९५४ च्या जानेवारी महिन्यांत भरलेल्या अखिल भारतीय श्रीसाईभक्त समेलनाचे ते संयुक्त चिटणीस होते व त्यांनी त्या कामाकारितां अविश्रांत मेहनत केली होती.

कै. पाताडे यांच्या माझे, त्यांच्या पत्नी, तीन मुलगे व ४ मुली इतका परिवार आहे; त्यांच्या निधनामुळे शा कुदंडवावर जौ आघात क्षाला आहे, त्या शोकात सर्व साईभक्त तहांपाणी आहेत.

—संपादक

एका व्यापान्याचा चमत्कार

“एका प्रसंगी मी हैद्राबादला गेलों होतो. तेथें माझ्या ऐकपणांत आले की, एक गृहस्थ हजारीं प्रकारचे जिनक वसव्या जारीं काढून दाखवितो. हा गृहस्थ हैद्राबाद येथे कांहीं व्यापार-धंदा करून रहात असे. आम्ही त्या गृहस्थाकडे गेलों आणि कांहीं जिनक काढून दाखविण्याविषयीं त्याला विनंती केली. त्या दिवशीं तो गृहस्थ तापानें आज्ञारी होता. एखादा सतुरुष-घानें सर्व केला असतां रोगप्रस्त मनुष्यांना रोग जातो, असा आम्हा हिंदूंचा विश्वास आहे. त्याला अनुसरून तो गृहस्थ मला म्हणाला, ‘महाराज, माझ्या मस्तकावर आपला कृपाहस्त ठेवा! ’ मी त्याला म्हटले ‘पण तुम्ही आपली करामत मिळी दाखविली पाहिजे वर का! ’ ही गोष्ट त्याने कबूल केली.

‘पुढे थोऱ्या दिवसांनीं तो भजकडे आला. त्याचेळीं तो फक्त धोतूर नेसला होता व अंगावर थोडे कपडे होते. आम्ही त्याला अंगावरचे सर्व कपडे बाजूला ठेवायला लागले. त्याचे नेसते धोतूर मात्र. अंगावर राहू दिले. त्या दिवशीं थेंडी कार होती म्हणून पांधरायला एक ब्लैकेट त्याने माझ्यापासून मागून घेतले. आणि तीं पांधरून तो खोलीच्या एका कौपन्यात जाऊन बसला. त्या खोलीलंत त्याचेळीं सुमारे पंचवीस माणसे होती. तो गृहस्थ म्हणाला, ‘बोला, तुम्हाला काय पाहिजे तीं? ’ आम्हीं सर्वोंनी कांहीं फलोंची नांवं सांगितलीं. त्यांत किलेक फलें जबलपासच्या मुलवांत न मिळारीं अशीहि होती. फलांच्या यादींत द्राक्षे, नारिंगे इत्यादि अनेक प्रकारची फले होतीं...’

‘थोऱ्या वेळाने ब्लैकेटलालून फलें येण्यास सुरुचात शाळी. द्राक्षोंचे घड आणि नारिंगे वैरे इतर फलें भरामर बाहेर पडू लागलीं. शेवटीं इतरकीं फलें शाळीं की त्यां सर्वोंचे वजन केले असते तर तीं त्या मनुष्याच्या दुप्पर शाळे असते. तीं फलें त्याने आम्हाला खायला दिलीं. परंतु किलेकांनी तीं लाण्याचे नाकारले. त्यांत कांहीं जाहू असेल असे ते. म्हणू लागले. पण ती गृहस्थ जेव्हा तीं फलें स्वतःच खाऊ लागला. तेव्हां बाकीच्या सर्वोंनी त्यांवर खुशाल ताव मारला. त्यापासून कोणला कांहीं इजा वैरे पोंचली नाही.

‘शेवटीं त्याने कांहीं सुंदर गुलाबाचीं कुळे काढलीं. प्रत्येक कुळ अगदीं पूर्ण कुळलेले असून नुकतेच तोडल्यासारांवै दिसत होते. त्यांचील दंवाचे विदूहि जरुन्या तसे असून सर्व पांकड्या अगदीं ताज्या दिसत होत्या. एखादी पाकलीसुळां शाळी नव्हती. तीं कुळेहि थोडीथोडकी नव्हती. भारामर कुळे त्याने बाहेर आणली होती.’

—स्वामी विवेकानंद

जाहीर खबर

ट्रेडमार्क कलम ८ कायद्यान्वये ‘श्रीसाईबाबा’ ‘श्रीसाई’ वैरे नांवे विक्री करण्यासाठी जिन्नसावर लाघवे हैं श्रीसाई भक्तांच्या धार्मिकतेला वाघदायक आहे व म्हणून निषिद्ध आहे, अशा तन्हेचा अर्ज सरकारफडे संस्थानाने केला होता. त्याचील निर्णयाचा मसुदा खाली दिला आहे. कोणत्याहि व्यापान्याने श्रीसाईबाबा किंवा श्रीसाई नांवाचा किंवा फोटोचा जिन्नसावर उपयोग केल्यास कायदेशीर इलाज केला जाईल.

—संस्थान व्यवस्थापक

No. 5 (7)-TM & P (TM) /55

GOVERNMENT OF INDIA

Ministry of Commerce and Industry.

New Delhi, the 21st September 1955.

From,

Shri. T. S. Ramaswami,

Under Secretary to the Government of India.

To,

The Managing Trustee,

Shri Sai Baba Sansthan, Shirdi.

25, Bank Street, Fort, BOMBAY-1.

Subject: Request for the issue of direction under section 16 (1) of the Trade Marks Act, 1940 prohibiting the registration of a trade mark consisting of or containing the portrait of “Shree Sai Baba” or the words “Shree Sai Baba”, etc.

Sir,

With reference to the correspondence resting with this Ministry letter of even number dated the 24th June 1955, on the above subject, I am directed to say that the Central Government have issued the necessary direction under section 16 (1) of the Trade Marks Act, 1940, to the Registrar of Trade Marks, Bombay, in the matter.

2. I am to add that in the case of Trade Marks, already registered, consisting of or containing the words “Shree Sai Baba” or the device of “Shree Sai Baba” the Shree Sai Baba Sansthan may if they so desire, approach the Registrar of Trade Marks for rectification of the Register, in accordance with the provisions of section 46 (1) of the Trade Marks Act.

Yours Faithfully,

Sd/ T. S. Ramaswami,

Under Secretary to the Government of India.

True Copy.

~~ संकलकः—आमचे प्रतिनिधि ~~

श्रीसाईबाबा योगाभ्यास करीत होते, एवढैच नव्हे तर या विद्येत ते पूर्णत्वाला पॉचलेले होते. शिरडीपासून जरा दूर अंतरवरील वटकुक्षाखालीं असलेल्या विहिरीवर दर तीन दिवसांनी बाबा स्नानास जात असत. अशाच एका प्रसंगी योगविद्येतील एक चमकारिक प्रसंग पद्मवयास मिळाला. स्वानांच्यावेळी आपले सर्वांग साफ करताना बाबांनी आपल्या पोटांतील आंतऱी बाहेर काढली व ती आंतून बाहेरून साफ करून जवळच्या जांभूळ वृक्षाच्या फांदीवर सुकण्याकरितं ठेवून दिलीं. हा अद्भुत योगविद्येचा प्रकार शिरडीतील किंवेक लोकांनी प्रत्यक्ष डोळ्यांनी पाहिला आहे व त्याच्या सरेपणावहूल साक्षी दिल्या आहेत.

योगांतील हा धोती प्रकार थोड्या नियम्या प्रकाराने करतात. स्वच्छ पांढऱ्या पातळ कापडाची ३ इंच संद व २२३ फूट लंबाची चिंधी ओली करून अब नलिकेतून पोटांत घाळून अर्धा तासापर्यंत आंत आंतऱ्यांत ठेवून नंतर हळुहळू बाहेर काढतात. खरी धौति पद्धति अशी आहे. पण बाबांनी संवर्च कृति जगावेगाळी होती.

X X X

बाबांचा खण्डयोग

या योगविद्येत दुसरा एक खण्डयोग म्हणून प्रकार आहे. त्याचाहि प्रयोग बाबांनी एकदां केल्याचा पुरावा आहे. एकदां एक यहस्य द्वारकामाईत बाबाना भेटावयास गेले, ते तेथील विचित्र प्रकार पाहून आश्रयवकित आणि गर्भगतित झाले. बाबांनी आपले कांही अवयव दूर बाजूला काढून ठेवले होते. हा भयंकर प्रकार प्राहून ते यहस्य घावरले व वेळेसारांखे धांवत गांवच्या पोलीसपाटलाकडे निघाले, पण बांदेत हा कांही विचित्र प्रकार असल्यास आपल्यावर भलताच आळ येहील अशी शंक मनात येऊन ते तसेच घरी गेले. दुसऱ्या दिवशी द्वारकामाईत बाबाना नेहसीद्यमांच सुरितीत पाहून त्याना आश्रयांचा घंकाच वसल्य. आदल्या रात्री प्रत्यक्ष

डोळ्यांनी पाहिलेला भयंकर प्रसंग केवळ स्वप्नच असेल असें सुमष्टू ते मूरा गिरून बसले. बाबांचा हा खंडप्रयोग होता. अगदी लहानपणापासून योगांतलीं निरनिराळी आसने आणि प्रयोग पाहण्याची दीक्षा त्यांना आपल्या श्री व्यंकुशा (गोपाल स्वामी) नंवाच्या गुरुपासून भिठालेली होती.

■ ■

झोपण्याची फली

ना बासाहेब डेंगळे या गृहस्थांनी द्वारकामाईत झोपण्याकरितां बाबाना लंकडाची एक फूट रंद व चार हात लंब अशी एक फली आणून दिली होती. बाबा तिचा उपयोग झोपण्यासारखा करीत. द्वारकामाईच्या वरील सांवाला चार जुन्या कुजक्या कापडाच्या लंब चिंध्या बांधून बाबांनी ती फली त्यावर लौबती ठेवली व तिच्या चारही बांधेस पणत्या बांधून बाबा नित्यनियमाने तिच्यावर झौंपू लागले. चिंध्याच्या दोन्या इतक्या कुजक्या होत्या की नुसत्या फलीचे वजन देवील त्यांना झेपणे शक्य नव्हते. तेव्हां या अधोतरी टांगलेल्या फलीवर बाबा कसे झोपत असतील आचे आश्रय बाहून रोज रात्री द्वारकामाईजवळ हा अद्भुत प्रकार पाहण्यासाठी लोकांची गर्दी जमू लागली. किलेकांनी तर पाळत ठेवून पाहिले, पण बाबा त्या फलीवर केवळ चळून झोपत व केवळ खाली उतरता, याचा कोणालाहि पत्ता लागला नाही. पुढे ही रंगत पाहण्यासाठी फार लोक येऊ लागल्यासुले बाबांना स्वस्य झोप आणि विश्रांति मिळेनाशी झाली; आणि म्हणून रागाने एक दिवस त्यांनी ही फली मोळून फैकून दिली. बाबांच्या सेवेला अष्टसिद्धि तत्पर होत्या. यांच्या मदतीने ते आपले शरीर वायुप्रमाणे हलके करीत आणि अधांतरे फलीवर झोपणे, उकळत्या तेलाच्या कढीहीत हात धाळून ठवळी, वैरे आश्रयकारक चसल्यार, सहज लीलेने करून दाखलीत. अष्टसिद्धि जरी यांच्या पूर्णपणे हुकमर्तीत होत्या, तरी स्वार्थ-

बुद्धीने बाबांनी कहीं त्यांचा उपयोग करून घेतला नाही. बाबा पूर्णत्वाला पॉचलेले अधिकारी सद्गुरु होते.

X X X

कांदा पचेल त्याने खाचा

योगशास्त्राचा शोडा अभ्यास केलेला एक विद्यार्थी नानासाहेब सूत्रांचा त्याने अभ्यास केला होता. साईबाबांची कीर्ति ऐकून दीर्घ समाधी कवी लावाची याचे शास्त्रोक्त प्रयोग आपणास पाहावयास मिळतील या इच्छेने तो बाबांच्या पुढे जाऊन वसला. साईबाबा त्यावेलेस सकाळची न्याहारी, चटणीभाकर व कांदा खात बसले होते. तें दृश्य पाहून, अपवित्र कांदा खाणारा हा फकीर आपल्यास योगशास्त्र काय सांगणार अशी शंका त्या मुलाच्या डोक्यांत आली. साईनी तक्षणी त्याच्या मनांतील विचार जागून नानांकडे वळून भटले, 'अरे, नाना, कांदा खाऊन पचविण्याची ज्याची शक्ति असेल त्यानेच तो खाचा. दुसऱ्यांनी त्या भानगडीत पडू 'नये.' बाबांचे उद्गार ऐकून तो बालयोगी मनांत खजील शाल आणि साईना अनन्यमार्बं शरण गेला. तेव्हा साईनी त्याला योगशास्त्रांतील गुत गोष्टीच्ये ज्ञान करून दिले आणि त्याच्या मनाचे समाधान केले.

X X X

विस्तवांत हात घातले

एकदं दीपावलीना मंगल महोत्सव चाढू भसतां बाबांनी नेहमीच्या पद्धती प्रमाणे लंकडे घाढून धुनी चांगली प्रज्वलित केली; व हातपाय शैकताना एकदम हात धुनीच्या रखवरखीत विस्तवांत घातले आणि जाळून घेण्याचा प्रयत्न केला. जबलंच बसलेल्या माधव नांवाच्या नोकराचें आणि माधवपव देशपांडे यांचे लक्ष या दृश्याकडे जातांच प्रसंगावधान राळून अत्यंत तत्परतेने माधवरांवांनी पाठीमागून कंकरेला जोराचा विळखा घाळून बाबांना बळजवरीने मार्गे ओळून घेतले, आणि 'देवा आपण हैं काय करून घेतलेत?' असा प्रश्न केला. आपल्या समाधी तंद्रीतून जागें होऊन शांतपणे बाबा म्हणाले, 'अरे, माझ्या भक्ताची—एका—लौहाराची बायको शेंगडीजवळ. बसली होती. तिच्या नवव्याने हांक मारव्यामुळे ती तत्परतेने निघून गेली आणि घार्हित हातावर घेतलेले तिचें तान्हें बाळ त्या जळत्या शेंगडीत पडलें, म्हणून मी घाईने विस्तवांत हात घाळून त्या बाळाला बाहेर काढले व बांचवले. माझी हात माजले पोळले, त्याचे मला दुःख होत नाही. पण त्या अजाण कोवळ्या बाळाचे प्राण बांचले हैं वरै झाले,' भक्तांकडे बाबांचे किती सुखम लक्ष होते

हैं या प्रसंगावरून दिसून थेईल. पुढे बरेच दिवस बाबांनी आपला हात बांधून ठेवला होता.

X X X

अनेक देह धारण करीत

श्रीसाईबाबा हे अर्तीद्रिय होते. एकाच क्षणाला निरनिराळे देह धारण करून भक्ताना दर्शन दिल्याचे अनेक अनुभव आहेत. योगभ्यास करून त्रिद्विसिद्धि प्राप्त करून घेतल्यानंतर तिद्व पुरुषाला ही शक्ति प्राप्त होते. एक दिवस शिरडीला सर्व भक्तमंडळीनी रात्रौ बाबांची नेहमीप्रमाणे देजारती केली. दुसरे दिवशी ती सर्व मंडळी पुनः दर्शनास गेली असतां बाबा म्हणाले, 'काळ मी दक्षिण दिशेस फिरावयास गेलें होतो.' 'बाबांच्या बोलण्याचा अर्थ प्रथम कुणालाच कळला नाही. तुसें आश्रव्य प्रकट करून ती मंडळी गप्प बसली. थोड्याच वेळांत दक्षिणेच्या बाजूच्या खेळवांतून एक मनुष्य दर्शनाला आला व 'काळ संध्याकाळीं बाबा आंमच्या गांवांत आले होते' असे सांगू लागला. बाबांच्या बोलण्यांतील सुसंगति लक्षांत येऊन सर्वोना एकाच वेळी दोन देह धारण करण्याची बाबांची अर्तीद्रिय शक्ति प्रत्यक्ष अनुभव-प्याची सुवर्णी संघी मिळाली. साईबाबा जागृतावस्थेत व स्वप्रावस्थेत निरनिराळे देह धारण करून भक्ताना दर्शन देत. एके रात्री श्री. बळवंतराव खापडे यांच्या स्वप्रांत साईबाबा आले व भोजन करून स्वस्थपणे शोपाळ्यावर बसून विडा चवळून निघून गेले. नंतर घरच्या मंडळीच्या आग्रहावरून कुणासहि ही हकीकत न सांगतां बळवंतराव बाबांच्या दर्शनाला गेले. त्याना पाहतांकर्णीच बाबा 'काळ मी तुमच्या घरीं पोटभर जेवलीं, पण नंतर दक्षिणा दिली नाहीस.' व्यसें म्हणाले व त्यांनी बळवंतरावांकळून दक्षिणा मागून घेतली. परमभक्त खापडे यांचा हा: अनुभव बाबांच्या गूढ अर्तीद्रिय शक्तीचा स्पष्ट पुरावा नाही काय?

तरेंच काकासाहेब दिक्षितांचा अनुभवदेशील आपली मति गुंग करणारा आहे. प्रातःकाळी स्नानसंध्या करून दिक्षित ध्यान धारणा करीत बसले होते. त्यावेलेस त्यांना पंढरीच्या विठोबाची सांबळी मूर्ति पाहिल्याचा भास झाला. आपला जप पुरा झाल्यावर काकासाहेब द्वारकामाहैत बाबांच्या दर्शनाला गेले. अस्थंत सुहास्य वदनाने त्यांच्याकडे पहात म्हणाले, 'कायरे विडल पाठील आला होता ना? त्याला नीट पाहिलेस? तो फार लबाड नि पळपुऱ्या आहे. चांगला घड धरून ठेव. नाहीतर तुळ्या झातावर तुरी देऊन पळून ज्ञाईल.' बाबांचे हैं उद्गार ऐकून काकासाहेबांची स्थिति काय झाली असेल याचा आपल्याच विचार करा. दिक्षितांचे मन गाहिवरून आले, त्यांनी बाबांच्या

चरणीं लौटांगण थातले, भोजन करण्यासाठी ते वाढवांत गेले. त्याच सुमारास बाहेरगांवाडून एक फेरीवाला देवादिकांची चिन्हे विकावयास घेऊन आला. फेरीवाचत्याजवळ असलेल्या चित्रांत काकाशहिवांना एक विछलाचे चिन्ह दिसले. सकाळी ध्यानाच्यावेळी पाहिलेल्या विछलासारखे तें रूप पाढून दिक्षितांनी ताबडतोब बाबांच्या आरोप्रमाणे तें चिन्ह विकत घेतले व आपल्याजवळ नित्य पूजेसाठी ठेवून दिले.

X X X

शिरडीचे मूळ ✓

एकदा हरिभक्ति पारायण दासगण्य यांना बाबांनी नाम सप्ताह सुरु करवयास सांगितले, त्यावर सातव्या दिवशी प्रत्यक्ष विठोबाचे दर्शन होईल तर आपण सप्ताह सुरु करतो असे दासगण्यांनी उत्तर दिल्यासुले बाबांनी लागलीच आपली छाती उघडी करून आत्मविश्वासानें सांगितले, 'अरे वेड्या, विछल हा इथे बसलेला आहे. त्याला पाहावयाचे असेल तर भक्तानें मात्र अर्थंत तलमळ व निशा ठेवली पाहिजे. शिरडी हेच विछलाचे युगतन स्थान आहे.' योगायोग असा की मुऱ्ठे देव मामलेदारांनी शिरडीचा पुरातन इतिहास शोधण्याचा प्रयत्न केला आणि बरेचसे संशोधन केल्यावर त्यांनी असे सिद्ध केले की शिरडी—शीलधी हैं फार पुरातन खेडे असून तें जुन्या पंढरपूरच्या क्षेत्रांत येते. व कुण्युगांतील अगदीं दक्षिणेचे टीक जी द्वारका तीच ही शिरडी आहे.

X X X

समर्पक सांत्वन

बा वा सर्वश असल्यासुले न्यावहारिक दृष्टीने लिहिणे वाचाचे त्यांनी कधीच केले नाही पण योग्य वेळी योग्य तेंच कार्य ते करून दाखवीत. दिक्षितांची मुलगी वारली तेव्हां त्यांना फार तुळ झाले. कोणत्याहि गोर्धीत त्यांचे मन लागेना. बाबांच्या समोर अर्थंत मळूल अंतःकरणाने खाली मान घालून दिक्षित बसले होते. त्याच सुमारास पोस्टमन दिक्षितांच्या नांवे एक व्ही. पी. घेऊन आला. भावार्थ रामायणाची एक प्रत दिक्षितांनी भागवली होती त्याची ती व्ही. पी. होती. पुस्तक वचनप्राप्त रास्रंभ करण्यापूर्वी दिक्षितांनी तें बाबांच्या हातांत दिले. बाबांनी तें पुस्तक उलटे करून थोडा वेळ चाळले व शेवटी किंकिंधा कांडांतील बालीचा वध झाल्यानंतर तारा शोक करीत असतांना रामाने उपदेश केला होता, तें प्रकरण काढून दिक्षितांना बाबावयास सांगितले. दिक्षितांच्या त्याचेलच्या मनास्थितीला अर्थंत समर्पक असे प्रकरण काढून बाबांनी साक्षात्कार दाखवला असेच कुणाही व्यक्तीला कबूल करावें लागेल.

१९१८ च्या सुमारास वापूशाळी गुळवे हे बाबांच्या दर्शनास गेले. त्यांनी काशीहून पवित्र गंगानदीचे तीर्थ आणले होते. शाळीबुवांनी गोंगेच्या पवित्र पाण्याने शाळीकूक पढतीने बाबांना अभिषेक केला आणि श्रीसमदास नवमीला सज्जनगडावर जाण्याची परचानगी मागितली. बाबांनी 'अवश्य जा. तिथे मीच आहे,' असें सांगितले. शाळीबुवा सज्जनगडावर गेले व दासनवमीच्या दिवशी पहारेस पांच बाजांच्या सुमारास बुवांना साईबाबांनी प्रत्यक्ष दर्शन दिले व आपले पाय दावण्यास सांगितले. थोडाचेळ शाळीबुवांकडून सेवा करून घेतल्यावर बाबा अदृश्य शाळे.

अशी प्रत्यक्ष देहाने भक्तांना भेट दिल्याची कितीतरी उदाहरणे उदाहरणे दाखवता येतील. परमभक्त देव मामलेदार यांच्या घरी भोजन केल्याची हकीकत तर अतिशय हृदयंगम व मनाला चटका लागवारी आहे. देव मामलेदार डहाणूला असतांना त्यांच्या घरीं एका वाताचे उदापन होते. अपल्या घरीं या निमित्ताने सद्गुरुचे पाय लागवेत या सदिच्छेने देवांनी बापूसाहेब जोग यांना शिरडीला पत्र लिहून कल्याचे. जोगांनी तें पत्र बाबांना बाचून दाखवले व देवांची इच्छा कल्याची, बाबांनी उलट पर्नी 'आपण भोजनास दोघां भित्रांना घेऊन अवश्य थेऊ' असे लिहिप्पास सांगितले.

बाबांचा निरोप ऐकून देवांना फार आनंद झाला. मुऱ्ठे कांहीं दिवसांनी एक बंगली संन्याशी गो—शाळेची वर्गी वसूल करण्याच्या निमित्ताने डाहाणूस आला. देवांनी त्याची योग्य ती संभावना करून जास्त मदतीकरितां एका महिन्याने परत येण्यास सांगितले. त्याप्रमाणे तो संन्याशी एक महिन्याने देवांच्या घरीं टांग्यातून उतरला. देव मामलेदार उद्यापनाच्या भोजनसमारंभाच्या गडवडीत होते. संन्याशाने आपण आज वर्गी गोळा करण्याकरिता आलीं नसून भोजनकरिता आलीं अहोत असे सांगतांच देवांनी त्यांचे स्वागत केले. संन्याशी आपल्या बरोबर दोन मित्र आहेत, त्यांनाहि वेळन येतों असे सांगून बाहेर गेला व भोजनाच्या ऐनवेळी स्वरूपरच आपल्या दोघां मित्रांसह आला व यथेष्ट भोजन करून निघून गेला.

इकडे देव मामलेदार साईमहाशाराज कबूल करूनहि आले नाहीत म्हणून फार खट्टू झाले. त्यांनी शिरडीला जोगांना पुन्हा पत्र लिहिले. बाबांना तें पत्र बाचून दाखवितांच बाबा हंसून जोगांना म्हणाले, 'अरे, कबूल केल्याप्रमाणे मी माझ्या दोन संन्याशी मित्रांसह देवांच्या घरीं गेली होतों व पोटभर जेवून आली. त्यांनी मला ओढल्याले नाही, त्याल मी काय करूं? उद्यापनाच्या दिवशी देवांच्या घरीं तिथे संन्याशी जेवले कीं नाहीत याबदूल पत्र लिहून खाची करून वे.' श्री. जोगांनी

पाठवलेले वरील हक्कीकतीचे पत्र बाचून देवांना फार आनंद शाळा, पण आपण बाबांना ओळखले नाही यावद्दल तितकेच दुःख झाले.

X X X

हेमाडपतंजी उपदेश

बाबांची प्रत्येक कृति किंवद्दुना मुखांदून सहज निघालेला शब्द बहुमोल उरलेला आहे. कै. अण्णासहेब दामोळ कर यांना साईबाबा प्रेमानें 'हेमाडपत' अशी हांक मारीत. प्रथम बाबा कैवल थड्येने, विनोदानें हें नांव धेत असावेत असाच स्वतः दामोळकरांचा व इतरांचा संमज शाळा. पण पुढे त्यांच्या हातुन जी भरीव कामगिरी शाळी, ती पाहिली कीं बाबांच्या लीलांचे कौतुकच वाटते. फार पुरातन-काळीं रामदेव-राजांचा हेमाडपत हा चुतुर व बुद्धिमान् प्रधान होता. त्यानेवरेच ग्रंथ लिहिले आहेत. मराठीतील मोडी लिपि त्यानेच सुरु केली. अण्णासहेब दामोळकरांना बाबांनी 'हेमाडपत' अशी पदबी विनोदानें बहाल केली आणि दामोळकरांनी देखील तें नांव सार्व करून दाखवले. साई संस्थानची सर्व व्यवस्था अत्यंत चोख रीतीने त्यांनी ठेवली. हिंदूव बरोबर ठेवले आणि 'सा है स च रि त्र' नां वा चा व हु मोल बाबांच्या लीला आणि उपदेश यांनी भरलेला ग्रंथ लिहून साईच्या भक्तांवर अगणित उपकार करून ठेवले आहेत. हा ग्रंथ अण्णा साईबांनीं बाबांच्या परवानगीनेच लिहियास सुरवात केली होती व त्यांतील प्रत्येक शब्दाला आणि बाक्याला बाबांचा वरदहूत आणि आशीर्वाद मिळाला असलायासुळे त्या ग्रंथाला भक्तांच्या दृष्टीने फारच महत्व प्राप्त झाले आहे.

संसारांत गुरुफून गेलेल्या मानवी प्राप्याला सदगुरुची आवश्यकता आहे काय? या प्रश्नावर अण्णासहेब आणि काकासहेब दिसित या दोघांनी प्रत्यक्ष परब्रह्म साईबाबांच्यावरोवर चर्चा केला. काकासहेबांनी एकदा परवानगी मापतंजी बाबांना सहज विचारले, 'बाबा, कोठे जाऊ?' 'वर,' बाबांनी उत्तर दिले.

सखवर लोन्च 'पण मार्ग कसा आहे?' असा त्यांनी दुसरा प्रश्न केला.

'अरे, वर जाण्यास अनंत मार्ग आहेत. एक सुलभ मार्ग थेथून शिरडीहून आहे. मार्ग फार धोक्याचा व संकटांचा आहे. वाश, सिंह लांडगे, अशी कूर श्वापदे आपले जबडे वासून रस्ता अडवून बसलेली आहेत.' बाबांनी उत्तर दिले.

त्यावर काकासहेबांनी, 'बाबा, आम्ही जर एखादा उत्तम वाटाऱ्या घेतला तर?' असा प्रश्न केला.

बाबांनी शांतपणे उत्तर दिले, 'उत्तम, छान. योग्य वाटाऱ्या मिळाला तरच तुम्ही सुरक्षितपणे वर जाऊ शकाल. मार्गातील सर्व विवें नाहीशीं करून अथवा टाळून तो तुम्हांला योग्य मार्ग-दर्शन कील आणि अंतिम घेय गांटून देर्इल.'

“ हृदयाची हांक ”

देवाचिया दारी उभी क्षणभरी ।
हात कटेवरी राया तुझे || १ ||
हास्य तुझे मुखी विलसते किती ।
पाहुनियां नेत्री उमलते प्रीती || २ ||
कधी रे देवा तुं दरशन देसी ।
प्राण भाषा कंठी आला जगजेठी || ३ ||
धांव रे धांव तुं आतां साईराया ।
पालटुनी ठाक माझी सर्व काया || ४ ||
विंती माझी ही अव्हेसून नको रे ।
ब्रह्मांडाचा सांठा ल्पवू नको रे || ५ ||
ऐकोनिया हांक आली साईमाय ।
अभयाचा हात पालटली काय || ६ ||
मीलनाचे वर्णन सांपू मी कसें हो ।
स्वानुभव तुमचे तुम्ही जन ध्या हो ॥ ७ ॥
“ सबुरी निष्ठा ” हे शब्द बहुमोल ।
हीच गुरुकिली नेर्ईल भवपार || ८ ||

सौ. सुमति द्वा. प्रधान

साईचे हे उद्गार ऐकून दामोळकरांच्या मनांत पूर्ण खात्री पटली कीं सदगुरु हाच मार्गदर्शक चाटाऱ्या आहे. त्यांच्या आशीर्वादाशिवाय कोणत्याही व्यक्तीला हा भवसगर तरून मोक्षपदाला जातां येणार नाही. तुसेते धार्मिक ग्रंथ वाचून अथवा प्रवचने ऐकून मानवी प्राप्याला आपली उन्नति करून घेतां येणार नाही. परमार्थ गांठप्याला सदगुरुची अत्यंत आवश्यकता आहे, आणि म्हणूनच परमेश्वर पुन्हा पुन्हा अवतार घेऊन भक्तांना योग्य संधिं देतो. भक्तांनी मात्र सदगुरुच्या पायीं अडल निष्ठा आणि पवित्र भक्तिप्रेम डेविले पाहिजे.

बाबांचा या सहज उद्गारांत विश्वाचे गहन गूढ उकलणारे महान् तत्त्वज्ञान भरलेले आहे. त्यांची भाषा, वाग्प्याची कृति सर्वच कांही कधीही न उलगडणारे एक कोळे होते.

स्त्री-दर्शनाच्या मोहांची मीमांसा

श्रीसाईच्चरितकारांनी ४९ व्या अध्यायामध्ये एक मार्मिक कथा सांगितली आहे. आपल्या भक्ताकडून कांहीं चूक शाळी तर त्याला हिडिसफिडिस न करतां आणि त्याच्यावर झुळ न होतां, बाबा त्याला सन्मार्गाचा चतुर उपदेश करा करीत आणि भक्ताला मनोमन उमज पडून त्याची दृष्टि निर्मल होईल आणि परमार्थ-साधनेत त्याचै पाऊल पुढे पडेल असे कसे घडकून आणीत, याचै उत्कृष्ट प्रत्यंतर या कथेत दिसून येते.

ती कथा अशी

एकदां मशिदींत बाबांच्या सत्रिघ म्हाळसापति आणि नानासाहेब चांदोरकर हे दोघे भक्त बसलेले होते. त्यांव्येली बाबांच्या दर्शनासाठी एक गृहस्थ तेंथे आले. या गृहस्थांबरोबर बराच छीपरिवार होता. त्या खियांना बाबांजवळ येण्यास आपल्यामुळे संकोच वाटेल अशा कल्पनेने नानासाहेब हे उटून जाण्याच्या बेतांत होते. पण बाबा त्यांना म्हणाले ‘अरे कशाला उठतोस? येणोर आहेत ते वेतील दूं बस स्वस्थ.’

‘तो गृहस्थ त्या खियांसह बाबांची अनुज्ञा घेऊन मशिदींत आला आणि सवारींनी बाबांच्या चरणावर मस्तक ठेवले. त्या दर्शनार्थी खियापैकीं एक ली बाबांच्या पार्यो पडत असतां तिने आपला बुरखा बाजू सारला. ती ली अल्यंत लावप्पवती होती. तिचे सुंदर मुख पाहून नानासाहेब मोहित झाले. मनांतून तिच्याकडे परत पाहावें असे त्यांना वाटे, पण लोकांसमक्ष असे परनारीदर्शन घेणे तर वाईट! त्यात समोर प्रत्यक्ष बाबा बसलेले तेव्हां नानासाहेब खाली मान घालून बसले, परंतु मनाची ओढ दांडिगी! त्यामुळे इकूच वर मान करून त्या छीकडे पाहावें असे वाढून दृष्टि चांचरत तिच्या दिवोने भिरभिर लगली.

बाबांचा उपदेश

बाबा सर्वोत्तमीं! त्यांनी हा प्रकार ओळखला. नानांची अस्वस्थ मनस्थिति त्यांनी जाणली. आणि इतर क्लेणाच्या लक्षांत न येईल पण नाना मात्र मनोमन उमजतील अशा प्रकारे त्यांनी नानांना उपदेशाचे चार शब्द सांगितले. त्यांचे उद्गार श्रीसाईच्चरितकारांच्याच शब्दांत खाली देतो. बाबा म्हणाले :

नाना किमर्थ गडवडसी मर्नी। ज्याचा निजधर्म तो स्वस्थणणी। आचरता आढ यावेन कौणी। कांहीं न हानी तयांत ॥१५८॥ ब्रह्मदेव सृष्टी रचिता। आपण तयाचे कौतुक न करितां। वर्ये होऊं पाहील रसिकता। ‘बनता बनता बनेल’ ॥१५९॥ असतां पुढील द्वार उघडे। जावें कां मागील द्वाराकडे। एक शुद्ध अंतर तिकडे। तेथे न सोंकडे कांहींहि ॥१६०॥ कुढा भाव; नाहीं अंतरी। तयास काय कोणाची चोरी। दृष्टि दृष्टीचे कर्तव्य करी। भीड मग येथे घरिसि कां ॥१६१॥

माधवरावांचे कुतूहल

शेजारीच साईबाबांचे दुसरे एक भक्त माधवराव हे बसलेले होते. त्यांनी बाबांचे हे शब्द ऐकले, पण त्यांना अर्थात्त्व कांहींहि अर्थवाच काळी नाही. त्यांनी कुतूहलांने नानांना म्हटले, ‘बाबा काय म्हणाले आतां? त्यांनी आतां तुम्हांला सागितलें त्याचा अभिप्राय काय?’

नाना म्हणाले, ‘जरा ओब आतां कांहीं बोलत नाही मी. इथून बाहेर पडल्यावर बाढ्यांत जातांना सांगतो काय तें.’

बाबांपाशी थोडा वेळ बसून आणि त्यांना बंदन करून नानासाहेब व माधवराव देशून निशाळे, मशिदीबाहेर पडलांच माधवराव उत्सुकतेने विचारलं लागले, ‘काय हे नाना? ‘बनता बनता बनेल’ वौरे, नैं कांहीं बाबा तुम्हांला उद्देशून म्हणाले त्याचा अर्थ काय?’

पण नानांनी त्यांना तिंबे घडलेल सगळा प्रकार सांगितला. आणि बाबांच्या शब्दांचा अभिप्राय त्यांना उलगडून दाखविला.

आपले मन हे स्वभावतःच फार चंचल आणि विश्वस-भिलाशी. त्याला ताब्यांत आण्याचा इकूच पण निश्चयाने प्रयत्न केला पाहिजे म्हणजे पण त ‘बनता बनता बनेल.’

उपदेशाचा अर्थ

हे चंचल मन उच्छृंखल होऊं याच्याचे नाहीं असा प्रयत्न साधकाने सदैव केला पाहिजे. सुंदर रूप पाहिले म्हणजे इंद्रिये त्या रूपाकडे आकृष्ट होतात हा इंद्रियांचा स्वभावधर्म आहे. अशा इंद्रियांना जबरीने दडपून न टाकतां इंद्रियांना योग्य

वल्लण कर्ते लावावें हे बाबांनी सांगितले आहे. सौदर्य पाहण्यास अवडणे हे दृष्टीचे स्वाभाविक कार्य आहे. पण त्यु सौदर्याची अभिलाषा न ठेवावे त्याविषयी लालस न होणे हे बुद्धीचे कार्य आहे. बाबांच्या उपदेशाचे विवरण करतांना श्रीसाईसचिन्तिकार लिहितातः—

इंद्रियांचा नाही विश्वास। विषयार्थ न व्हावें लालस। हक्कूहक्कू करिं अभ्यास। चांबल्य निरास होईल ॥१७१॥ होऊ नये इंद्रियाधीन। तीहीं न सर्वथा राहती दबून। विधिपूर्वक तवाचें नियमन। करावे पाहून प्रसंग ॥१७२॥ रूप हा तो दृष्टीचा विषय। सौदर्य वस्तूचे पाहावे निर्भय। तेथे लजेचे कारण काय,। धावा न ठाय दुर्बुद्धीते ॥१७३॥ मन करोनियां निर्वासन। इशक्तुतीचे करा निरीक्षण। होईल सहज इंद्रियमदमन। विषयेसेवन विस्मरण ॥१७४॥

X X X

इंद्रियदमनाचा हा जो सुलभ मार्ग सांगितलेला आहे तो योगशाळाला संमत असावा आहे. श्री. कृष्णाजी कैशव कोळ्डटकर यांनी ‘भारतीय मानसशास्त्र अथवा पातञ्जल योग-दर्शन’ या नांवाचा एक प्रथं अत्यंत परिश्रमपूर्वक आणि सखेल व्यासंगाने लिहिलेला असून तो विद्वन्मान्य झालेला आहे. या प्रथांत योगसूत्रांतील साधन-पदार्था विस्तार्या सूक्षावर प्रश्नकारानें जे विवेचन केले आहे तें वाच्चू लागले, म्हणजे बाबांच्या वर दिलेल्या उपदेशावरच सविस्तर निरूपण आपण वाचीत आहोत असे आढळून घेऊन मोठा विस्मय घाटतो. अथवा यांत विस्मय तरी कसला? बाबा स्वतःच महान् योगी व असल्यामुळे योगदर्शनांतील विवेचनाशी त्यांचा उपदेश शुल्कावा हैं स्वाभाविकच आहे.

योगदर्शनांतील हैं निरूपण बाचकांच्या माहितीसाठी येथे उद्धृत करतो. जातां जातां एक गोष्ट सांगितल्यावांचून राहावत नाही की, श्री. कोळ्डटकर यांचा प्रथं साधकाला निरपेक्षय उपयुक्त असा असून प्रत्येक साधकानें तो संप्रीही ठेवून नित्य मनन करण्यासारखा आहे.

‘अहिंसा, सत्य, अस्तेय, ब्रह्मचर्य आणि अपरिग्रह हे पांच यम होत’ या सूक्षांतील ब्रह्मचर्यव्रताचे विवेचन करतांना श्री. कोळ्डटकर लिहितातः—

साधकाचे चार वर्ग

‘आतां या व्रताचे पालन योग्य रीतीने करते करावयाचे खाना विचार करू, योगाभ्यासात प्रवृत्त झालेल्या साधकांत त्या व्रताचे पालन करण्याच्या दृष्टीमें चार वर्ग पडतात. आश्रम

व्यवस्थेला अनुसरून ब्रह्मचर्याश्रमांत असण्याचा ज्यांचा उचित आहि किंवा गृहस्थाश्रम स्वीकारण्याचा योग्यकाल झाला असूनहि ब्रह्मचर्याची आवड असल्यामुळे आणि गृहस्थाश्रम स्वीकारल्यास आपल्याला आपल्या धेयानुसार घागतां घेणार नाही म्हणून गृहस्थाश्रमाचा स्वीकार न करतां ब्रह्मचर्याश्रमांतच जे साधक राहतात त्यांचा पहिला वर्ग होय. ज्यांनी क्रमप्राप्त अशा गृहस्थाश्रमाचा स्वीकार केला आहे पण एखाद्या सिद्धीसाठी किंवा कैवल्य प्राप्तीसाठी जे योगाभ्यासांत प्रवृत्त झालेले असतात आणि म्हणून योगाचे एक अंग म्हणून ज्यांना ब्रह्मचर्य व्रत पालवयाचे असते अशा गृहस्थाश्रमी पुरुषाचा दुसरा वर्ग होय. अनेक प्रकारच्या सांसारिक मुखदुखांचा भरपूर अनुभव आल्यानंतर गृहस्थाश्रमांतील सुखांविषयी एक प्रकारचे वैराग्य प्राप्त झाल्यामुळे अध्यवा पलीच्या मृत्युमुळे जे साधक तीव्र वैराग्याच्या अभावीं संन्यासाश्रम न स्वीकारतां वानप्रस्थाचा स्वीकार करून यमनियमादि अष्टांगांचे अनुष्ठान करू इच्छितात अशा साधकांचा तिसरा वर्ग होय आणि तीव्र वैराग्य अंगीं बाणल्यामुळे संन्यासाश्रम स्वीकारून जे सर्वथा योगीकरण झालेले असतात अशा साधकांचा दौशा वर्ग होय. सामान्यतः या चारहि वर्गांतील साधक जरी योगानुष्ठानास अधिकारी असले तरी त्यांच्यांतील अधिकार मेद, आश्रमभेद आणि वैराग्यांतील तारतम्य हांचा विचार करतां ब्रह्मचर्य व्रताच्या परिपालनाचे स्वरूप प्रत्येक वर्गाचे इतकेच नव्हे, तर प्रत्येक व्यक्तीचेहि भिन्न असू शकेल हैं उघडच आहे. कित्येक वर्गाचे किंवा व्यक्तीचे हैं विशेष स्वरूप ज्यांचे त्यांने आपला अधिकार, आश्रम आणि वैराग्य इत्यादि अंतर्वाद्य परिस्थितीचा अंतर्मुख दृष्टीमें विचार करून ठरवावें. त्यांतील मुख्य घोरण इतके असावे कीं ब्रह्मचर्याचा अभ्यास करीत असतां आपली संयमशक्ति हक्कूहक्कू पण निश्चयानें वाढत जाईल याविषयीं साधकानें विशेष लक्ष पुरवीत जावें; इतकेच येथे सांगून आणि सर्व वर्गांतील साधकांसे सामान्यपणे या संबंधांचे विवेचन उपयुक्त होईल इतकी दृष्टी ठेवून ब्रह्मचर्य व्रताचे पालन करते करावे याचा येथे विचार करू.

चित्तचांचल्य टाळावे

‘मानव जार्तीतील पुरुष आपल्या मानसिक आणि बौद्धिक सुलांतच रममाण न होतां खोविषयाकडे आकर्षिला जावा म्हणून निसर्गाने लीच्या ठिकाणीं गुणाविक्षय...निर्माण केले आहे..इंद्रिये स्वमावतः बहिरुख आणि लीच्या ठिकाणीं गुणाविक्षयामुळे पुरुषास आकर्षण अधिक या उभयविध सामग्रीमुळे पुरुषाचे मन लीकडे अधिक ओढले जावे हैं नैसर्गिकच होय. आणि म्हणून छी-पुरुषांच्या संमिश्र समाजांत

पुरुषान्वया मनांत स्त्रीविषयों व्यक्त अथवा अव्यक्त आकर्षण उत्पन्न होते हैं जैसार्गिक व्यक्ति, निसर्गीवर विजय मिलविते ही पुरुषार्थ होय, ही पुरुषार्थ साध्य करप्यान्वया कार्मी अष्टांग योगाचें अनुशासन हा सर्वोक्तुष्ट उपाय होय, स्त्रीविषयक आकर्षण संपूर्णतया नाहिंचे करणे म्हणजेच अष्टांग योगांतील ब्रह्मचर्य-व्रताचें पूर्णत्वानें पालन करणे होय, या आकर्षणाला वावच मिळून नवे म्हणून कांहीं विरक्त साधक दूर असलेल्या गिरिकंदरादि एकान्न प्रदेशांत जाऊन तैरेच योगसाधन करीत राहतात. जनसंमर्दीपासून दूर असलेल्या प्रशान्त एकान्तात कंद-मूळ-फलादिकांवर उपजीविका करीत, तपाचरण करणाऱ्या क्षषिमुर्नीना खियाचें दर्शन घडप्याचा प्रसंगच येत नाही, पण इतके वैराग्य, संयम आणि तितीक्षा हे गुण ज्यांच्या अंगांने नसतील किंवा ते असूनहि पूर्वप्रारब्धानुसार असें एकान्तात जाऊन तपाचरण करणे ज्यांना शक्य नवेल, अशा साधकाना स्त्रीपुरुषभिंश जनसमूहांतच गहून यमनियमांचे यावच्छक्य पालन करीत योगाभ्यास चालू ठेवावा लागतो. अर्थात् अशा परिस्थितीत त्यांना खियाचें दर्शन घडणे किंवा प्रसंग विशेषी भाषणादि व्यवहार करणे अपरिहार्य असते. अशा प्रसंगी ब्रह्मचर्य पाळून इच्छणाऱ्या साधकाने असें धोरण ठेवावै की, असले प्रसंग शक्य तौरवर टाळप्याचा प्रयत्न करावा. उदाहरणार्थ मंगलकार्य, कीरतन, पुराण, तीर्थयात्रा, देवदर्शन, इत्यादि प्रसंगी स्त्रीपुरुषांचा संमिश्र समाज उपस्थित असणारच. असले प्रसंग ब्रह्मचर्य पाळून इच्छणाऱ्या योगाभ्यासाने शक्य तौरवर टाळप्याचा प्रयत्न करावा. हा उत्तम मार्ग होय. योगाभ्यासी पुरुषाचें मन प्रकृत ज्ञानांच्या मनापेक्षा साहजिकच अधिक स्वच्छ असते. सामान्य माणसांची मने विषय लोलुपतेने इतकीं लिंडविडलेली आणि म्हणून मलिन असतात की, वरीलसारख्या प्रसंगी स्त्रीपुरुष संमिश्र समाजांत वावरत असताना त्यांच्या मनांत जै चांचल्य निर्माण होत असते त्याची नुसती अस्फुट जाणीव सुदूरं त्यांना होत नाही! उघडच आहे की पोतेज्याचे फडके जमिनीवर कोठेहि पडले तरी ते अधिक मलिन झाल्याचे कोहून लक्षात येणार! ह्याच्या उल्ल परीट-घडीच्या स्वच्छ आणि शुभ वस्त्रास जरा कोठे डाग पडला तरी तो ठळठळीतपणे दिसल्यावांचून राहत नाही. याप्रमाणेच योगाभ्यासी पुरुषाचे मन स्वच्छ धुतलेल्या शुभ वस्त्रासारखी असते. म्हणून वरील सारख्या प्रसंगी त्यांच्या मनांत उत्पन्न होणारे चांचल्याचे सूक्ष्म तरंग त्यास शत होऊन शकतात आणि त्यांच्या योगानें चित्ताला रजोगुणांन्य मालिन्य उत्पन्न होऊन ध्यानधारणादिकांत थोडाबहुत व्यत्यय येत असल्याचा अनुभवाहि त्यास येतो; म्हणून चिकलांत होत भरल्यावर तो धुवून स्वच्छ करीत बसण्यापेक्षा हाताला चिकल लागून देणे हेच अधिक श्रेयस्क असल्यामुळे

योगाभ्यासू साधकाने वरीलसारखे चित्तचांचल्य उत्पन्न करणारे सर्व प्रसंग शक्यतोंवर टाळावित म्हणून वर सांगेतले आहे.

सावधानता हवी

‘पण असले प्रसंग टाळणे हैं दुदां सर्वांना शक्य होत नाही. यासाठीं खियांचे दर्शन किंवा त्यांच्याशीं भाषणादि व्यवहार असले प्रसंग जेव्हा अपरिहार्यपणे उपस्थित होतील, तेव्हां खीच्या ठिकाणीं असलेल्या नैसर्गिक आकर्षणाने आपल्या चित्तात वैशिष्टिक कल्पनातरंग उत्पन्न होऊन मालिन्य येणार नाही असा प्रयत्न मनांतून करावा. या मानस प्रयत्नाचे स्वरूप दोन प्रकारचे असते. मन आणि इंद्रिये आपल्या स्वाधीन ठेवून सावधपणे वाणां हा पहिला प्रकार होय. इष्ट वस्तूच्या सविकर्त्ताने मनांत ज्या आनंदेतरीं उत्पन्न होतात, त्यांच्यात प्रिय, मोद, आणि ग्रमोद असे दृढांचे तीन प्रकार होत असतात. इष्ट वस्तूच्या दर्शनाने अंतःकरणांत जो आनंदाविर्भाव होतो ती प्रियवृत्ति होय. ती वस्तु प्राप्त झाली म्हणजे होणारा आनंद ही मोदवृत्ति होय आणि इष्ट वस्तूपासून प्रत्यक्ष भोग घडताना जो आनंद होतो ती प्रमोदवृत्ति होय. यांतील प्रियवृत्तीत पुन्हा दोन प्रकार पडतात. निसर्गतः रम्य असलेल्या वस्तूच्या दर्शनाने होणारा प्राकृतिक आनंद आणि पाहाणाऱ्याच्या चित्तांतील पूर्वानुभव-संस्कारामुळे प्रिय वाटणाऱ्या वस्तूच्या दर्शनाने होणारा वैकृतिक आनंद हे ते दोन प्रकार होत. यांतील पहिला आनंद हा प्रियवृत्तीचा स्थायीभाव होय आणि दुसरा आनंद हा तिचा परिणामी भाव होय...वासनांच्या स्थायी भावांत पुण्यावह किंवा पातकावह कांहीच नसते; तर तो केवळ सात्त्विक आनंद असते. कारण तो नैसर्गिक असते. पण परिणामी भाव मात्र पुण्यावह किंवा पातकावह असू शकतो. कारण तो धर्म आणि अधर्म यांवर अवलंबून असतो. ही मीमांसा ध्यानांत ठेवून खीचिषयाचा विचार करू.

खीदर्शनाने नैसर्गिक आनंद

समाजांत वावरत असलेल्या साधकाला खियांचे दर्शन किंवा त्यांच्याशीं संभाषणादि व्यवहार सर्वस्वी टाळणे शक्य नाही. खियांचे दर्शन घडल्यावर त्यांच्या ठिकाणच्या गुणश्रेष्ठतेमुळे त्यांच्या दर्शनाने आदरखुक आनंद वाटणे, पूर्णपणे नैसर्गिक आहे. म्हणून त्यांत पापावह कांहीं नाही. आपली मासा, भगिनी, कन्या किंवा पलीसुद्धां पाहून आपल्या चित्तात त्यांच्याविशेषीच्या आदरभावाने युक्त असलेला सात्त्विक आनंद उत्पन्न होत असतोच. कोणतीहि खी दृष्टीस पडतांच असा सात्त्विक आनंद होत असताना या स्थायीभावांत वासनानंदरूपी परिणामी भावाचा संयोग झालेला असतो आणि तो ब्रह्मचर्यव्रताचा

विरोधी असतो, तेव्हां साधकानें धारणादिकांच्या अनुशासनानें शुद्ध आणि सूक्ष्म ज्ञालेल्या बुद्धीच्या साहाय्यानें नैसर्गिक शुद्ध आनंद आणि विकाशात्मक अशुद्ध आनंद यांतील भेद ओळखून विकाशात्मक आनंदाचें परिणामान्तर वर सांगितलेल्या मोद-प्रमोद वृत्तीं होऊं देऊ नये..

‘स्त्रीच्या ठिकाणाच्या शारीरिक आणि मानसिक गुणाधिक्यां मुळे तिचे दर्शन झाले असतां आदरयुक्त आनंद वाटणे स्वाभाविक आहे वर्से वर महटले आहे. याचे कारण असें की जेथें जेथें महणून ‘सत्य, शिव आणि सुंदर’ असल्याची प्रतीति येते तेथें तेथें एक प्रकारे इंशातत्त्वाचा साक्षात्कार होत असतो. त्यामुळे चित्तांत अति सूक्ष्म अशा आनंदलही उत्पन्न होत असतात. असें होणे अगदी नैसर्गिक असल्याचा अनुभवाहि येत असतो. आपल्या सुगंधानें भौवतालचे वातावरण दरबवून सोडणारे नवोनीलित नाजुक सरेज कूल एकाद्या वेलीवर वान्याच्या छुळकेसररी डोलत असलेले पाहून कोणाचे चित्त हर्षभरित होणार नाही? क्षणाक्षणाला सुंदर रंगांच्या छटा आकाशाच्या चांदण्यावर रंगविणारा रम्य उघळकाळ कोणाच्या चित्तांत आनंदोर्मि उत्पन्न करणार नाही? रात्रीच्या प्रशंसात वेळी विशाल व्याकाशांत इतरस्ततः विखुरेला तेजस्वी तारकांचा समूह पाहून कोणाच्या चित्तवृत्ति आनंदानें उचंबवून येणार नाहीत? किंवा दशदिशांतील अंधकाराचा नाश करून उदयाचलावर आरुद्ध होणार तेजोराशी भगवान् सहजरसमी पाहून कोणाच्या मनाला आनंदाचे भरते येणार नाही? कुलांची सुकुमरता, उषकाळाची सुंदरता, तारकांची रमणीयता आणि सूर्यांची तेजस्विता पाहून चित्तांत आनंदलहरीचा उद्भव होणे हैं मानवीबुद्धीच्या परिणामावस्थेचेंच घोतक होय. याच दृष्टीने अनेक शारीरिक आणि मानसिक कमनीय गुणांचा समुच्चय निसर्गाने जेथे निर्माण केला आहे, अशी स्त्री दृष्टीस पडतांच चित्तांत आनंदाचे सूक्ष्म तरंग उत्पन्न होणे हैं अगदी नैसर्गिक असून त्यात पापावह कांहीसुद्धा नाही. ब्रह्मचर्याच्या दृष्टीनें त्या त्राताला विधातक असा जो माग आहे तो याच्या पुढचा आहे. मनाचा असा एक स्वभाव असा आहे की, एकदा या गोषीपासून पुन्हां आनंद झाला तो आनंद त्या गोषीपासून मन त्या विषयाकडे धारूं ल्यागते. ज्ञानेश्वर महाराजांनी म्हटल्या-प्रमाणे ‘या मनाचे एकनिके’ असें आहे की ते ‘देवलिया ठाया’ सबकत असते. स्त्रीसंबंधी असाच प्रकार घडत असतो. सहज घडणाऱ्या स्त्रीदर्शनाने आनंदाचा अनुभव एकदा घडल्यावर तो आनंद पुन्हां उपभोगाचा अशी वासना चित्तांत उत्पन्न होणे हैं सुद्धा निसर्गनियमानुसार घडत असते आणि

महणून तशी वासना पुन्हां उत्पन्न होणे यांताहि पापावह कांही नाही.

पाप केव्हां घडते?

‘पण ही वासना निसर्ग नियमानुसार चित्तांत उत्पन्न ज्ञाल्या वर तिला अनुसरून वागणे अथवा न वागणे याचे आपणास स्वातंत्र्य असल्यानें आपण त्या आनंद लाभाकरतां म्हणून जर ख्रीकडे सहेतुकपणे आणि आलेकपणे पाहूं तर मात्र आपण आपल्या स्वातंत्र्याचा दुरुपयोग केळा वर्से होऊन आपणांस पाप लागेल आणि आपल्या त्राताचा तेवढ्या प्रमाणांत भंग होईल. कारण येथे स्त्रीदर्शनाने होणारा सहजानंद चित्तांत उत्पन्न झाला नसून विषयलोलुपतेमुळे होणारा वासनानंद पापावह आणि महणून ब्रह्मचर्याला विधातक आहे. या सूक्ष्म विवेचनानें इतके स्पष्ट झाले की, सहज घडणाऱ्या स्त्रीदर्शनाने होणारा आनंद, श्रीशंकराचार्यांनी म्हटल्या प्रमाणे ‘इंद्रियार्थ प्रतीतौ। हृषोऽस्यात्मावलोकात्’ अशा कोटींत पडत असल्यामुळे तो एक प्रकारचा निष्पाप असलेला आत्मानंद होय. आणि स्त्रीदर्शनानुभूत दृष्टि ठेवून घडलेल्या छीदर्शनानें होणारा आनंद हा पापात्मक वासनानंद होय. ब्रह्मचर्याला विधातक असलेला ‘प्रेक्षण’ रूपी दोष तो हाच होय. कारण यात नैसर्गिक असलेले ‘इंक्षण’ नसून प्रकर्षाने केलेले इंक्षण असते. स्त्रीदर्शनाविषयी अभिलाषबुद्धि हाच या इंक्षणांतील प्रकर्ष होय. तेव्हां सहजपणे घडणारे इंक्षण आणि तन्मूळक नैसर्गिक आनंद ब्रह्मचर्यास विधातक नसून क्षमिलाभबुद्धि या दोषानें युक्त असलेले प्रेक्षण हैं ब्रह्मचर्यतास विधातक असते. महणून साधकानें ते प्रयत्नपूर्वक टाळावें. समर्थ रामदासांनी ‘आलेकपणे पाहूं नये, परखीकडे’ असें जें आवर्जून सांगितले आहे ते याचसाठी होय.’

ताज्या सुगंधीत कुलांचा
मोहक सुगंध असलेले

अत्तर लळू

वापरा

गजानन जनार्दन बोडस

अचरवाले

ठाकुरद्वार रोड, मुंबई २

श्रीसाई गाथामृत

श्री साईबाबा शिरडी संस्थान या संस्थेची बाढ दिवसेंदिवस प्रकाशरखी वाढत चालली आहे. तेव्हां ज्या व्यक्तीने प्रासादात संस्थानचे स्वरूप आणले किंवा दुसऱ्या शब्दांत अंगाचयाचे म्हणजे शिरडी संस्थानचा पाया वातला, त्या व्यक्तीची म्हणजे कै. श्रीराधाकृष्णमार्ईची गाथा किंवा कथा प्रथम सांगणे हें योग्य होईल. पण दुर्दैवाची व दुःखाची गोष्ट ही कों, यांच्याविषयी सविस्तर अधिकृत माहिती मिळत नाही, त्यामुळे त्यांची कथा सांगणे हें फार कठीण काम झाले अहि. त्यांच्याविषयी जेवढी कांही माहिती श्री साईलीलेच्या मागील अंकांत व इतरत्र मिळाली ती एकत्र करून त्यांचे चरित्र देण्याचा वेणे प्रयत्न केला आहे. ज्या कोणास साईभक्तांना त्यांचेविषयी अधिक विश्वसनीय माहिती असेल, त्यांनी ती अवश्य प्रसिद्ध करावी अशी त्यांना सविनय विनांति करून प्रस्तुत कथा सुरु करीत आहे.

ह्या मार्ईचे मूळ नांव सुंदराबाई क्षीरसागर असेहोतें. अहमदनगरचे प्रसिद्ध वकील श्री० बाबासाहेब गणेश यांच्या या नात होते. त्यांना पंढरपूरच्या क्षीरसागर कुंदुंवांत दिले होतें. त्या वयाच्या १८—२० वर्षांच्या असतांना त्यांचे पती बारले तेव्हां पासून त्या सकेशा बालविघवा होत्या. त्या तक्षण, देखप्पा, सदाकृत आणि काळ्यासांवळया वर्णाच्या होत्या. श्रीबाबांची क्षीरित देकून इतर भक्त जसे शिरडीस येत असत तशा ह्याहि पंढरपूरहून कै० नानासाहेब चांदोसकर यांच्या बरोबर ह. स. १९०५—६ च्या सुमारात शिरडीत आल्या. त्यांना पत्र पाठवून कोणीहि शिरडीस बोलावून आणिले नव्हते. श्रीबाबांची क्षीरित देकून त्या स्वयंस्फुर्तीनंब शिरडीस येऊन राहिस्या. ह्यांची श्रीबाबांवर असेत प्रेमलळ भक्त असन त्यांनी आपले तन व मन त्यांना सर्वतों अपेण केले होतें. शिरडील आल्यापासून बाबांनी त्यांना मादीदीची पायरी कर्दीहि चळू दिली नाही, व त्या कर्दीहि मशिदीत आल्या नाहीत किंवा मशिदीत येण्याचा त्यांनी कर्दीहि हट्ट किंवा अप्रह घरला नाही, बाबा हे आपल्या दूर्ध जन्मदीचे पती होत असें समदून त्या बाबांची सेवा करीत

असत आणि आपला चेहरा, सादर व विनयपूर्वक लज्जेने जांकून घेऊन तो कर्दीहि बाबांना दाखवीत नसंत. बाबाहि ही पूर्वजन्मी आपल्याजवळ होती, पण आपण तिला कर्दी शिवलीं नाहीं असे म्हणत, असे बाबाचे निकटवर्ती भक्तसळे शामा (शाघवराव देशपांडे) सांगत होते. बाबा त्यांना योग्य मान देत आणि मशीदीसमोर शोड्या अंतरावर असलेल्या एक लहानशा घरांत त्यांची रहाय्याची व्यवस्था कैलेली होती. बाबा त्यांना दररोज एकवेळा दुपरी, आलेल्या मिळेपैकी कांही भाग आणि नैवेद्यापैकी एक भाकरी व घोडीशी भाजी, माघवराव देशपांडेबरैवर पाठवीत असत. बाबांकडून जी कांही भाजीभाकर येई तोच प्रसाद मानून त्या त्यावरच रहात आणि बाबाच्या पायांचे लीर्थ मिळवून त्यांचा पाण्याएवजी उपयोग करीत. श्रीमुत एम. बी. रेणे किंवा श्री. र. मा. पुरंदरे किंवा दुसरे नैहमीचे पाहुणे येणार असले म्हणजे बाबा त्यांना अधिक भाकरी भाजी पाठवीत असत. ह्या शिरडीस आल्यापासून बाबांना निल नैवेद्यां पांच गोविंद विडे व कुटलेले विडे पाठवीत व त्यांपैकी कुटलेल विडे बाबा रोज दुपरच्या भोजनानंतर खात आणि वर पाणी पीत.

नामाभिघान— यांचेजवळ एक लहानशी घारूची गोपाळ-कृष्णाची मूर्ति असे. त्या मूर्तीवर त्या अहोरात्र आपल्याजवळ बालगीत असत आणि त्यांच्या मुखांत राधाकृष्ण हें. नांव निरंतर असे, त्यामुळेच त्यांना राधाकृष्णी हें. नांव पडले असावे. बाबाहि त्यांचेविषयी उल्लेख करितांना. रामकृष्णी किंवा राधाकृष्णी असाच करीत.

— लेखक —

ना. वा. गुणाजी

त्यांची कामगिरी—तू हे अमुक काम माझ्याकरिता कर किंवा माझ्या असुक कामाची व्यवस्था ठेव असे बाबा त्यांना कधीहि संगत नसत, इतकेच नव्हे तर त्यांवै मुख्य पाहत नसत किंवा त्यांचेशी एक शब्दहि बोलत नसत, आणि त्यांना मशीदीतहि येऊ देत नसत. तेव्हा बाबांची किंवा त्यांच्या संस्थानाची-भक्तांची जी कांही सेवा आणि कामगिरी करावयाची ती सर्व त्या स्वयंस्कृतीने अंतःकरणापासून करीत आणि इतर भक्तमंडळीकडून करून घेत. बहुतेक सर्व भक्तवृद्धावर त्यांची छाप असल्यामुळे बहुतेक भक्त त्यांनी सांगितलेली कामगिरी सहज अमान्य करीत नसत.

बाबा हे प्रश्नम जेव्हां शिरडीस आले तेव्हां बोरेच दिवस ते शेणापाशी दक्षिणा मागत नसत, किंवा कोणी त्यांना ती देत नसत. ते एक पडित जुन्या पुण्या (पण पुढे जीर्णोद्धार केलेल्या) मशीदीत रहात असत. मोहिदीनभाई तांबोची आणि बाबा यांचेमध्ये कांही तेढ पडून उभयतांमध्ये झोऱाझोऱी होऊन त्यांत बाबा इरुद्यावर बाबांनी आपला अवघा पोशाख बदलला. ‘कफनी ओढिली लंगोट लाविला। फडका गुडाळिला माझ्यास ||५६६|| केले गोणाचे वरासन। गोणाचेच अंथकण || फाटके तुटके करेन परिधान। त्यांतचि समाधान मानावे॥५६७॥— श्रीसाईसच्चारित, थोडक्यांत सांगावयाचे म्हणजे असुन किंवा बैठक फाटक्या तरटाची, माझ्यावर एक पांढरे फडके,—डाळ्या कानावरून पाठीमार्गे जेटेप्रमार्गे खोडलेले, एक लंगोटी, एक पायधोळ कफनी, एक खापर, एक टमरेल हीच त्यांची जिंदगी होती; आणि गंवांत चार पांच घरे ‘भवति भिक्षां देहि’ मागून ते आपला उदरनिर्वाह करीत. चिलमीस तंवाळू, धुनीस लंकडे आणि दिव्यास तेल इतकेच काय ते गंवांतून मागून आणीत. द्रव्यांची त्यांना गरज किंवा अपेक्षा नव्हती. बाबा ही काय अमोळिक चीज आहे याची जाणीव बोरेच वरै लोकांना नव्हती. हा एक फकीर आहे असे लोक समजत. पण पुढे श्री. नानासाहेब चांदोरकर हे आणि त्यांचे इतर लेही बाबांच्या दर्शनास येऊ लागल्यापासून आणि त्यांनी बाबांची प्रसिद्धी केल्यापासून भक्तांची गर्दी एकसारखी वाढू लागली. चोहांकडून सर्व प्रकारचे व जातीचे भक्त बाबांच्या दर्शनास येऊ लागले आणि अनेक तहेच्या भेटी व दक्षिणा देऊ लागले आणि बाबाहि दक्षिणा मागू लागले.

राधाकृष्णमाई शिरडीस आल्यापासून बाबांची पूजा व व आरती होऊ लागली. आणि आरतीच्यावेळी अबदारी, चवऱ्या, छत्रचामरे बाबांवर ढाळू लागली. बाबा एक दिवसा आड चावडींत झोऱापावयास जाऊ लागले. ते चावडींत जातांना बाजत गाजत, शोडा (शामकर्ण) पालवी, चोपदार, भजनकरी मंडळी, गरुडटके, पताका वैरे इतमामानिशीं जात असत.

श्रीसाई लीला

तेव्हां रात्री बाबांची शेजारती व पहाडे काकडारती सुरु झाली. त्यांची सर्व व्यवस्था राधाकृष्णमाईकडे असे. चावडीची मिरवणूक निघाल्यावर ह्या स्नान करून पांच दिवे कंदिलांत ठेवून, स्वतः पांढरे पातळ नेसून तोडावर बुरखा घेऊन तो कंदील मरिदीच्या पायरीवर ठेवून नमस्कार करून परत जात.

बाबा चावडींत झोऱापावयास जाऊ लागल्यामुळे ती असे, हंड्या झुंबरे आणि तसाबिरी इत्यादिकांनी सजली गेली. पूजेच्या, आरतीच्या आणि चावडीच्या मिरवणुकीच्या कामासाठी, तसेच गुरुपौर्णिमा, गोकुळाष्टमी आणि रामनवमी इत्यादि लहान मोठ्या उत्सवासाठी, चांदीची भांडी, मौल्यवाच, वर्ळंभमूर्ख, गंसचे सुंदर लहान मोठे दिवे आणिष्याची व सर्व तथारी करून घेण्याची सर्व कामगिरी राधाकृष्णमाई श्रीमान् भक्तांकडून करून घेत. बाबांना या सर्व इतमामाची मनापासून इच्छा किंवा अपेक्षा नसे. ते हे सर्व नको नको म्हणत असत व शिव्याशाप देत असत आणि रागाशत असत. श्रीनानासाहेब चांदोरकरंता ते नेहमीं सांगत असत, आपली खरी इस्टेट किंवा ऐश्वर्य म्हणजे फाटके तरट, माझ्यावरील पांढरे फडके, पायधोळ कफनी, एक खापर, चिलीम, तमाळू, टमरेल, सटका (लहान सोटा) इतकेच काय ते. पण भक्तांले अनेक अनघश्यक व निरुपयोगी वस्तु, बहुमोल आभरणे वैरे वैरे अणून आपणाला वर्थ त्रास देतात—त्यांची मुख्य दिक्षण अशी असे कोः—

गरीबी अव्वल वादशाही | अमीरीसे लाल सवाई ||
गरीबोंका अला, भाई | अक्षयी साई वदत को ||

श्रीसाईसच्चारित ५६८

अशी स्थिति असतां बाबांनी हे सर्व अवडंबर, राधाकृष्णमाईना आणि इतर भक्तांना कां करूं आणि बाहू दिले असा प्रश्न येतो आणि ह्या विचाराई याहे असे मला बाटौं. कांही वर्षीमार्गे मुंबईस जाप्यासाठी मी बेळगांव स्टेशनवर गाडीत बसले होतो. स्टेशनच्या झुळफार्मवर आतिशय गर्दी होती. एका साधूव्या गळ्यामध्ये फुलांचे हार माळा धाळून भक्तांन नमस्कार करीत होता. असे अवडंबर हे साधुलोक कां माजवितात असा प्रश्न माझ्या डोक्यांत बाला आणि हे साधु सरे साधु नसून मानपानाला हायापलेले ढोगी साधु असावे असे मला बाटौं. गाडी सुरुण्याच्या वेळी ते साधु आमच्या डब्यांत माझे शेजारी बसले आणि तो सर्व कुलसंभार खाली काहून ठेवून म्हणाले की,—हे सर्व मला नको आहे, पण भक्तांना नाखुण करूं करावयाचे, त्यांच्या प्रेमापुढे आणि भक्ती-पुढे माझे कांही चालत नाही. हे त्यांचे अंतरोद्दार ऐकून माझा त्या साधुविषयीचा ग्रह बदलला आणि थोड्याशा सहवासानंतर आणि संमाषणानंतर आम्हा उभयतांमध्ये मैवी आणि प्रेमभाव

उत्पन्न शाळा. या दृष्टीने पहातां वरील साईभक्तांचा थाट, शोळा, समारंभ इत्यादिकांचा विचार करतां त्यांत बरीच उण्युक्तता आहे आणि त्याचा त्यावेळी आणि पुढे हि उपयोग शाळा व अद्यापहिं होत आणि वाढत आहे असै थोड्याशा विचारान्तीं दिसून येईल. श्री बाबांची इच्छा नसतांना, इतकेच नव्हे तर उलट इच्छा असतांनासुदूरां पश्चाकृष्णमार्ह आणि इतर भक्त यांनी त्या वेळ्या फकिरनं प्रश्नाग्रज, राजयोगी आणि शैवांठी देवहि बनविला. श्री बाबा हे मूळचे देवच होत हैं खरें, पण देवांचे देवपण भक्तांकडूनच प्रगट होत असतें. तसाच हा प्रकार ज्ञाला. या समारंभामुळे व अबडंबारामुळे लोकांची बाबांच्या ठारी भक्ति स्थिरवली, दृढ ज्ञाली, वाढली. आणि फैलावली. तेव्हांपासून बाबांच्या मर्तीचा प्रसार एकसारखा उत्तरोत्तर वाढत आहे हैं आरशांवारले स्पष्ट आहे.

त्यांची निष्काम सेवा—त्यांची रोजची मुख्य कामगिरी म्हणजे मशिदीपासून लेंडीस शौचास जाण्याचा बाबांचा रस्ता ज्ञाहून साफ करणे ही होती. आपल्या निधनापर्यंत त्यांनी ही सेवा स्वखुषीने आणि मोठ्या आनंदानें केली; त्यांचेनंतर ही कामगिरी बाबांचा एक निस्तीम भक्त अबदुल्लाहै कलं लागला. बाबा रोज मशिदीतून साठे—नवलकर यांच्या वाड्यापर्यंत फिरावयास आणि हातवारे करावयास जात. त्यावेळी त्यांना ऊन लागून नये म्हणून आणि पूजेसाठीहि फुले सहज मिळाली म्हणून तितक्या रस्यावर लोंडी कमान बांधून लावर सुवासिक पुष्पवेळी लावण्याची कामगिरी,—बाबा नको नको रहणत असतां आणि दिव्याशाप देऊन रागे भरत असतां साईभक्त श्री. रुद्धीर भास्कर पुरंदरे यांच्या साहस्र्यानें त्यांनी करून घेतली. तसेच मशीदीची दुरुस्ती पागा बांधणे इत्यादि जरूरीचीं कामेहि त्यांनी यापकारे करून घेतली.

त्या शिरडीस अदमासे ११० वर्षे राहिल्या आणि १९१६ तालीं आपल्या वयाच्या ३४३५ व्या वर्षी त्यांनी आपला अवतार शिरडीसच संपविला. त्या प्रेमल, मनमिळाऊ आणि आति कर्तुत्वावान असल्यामुळे त्यांनी या मुदतीत ११० वर्षांत श्री कांहीं शिरडी संस्थानाची कामगिरी केली आणि भक्तवृद्धाङ्गून करून घेतली, तितकी कामगिरी इतर साधारण भक्तांना वीस पंचवीस वर्षांतहि करितां आली नसती.

राधामार्हांचे निवासस्थान म्हणजे परमार्थ शाळा.

‘श्री बाबा: प्रथम: बरीच वर्षे भक्तांकडून कांहीं दक्षिणा मागत असत. पुढे राधाकृष्णमार्हांच्या आगमनानंतर ते दक्षिणा मार्ग लागले आणि ती गोडीगुलावीने आणि केवळ केवळ आग्रहानेहि वसूल करून घेऊ लागले. कनक (वित्त) आणि कामिनी (ली) था दोन परमार्थ मार्गीत विनं किंवा कसोट्या मानव्या जातात. या दोन कसोट्यांमधून आम्ही पर पढले म्हणजे आमचा परमार्थांतील पुढील मार्ग सुगम होतो. शिव्यांची, भक्तांची कसोटी पहाण्यासाठी बाबांनी या दोन्ही संस्था—

कनक कामिनी शिरडीत ठेविल्या होत्या. भक्तांकडून प्रथम दक्षिणा मागून ते या कसोटीतून कसे काम उत्तरतात ते पाहून बाबा त्यांना शाळेत जाण्यास संगत असत. शाळा म्हणजे राधाकृष्णमार्हांचे निवासस्थान. तेथे जाऊन आणि गाहून भक्त दुर्दृश्य कसोटीतूनहि पर पडले म्हणजे त्यांचा परमार्थपथ सुकर होत असे आणि बाबांच्या कुपेने आणि आशीर्वादानें त्यांची आध्यात्मिक उत्तरात लवकर होत असे.

राधाकृष्णमार्हांचा अधिकार—राधाकृष्णमार्ह शा बाबांच्या प्रेमल, उत्कट, निस्तीम आणि अनन्यभक्त होत्या. त्यांनी बाबांची आणि त्यांच्या संस्थानाची निष्काम, निस्तीम आणि मनोभावे स्वतः ऐवा केली आणि इतर अनेक भक्तांकडून करून घेतली हैं सर्वेश्वर असह. आणि यामुळे त्यांचा परमार्थांतील अधिकार फार मोठा व उच्च दर्जाचा ज्ञाला होता. भक्त या नायाने त्यांचा व बाबांचा काय संवेद्ध होता हैं बाबांनाच माझीत. ‘शाळेत जा’ या बाबांच्या संगम्याप्रमाणे पुष्कल भक्त त्यांचे विज्ञाहीं जात असत. केवळ केवळ मशीदीपेक्षां ‘शाळेत’ च अधिक गर्दी होत असे आणि कांहीं भक्त तर त्यांना बाबांच्या कोटीत यशसीत म्हणजे त्यांना बाबांसारखे मानीत. किंतेकांना ही अतिशयोक्त आहे असे बाटपायाचा सभव आहे; पण त्यांत वरेच तथ्य आहे हैं खाली दिलेल्या उदाहरणांवरून दिसून येईल.

(१) अलीकडे, कांहीं वांगांमध्ये ज्यांनी स्वतः अनेक साईभक्ताच्या भेटी बेतल्या आणि त्यांचे अनुपव (Devotees' Experiences) तीन भागांत प्रसिद्ध केले, ज्यांनी ‘साईसुधा’ हंगंजी मासिक सुरु करून आज १५१६ वर्षे चालविलें आहे, ज्यांनी ‘ओल इंडिया साई-समाज’ स्थापन करून, सर्व देशभर फिरून आणि ठिकाटिकाऱ्यांच्यां व्याख्याने देऊन आणि अनेक ग्रंथ लिहून, ज्यांनी साईभक्तीचा जोराने प्रसार चालविला आहे असे सालेम-मद्रासचे विद्वान् गृहस्थ (सुपसिद्ध साईभक्त) श्री. वी. व्ही. नरसिंहस्वामी यांनों नुकसाच Life of Saibaba Vol I, हा ग्रंथ लिहून प्रसिद्ध केला आहे. त्यांत त्यांनी पान १५० येथे राधाकृष्णमार्ह विषयी असा उछेल केला आहे की—

‘Shri P. R. Avasthi, was with difficulty persuaded to go along with Shri M. B. Rege, and see Sai Baba and Ramkrishna Ayi (who had developed some psychic powers and was acting as a Guru to some) at Shirdi.’

याचा अर्थ—‘श्री. पी. आर. अवस्थी यांचे मन, श्री. एस. वी. रेसेह शिरडीस जाऊन बाबांचे आणि (जिनें कांहीं मानसिक सिद्धि मिळविल्या होत्या आणि जी कांहीं जणांना गुदस्थानी होती अशा) राधाकृष्णमार्हांचे दर्शन घेण्याविषयी वक्तव्याले होते.’

(२) श्री. वी. व्ही. नरसिंहस्वामीच्या या विशानाला पुष्ट दायक पुरावा आहे. त्यांनी जे भक्तानुभवाचे तीन भाग प्रसिद्ध केले आहेत, त्यांपैकी पहिल्या भागांत, पान ५ येथे, उत्तर

भारतांतील एका संस्थानच्या एका हायकोर्ट न्यायाधीशानें, ११ जून १९३६ ला झालेला जो जवाब प्रसिद्ध झाला आहे, त्यांतील राधाकृष्णमाई विषयी जी इकोकित दिली आहे ती येणे प्रमाणे—जजसाहेब सांगतात की:—

‘राधाकृष्णकडे जा आणि तेथे रहा’ अशा बाबांच्या सांगण्या-प्रमाणे मी केले, त्या दिवसापासून त्यांच्या निधनपर्यंत मी शिरडीच्या जाई त्यावेळी माझा मुक्काम त्यांच्याकडे च असे. माझ्या शिरडीच्या वास्तव्यात बाबांचे दर्शन घेण्याकरितां मी त्यांच्या घरांवून बोहर द्वाराकरामाईत जावयाचा; एरवीं मी त्यांच्या विन्हाडीच रहात असे.

‘माई या फार उदार व प्रेमल स्वभावाच्या होत्या. खरेखरच त्या माई म्हणजे माताच होत्या, प्रथम पासून मी त्यांना माता मानीत असे आणि त्याहि मला उत्रु मानीत असत. बाबांकडून त्यांना जी कांहीं भाजीभाकर वेई तोच प्रसाद मानून त्यावरच त्या रहात असत व्याणि मी तेथे गेल्ये म्हणजे बाबा अधिक भाजीभाकर पाठवीत. बाबांकडून अधिक भाजीभाकर येणे म्हणजे ते माझ्या आगमनाचे सूचक होते, आणि त्याप्रमाणे मी लगेच कांहीं वेळाने तेथे हजर होत असे.

‘त्यांची बाबांविषयी भक्ति फार प्रेमल, पण उक्कट व जीरदार असे. त्यांचे जीवित बाबांकरितांच होते. बाबांना, त्यांच्या भक्तांना-त्यांच्या संस्थानाला जी कांहीं लागेल, किंवा जरुर व आवश्यक असेल, ते कल्न पार पाडताना त्यांना फार अनंद वाटे.

‘बाबांची शिकवण व मदत मला त्यांच्या माफूत एका विशिष्ट तऱ्हेने मिळत असे. त्या इतक्या खुल्या दिलाच्या आणि कृपालू असत कीं, प्रथमपासून मी माझ्या कल्पना, माझे विचार, माझे सर्व दिल त्यांच्यापुढे मोकळे करीत असें; आणि त्याहि आपल्या सर्व कल्पना, विचार आणि वेत मला सांगत. पारमार्थिक साधनाविषयी त्यांचे म्हणणे असे होते कीं, आपण जी कांहीं साधन करितों त्याची वाच्यता करू नये आणि त्याचा पत्ता दुसऱ्यांना विलकुल लाठू देऊ नये आणि आपली उन्नति करी होत आहे हेहि त्यांना समजू देऊ नये, आध्यात्मिक प्रयत्नाच्या सिद्धीसाठी गुप्तपणा अत्यावश्यक आहे. बाबांचेहि मत असेंच असे. ते म्हणत असत कीं—‘जिचे कमाचा उने छुपाया.’

‘त्यांच्या धार्मिक कियाविषयी—साधनाविषयी सांगवयाचे तर त्या फार उक्कट गायक होत्या आणि त्यांचा कंठहि फार गोड, दिव्य मधुर असा होता; आणि त्यांना संगीताचे ज्ञानहि होते. त्यांना सतारहि वाजवितां येत असे. मलाहि संगीताचे ज्ञान असून गाणे वजावणे समजत असे. त्यांचे गाणे ऐकिले कीं, माझा मनोल्य होऊन मी त्यांत मुरुन जात असे.

‘याप्रमाणे कांहीं दिवस चालून असतां एके दिवशीं अध्यात्मिक साधन कोणत्या प्रकारचे असावै या विषयी आमचे संभाषण झाले. स्तोत्रे, भजने गाणी, ही आपापल्यापर्यंते चांगली आहेत हे खरे, वाच्य लोकांचे मन तीं वरेच आकर्षण करितात, परंतु आमच्या पुढील उच्चतीसाठीं तीं पुरेशीं

होत नाहीत. तेव्हां जप हेच साधन आगहांला योग्य आहे असै ठरले, पण जपासाठीं कोणते नाम पसंत करावै हा प्रश्न थाला. त्या म्हणाल्या कीं, ‘पुष्कळ लोक रामहरि विळळ इत्यादि नांवे वेतात, पण माझ्यापुरते सांगवयाचे तर साईबाबा माझी इष्ट देवता आहे मी त्यांच्याच नांवाचा जप करणा’ आणि माझ्या पसंतीप्रमाणे विळळ इत्यादि देवतांचे नांव जपासाठीं मी घ्यावै. मी सांगितले कीं, मी विळळ पाहिला नाहीं, आणि आपणाला जें नांव (साई) पसंत आहे तेच मलाहि मान्य आहे, आणि साप्रमाणे भी साईनामाचाच जप करीत जाईन. तेव्हां सबडीप्रमाणे आर्ही समोरासमोर वसू आणि तासतासभर साईनामाचाच जप करू, एके दिवशीं सायंकाळीं बाबांनी मल्य बोलावून विचारले कीं, सकाळीं आपण काय करीत होतां? जप असै मी सांगितले, बाबा—कोणाच्या नांवाचा? मी—माझ्या देवतेच्या. बाबा—तुकी देवता कोणती? मी—ते आपणास माहीत आहेत. तेव्हां ते हांसले आणि म्हणाले—ते बरेबर व योग्य आहे.

‘याप्रमाणे राधाकृष्ण माईना व मला न कळतच पारमार्थिक साधन कोणते असावै आणि जप कोणाचा करावा हा सर्व बनाव बाबांनी आपल्या शक्तीनै घडवून आणला असै मला वाटते.

श्रीरमण भगवान:—या संवेदीं श्रीरमण भगवानांचे उपदेशासारांतील दोन श्लेषक लक्षांत टेवण्याजोगे आहेत ते अस:—

कायवाङ्गमः कार्थमुत्तमम्
पूजनं जपश्चित्तनं क्रमात् ॥

अर्थ—शरीराचे कार्य पूजन, वाणीचे कार्य जप आणि मनाचे कार्य चित्तन (ध्यान) ही क्रमाने एकाहून एक श्रेष्ठ आहेत.

उत्तमस्तवादुच्यमंदतः
चित्तजं जप ध्यानमुत्तमम् ॥

अर्थ—वाचिक (मोठ्याने उच्चारला जाणारा) जप, दुसऱ्यास ऐकू न जाईल (अशा हलक्या स्वराने ओढांतल्या ओढांत केला जाणारा) असा उपांशु जप, यांचेपेक्षां मनांतल्या मनांत केलेला मानसिक जप (म्हणजे ध्यान) उत्तम होय.

अशा तऱ्हेने सर्व साईभक्तांनी बाबांचा मानस जप म्हणजे ध्यान, प्रेमाने आणि आदराने करीत जावै असै मुचवून हा लेल उरा करितो.

श्री राधाकृष्णमाईनीं आपल्या बाबांच्या भक्तीचा अंदा, मोठा अगर लहान द्यावा अशी सर्व साईभक्तांतपै त्यांची प्रार्थना करून रजा वेतो.

ॐ नमो साईरमणाय

सुर्खोकगीता

अनुवादकः

चि. के. छत्रे (कल्याण)

श्रीमद्भगवद्गीता अध्याय ९ वा

श्री भगवान् सूक्ष्मणाले—

- १ गुणांतर्के गुह्य, सविज्ञान शान
करितों कथन आतां द्रुल ।
निर्मत्स्वर पार्था, हैं कल्प्यावर
अशुभ तें दूर, होय सरौ ॥
- २ विद्यांच्च इ राजा, गुणांतील गुह्य
उत्तम नी धर्म्य, पवित्र हैं ।
सीरैं च्याचराया, नाहीं यास नाश
येई हैं प्रत्यक्ष, अनुपमा ॥
- ३ यावरी विश्वास, जे जे न ठेविती
यास माझी प्राती हीईचना ।
परी जोन्समृत्यु या चक्रव्यूहात
यहती फिरत, खंड नाहीं ॥
- ४ हैं जगा सगळे राहिलो व्यापूनी
अन्यक्त असूनी मी अर्जुना ।
माझ्याठायीं भूते सकल वसती
हैं सुभद्रापती, मी न त्यांत ॥
- ५ सकलक भूतांचे पालन-पोषण
करीं, परी मी न त्यांत राहें
तथापि भूतांची उत्पत्ति करीता
अस्ते कुरुतेसुता, माझा आत्मा ॥
- ६ सर्वत्र संचार करि महावात
जैसा आकाशांत सर्वकाल
त्याच्यरीती माझ्याठायीं भूते सारीं
जाणा धनुर्धारी, अर्जुना रे ॥
- ७ माझ्या प्रकृतीस वेजन मिळती
कौन्तोया कल्पांतीं सर्व भूते ।
आणीक कल्पांचा आरंभ होताना
मीच त्या भूताना, निर्मी पुन्हा ॥

गीतार्थ चिर्तीं दृढची उत्तावा
उसून तो आचरणीहि याचा ।
महणूनि शालों कविताप्रवृत्त
कर्ता खरा श्रीहरि मी निमित्त ॥
गीतातुवादें जरि या कुणाला
गीताशय स्वल्प कदून आला ।
संतोष शाला जरि अंतरास
द्वौई मला नी जगदीश्वरास ॥

- ८ माझ्या प्रकृतीला धर्लन हाताशीं
निर्मी मी भूतांसी उन्हा पुन्हा ।
माझ्या प्रकृतीच्या आधीन उर्वरी
होतात भूते हीं, परतंत्र
कोणतेही कर्म करितां आसक्ति
लवही न विर्ती, मी धरितो ।
राहे उदासीन, महणून बंधन—
— कारी ती कर्ते न, मज होती ॥
- ९ अध्यक्ष होजन प्रकृतीकडून,
कर्वीं उत्पन्न, चराचर ।
या जगाची घडामोड चाले सारी
सख्या धनुर्धारी, या कारणी ॥
- १० सर्वही भूतांचा श्रेष्ठ मी ईश्वर
हैं रूप साचार न जाणती ।
मानवी हा देह भरिला महणून
मानतीच ते न मुढ मातें ॥
- ११ फोल त्यांच्या आशा, त्याचें कर्म व्यर्थ
शानांत न अर्थ, चित्त भ्रष्ट ।
मोहात्मक आणि आसुरी राक्षसी
ऐशा स्वभावासी ते धारिती ॥
- १२ अविनाशी बीज भूतांचे त्या मातें
महात्मे परि ते भजतात ।
दैवी प्रकृतीच्या यहती आश्रया
मजबीण अन्या न भजती ॥
- १३ सतत माझें कीर्तन करीती
प्रथले पाविती निजत्रत ।
भक्तिपूर्वक ते मजला वंदिती
अखंड भजती अनन्यत्वे ॥
- १४ शानयांते दुजे पूजीती किल्येक
मज, ज्याचें मुख चहुंकडे ।

	अभेदभावे वा भेदभावेही ते उपसिती मातौं बहुविष ॥	२५	देवतां पावती, पार्था, देवत तैर्से पितृव्रत पितरांते ।
१६	श्रौतयज्ञ तो मी, मीच यश स्मार्त पितरां अपर्त अन्न श्राद्धी । वनस्पतिजन्य अन्न मी, मंत्र मी तूप मी अग्नि मी आडुती मी ॥	२६	पावती भूतांते, जे भूतां भजती माहेही मिलती भक्त मला
१७	जगताचा पिता, माता नी आधार आजोबा साचार सकलांचा । पवित्र नि शेय, उष्कार इष्टवेद मीच सामवेद यजुर्वेद ॥	२७	शुद्र-चित्त भक्त पान किंवा फूल जल किंवा फल अर्पी मज । भक्तिभावे ते ते केलेले अर्पण करी मी सेवन आनंदाने ॥
१८	मीच अंतिम गति, पोषणकर्ता मी निवासस्थान मी, साक्षी स्वामी । शरणाहि मित्र, उत्पत्ति, स्थिति मी लय मी बजि मी अविनाशी ॥	२८	जे जे तू करिसी अथवा जे खासी हवन करिसी ज्यावै ज्याचै । जे तप करिसी किंवा देसी दान ते करी अर्पण मज सारे ॥
१९	पाढी मीच ऊन, आणिक पाऊस आधार मेघांस मीच होय । अमरत्व आणि मृत्यु मीच पार्ही 'अहे' आणि 'नाही' मीच होय ॥	२९	शुभाशुभ फलरूपी ते बंधन आपैसे तुळन जाय मग । फल-सन्ध्यासांत जडूनी त्वचित्त विमुक्तसा प्राप्त होसी मज ॥
२०	सांगितलीं कर्मे तीनहीं वेदांनीं निज आचरणीं, आणिती जे । निष्पाप सोमपी, ते मज पूजीतीं यशै, स्वर्गप्राप्ती, व्हायासाठीं	३०	समन्वित अर्जुना मज भूत-मात्र मज नाहीं मित्र-शत्रु कोणी । भक्तिभावे मज जे जे भजतात वसे मी त्यांच्यांत, माझ्यांत ते ॥
२१	पुण्य ऐशा इंद्रलोकात ते जाती आणिक भोगीती दिव्य भोग ॥ स्वर्णी भोगीती ते विविध भोगांते पुण्य सरतां ते थेती खालीं ।	३१	पराही कोटीचा असो दुराचारी अनन्यत्वे जरी भजे मातौं । साधूच महणावै खरोखर त्याला निश्चये लागला, कों सुपंथा ॥
२२	तीन्ही वेद कामी-जन जे पाळिती त्यांचे न चुकती जन्ममृत्यु ॥ अनन्यत्वभावे एकनिष्ठ भक्त मज चितितात निशिदिनी ।	३२	सत्वराचे होई धर्मपरायण शांति चिरंतन लागेत त्याला 'अधोगाति माझ्या भक्ता न कदाद्या प्रतिक्षा माझी ही, कुंतिसुता ॥
२३	उणे पडे त्यांते ते ते पुरुतीतो आणिक रक्षितों मी संकटी ॥ दुर्ज्या देवतांत यजिती जे भक्त दृढश्रद्धा युक्त कुती सुता ।	३३	जन्मतांच पापी असेत, आसरा माझा, धनुर्वरा, धरियेला । असोत त्या लिंया किंवा शुद्र, वैश्य होतील अवश्य, मुक्त तेही ॥
२४	पर्यायाने वा ते माझेंच मजन विधिपूर्वक न जरीही ते ॥ कारण सर्वही यशांचा भोक्ता मी मीच तैसा स्वामी पंडुसुता ।	३४	पुण्यवंत विप्र राजर्षी नी भक्त तेही श्रीती मुक्त शंका कोठे ? अशाश्वत दुःखमय या जगांत जन्मती भजत जाई भज ॥
२५	तयांते न होई माझें खरे ज्ञान महणून पतन पावती ते ॥		मजकडे लावी मन, मज मज पूजी पार्था मज, नमस्करी । एणे परी होतां अनन्य मजसी मजसी पावसी निश्चयाने ॥

अध्याय १० वा

श्री भगवान् महान्नले:-

- १ अत्युत्तम गोष्ट तुक्षिया हितार्थ
सांगतो है पार्थ, पुन्हा तुला ।
आवडते तुला माझें हैं भाषण
तुझेची, बदन सांगतसे ॥
- २ जहालों मी कैसा न कळे देवांना
अथवा दृष्टीना, थोर थोर ।
कारण देवांचे आणिक त्रुटीचंचे
कारण मूळचे भीच हीय ॥
- ३ जन्म नी आरंभ-रहित ईश्वर
ईश्वरांत थोर मी लोकांचा ।
जाणे जो मानवीं, मोहमुक होइ
त्याचें भस्म होइ सर्व पाप
- ४ अमूढता बुद्धि शान सत्य शम
क्षमा तथा दम, कुतीसुता ।
सुख आणि दुख, उत्पाती नी नाश
समता संतोष अहिसा ती ॥
- ५ भय नी अभय तप आणि दान
है पंहुनंदन यशायथा ।
भिन्नभिन्न भाव माझ्याच पासून
होती है उत्पन्न प्राणिमार्ती ॥ ५ ॥
- ६ पूर्वकालीन ते सात इत्यपि थोर
आणि मनु चार, कुतीसुता ।
उत्पन्न है माझीया मनापासून
त्यांच्याच पासून प्राणिमार्ती ॥
- ७ माझा हा विस्तार, युक्ती विस्ताराची
जाणेल जो साची, यथातले ।
स्थिरकर्म योग त्यास होतो प्राप्त
संदय न यांत, लेशभर ॥
- ८ माझ्याच्याचपासून उत्पन्न है सारे
प्रेरक भीच रे त्याते कर्मी ।
जाणून हैं तत्त्व भजतात मातें
धनंजया जाते भावसुक्त ॥
- ९ माझ्याकडे चित्त आणि जीव सर्व
बोधिती सदैव, परस्परां ।
माझिया कथा जे काथितां रमती
परम पावती संतोषही ॥
- १० प्रीतीपूर्वक जे ऐसे नित्ययुक्त
भजनी सतत भजलागी ।
मिळावया अंतीं खेऊन ते मातें
देतां मी त्याते, समबुद्धि ॥

११ कृपा करवयासाठींच त्यावरी
त्यांचिया अंतरीं शिरून मी ।
तेजःपुंज शानदीमैं पार दूर
करी मी अंधार, अज्ञानाचा ॥

अर्जुन महणाला—

- १२ ब्रह्म ते परमश्रेष्ठ तैरें स्थान
वस्तूहि पावन तुम्ही आहां ।
सर्वव्यापी, अज, तुम्ही आदिदेव
पुरुषही दिव्य नी शाश्वत ॥
- १३ असें तुम्हां सोर महणतात घृषी
नारद देवर्षि सुप्रसिद्ध ।
आसित, देवल, व्यासहि, व्यापण
करितां कथन तैची मातें ॥
- १४ जे जे सांगतसां भगवंता मातें
खरें सारें तैं तैं मानितों मी ।
मूळ तैं तुमचें विदित न देवा
अथवा दानवा देवराथा ॥
- १५ भूत—उत्पादका, अहो भूतनाश
अहो जगन्नाशा, देवदेवा ।
पुरुषोत्तमा हो, एक आपणाच
आपणांस याच जाणतसां ॥
- १६ ज्या ज्या विभूतीं हे सारेही लोक
व्यापूनि आणीक राहिलंत ।
त्या दिव्य विभूति सकल सांगव्या
उरों नच द्याव्या, कृपावंता ॥
- १७ निशिदिनि तुम्हा मनांत चिंतितां
कैसे भगवंता, ओळखावें ?
कोणत्या कोणत्या वस्त्रूत चिंतावें
तैं मज सांगावें देवराया ॥
- १८ सांगा पुन्हां मज योग नी विभूति
आपुल्या श्रीपति सविस्तर ।
अतृप्त है कान, अमृतासमान
आपुले भाषण ऐकतां कीं ॥
- १९ श्री भगवान् महान्नले:-
- २० बरें आतां पार्थी माझिया विभूति
दिव्य जगतीं त्या सांगतों ।
मुख्य मुख्यची त्या सांगतों तुजला
माझ्या विस्ताराला अंत नाहीं ॥
- २१ सर्वही भूतांच्या अंतरीं जो वसे
आत्मा भीची असे तो पांडवा ।
भूतांची उत्पाती, भूतांची मी स्थिति
भूतांचिया अंतीं भीची बरें ॥
- २२ आदित्यांत विष्णु मरीची मास्ती
मीच निशापति नक्षत्रांत

	तेजोगोल जे जे पार्थी अंतरार्ली रवि अंशुमाली मीच त्यांत ॥	३२	सृष्टीचा आरंभ, सध्य मी सृष्टीचा अंतही सृष्टीचा मीच बरे ।
२२	सामवेद तो मी चारही वैदांत सकल देवांत हङ्ग तो मी । इद्रियांत मन मीच वा अर्जुना तेही मी चेतना भूतमार्ती ॥	३३	अप्यात्म विद्या मी सकल विद्यांत वादविवादांत वाद मीच ॥
२३	यक्ष-राक्षसांत मी असे कुवेर पार्थी मी शंकर द्वारामार्जी । आठवसूमध्ये पावक असे मी मेरु पर्वत मी पर्वतांत ॥	३४	अक्षरांमार्जी मी 'अ'कार पहिला समासामधला द्वंद्व मीच ।
२४	पुरोहितामार्जी मुख्य बृहस्पति तो मीच निश्चिती जाण पार्थी । स्वामी कार्तिकिय सेनानायकांत मी जलशायांत रत्नाकर ॥	३५	अक्षयकाल मी ब्रह्मदेव मी तो जो वेद भृगतो चारी मुखे ॥
२५	भुगु ऋषि मीच ऋषीमार्जी थोर अङ्कार अक्षर वाणीमध्ये । यज्ञामार्जी जपयश, वस्तु स्थिर त्यांत मी तो थोर हिमालय ॥	३६	सर्व संहारक मुख्य मी; कारण पुढती उत्पन्न होती त्यांचे ।
२६	पिंपळ तो मीच सकल वृक्षांत तथा देवर्णीत मी नारद । कपिल सुनि मी बा ! सिद्ध लोकांत तैसा गंधर्वीत वित्रथ ॥	३७	खियांत मी क्षमा, कीर्तिवाक् श्री-स्मृति मेधा आणि धृति, धनंजया ॥
२७	अमृत मंथनी निघाल, पांडवा तो मी उचैः श्रवा अश्वामार्जी । गजेद्रामार्जी मी जाण ऐरावत सान्या मानवांत मी नरेश ॥	३८	बृहस्पति चंद्रांत गायत्री मी । मार्गशीर्ष तो मी बाश महिन्यांत सहायी ऋतूंत वसंत मी ॥
२८	इंद्राचे तें वज्र मीच अयुधांत धेनूंया जातीत कामधेनु । काम तो मी प्रजा उत्पन्न जो करी तैसा फणीवर्णी मी वासुकी ॥	३९	ठकविती त्यांचे अर्जुना मी शूत तेजस्वी जे त्यांत तेज मीच ।
२९	जलवासीभूतें, वस्तु मी त्यांत नागांत अनंत मी अर्जुना । अर्यमा तसा मी पार्थी पितरांत निश्चिमिति त्यांत यम मीच ॥	४०	सत्प्रील त्यांचे सत्त्व, मीच जय मीच असे ज्ञान, ज्ञानियांत ॥
३०	भक्त प्रलहाद मी सर्व दानवांत ग्रास करि त्यांत काल तो मी । पर्श्वमध्ये वनराज मी केसरी विहंगामाशरी मी गळड ॥	४१	जयेच्छु जे कोणी तयांत मी नीति शासन करिती त्यांचा दंड ।
३१	वायुदेव मीच वैगवान त्यांत शाखाधरियांत मी श्रीराम । जलचरमांजी पार्थी मी तो नक जान्हवी पवित्र नद्यामार्जी ॥	४२	गुह्यांत सकल अर्जुन मी भौन मीच असे ज्ञान, ज्ञानियांत ॥

- २२ तेजोगोल जे जे पार्थी अंतराली
रवि अशुमाली मीच त्यांत ॥
- २३ सामवेद तो मी चारही वैदांत
सकल देवांत इंद्र तो मी ।
इंद्रियांत मन मीच वा अर्जुना
तेवी मी चेतना भूतमात्री ॥
- २४ यज्ञ-रक्षसांत मी असे कुबेर
पार्थी मी शंकर दद्रामाजी ।
आठवसूमध्ये पावक असे मी
मेल पर्वत मी पर्वतांत ॥
- २५ पुरोहितामाजी मुख्य बृहस्पति
तो मीच निश्रिती जाग पार्थी ।
स्वामी कार्तिकेय सेनानायकांत
मी जलाशयांत रत्नाकर ॥
- २६ भूग्र ऋषि मीच कर्णीमाजी थोर
उँकार अक्षर वाणीमध्ये ।
यज्ञामाजीं जपयज, वहु श्विर
त्यांत मी तो थोर हिमालय ॥
- २७ पिंपल तो मीच सकल बृक्षांत
तथा देवर्षीत मी नारद ।
कपिल मुनि मी वा ! सिद्ध लोकांत
तैसा गंधर्वांत चित्ररथ ॥
- २८ अमृत मंथनी निधाला, पांडवा
तो मी उचैः श्रवा अश्वामाजी ।
गजेंद्रामाजी मी जाण ऐरवत
सान्ध्या मानवांत मी नरेश ॥
- २९ इंद्राचे तें वज्र मीच आशुघांत
घेनूच्या जातींत कामेनु ।
काम तो मी प्रजा उत्पन्न जो करी
तैसा फणीवरी मी वासुकी ॥
- ३० जलवासीभूर्णे, वरुण मी त्यांत
नागांत अनंत मी अर्जुना ।
अर्थमा तसा मी पार्थी पितरांत
नियमिति त्यांत यम मीच ॥
- ३१ भक्त प्रलहाद मी सर्व दानवांत
ग्रास करि त्यांत काल तो मी ।
पश्चमध्ये वनराज मी केसरी
विहंगमालारी मी गरुड ॥
- ३२ वायुदेव मीच वैगवान त्यांत
शख्खारियांत मी श्रीराम ।
जलचरमाजी पार्थी मी तो नक
जान्हवी पवित्र नद्यांमाजी ॥

- ३२ सूर्णीचा व्यारंभ, मध्य मी सूर्णीचा
अंतही सूर्णीचा मीच व्रई ।
अध्याम विद्या मी सकल विद्यांत
वादविवादांत वाद मीच ॥
- ३३ अक्षरांमाजी मी 'अ'कर पहिला
समासांमधला द्वंद्व मीच ।
अक्षयकाल मी ब्रह्मदेव मी तो
जो वैद म्हणतो चारी मुख्ये ॥
- ३४ सर्व संहस्रक मृत्यु मी; कारण
पुढती उत्पन्न होती त्यांचे ।
क्षियांत मी क्षमा, कीर्तिवाक् श्री-स्मृति
मेधा आणि धृति, धनंजया ॥
- ३५ बृहत्साम गेय वैदिक स्तोत्रांत
तैसाची छंदांत गायत्री मी ।
मार्गदीर्घ तो मी बारा महिन्यांत
सहाई अक्तूंत वसंत मी ॥
- ३६ ठकविती त्यांचे अर्जुना मी द्यूत
तैजस्वी जे त्यांत तेज मीच ।
सत्वशील त्यांचे सत्त्व, मीच जब
मीच व्यवसाय, धनंजया ॥
- ३७ वासुदेव तो मी असे यादवांत
पांच पांडवांत धनंजय ।
थोर व्यास मुनि, मी असे मुर्नीत
तैसा मी कर्णीत, शुक्राचार्य ॥
- ३८ जयेच्छु जे कोणी त्यांत मी नीति
शासन करिती त्यांचा दंड ।
गुर्जांत सकल अर्जुन मी मौन
मीच असे ज्ञान, ज्ञानेयांत ॥
- ३९ जैं जैं काहीं बीज, सकलभूतांचे
मीच होय साचे, तें पांडवा ।
जयांत मी नाहीं, असे भूत काहीं
नरेचीं कीं पाहीं, चराचरी ॥
- ४० माझ्या दिव्य ज्या ज्या विभूति जगी या
त्यांत धनंजया, अंत नाहीं ।
दिग्दर्शनार्थची केवळ विस्तार
कथिला साचार, हा तुजला ॥
- ४१ ऐश्वर्य, प्रभाव अथवा श्रीमंती
युक्त या जगतीं, जैं जैं काहीं ।
माझ्याच तेजाच्या अंशाच्यापासून
जाहले उत्पन्न, जाण तें तें
- ४२ काय करायाचे, अथवा हा सारा
जाणून पसारा, तुजलांगी ।
एकाच अंशाने, मीच जग सारे
पार्थी, राहिलो रे, व्यापूनीचां ॥

श्रीसाई-भक्तराज

अणा चिंचणकर

: लेखक :

कै. बाबांचे बाळ

दातव्यमिति यद्यानं दीयते ५ नुपकारिणे ।
देशे काले च पत्रे च तद्यानं सात्विकं स्मृतम् ॥

श्रीमद्भगवद्गीता अ. १७ श्लोक २०.

श्रीसाईबाबांचे एक निःसीम भक्त कै. दामोदर धनश्याम बाबरे ऊर्फ अणा चिंचणकर यांचे अल्पचरित्र कै. बाळकृष्ण विश्वनाथ देव ऊर्फ बाबांचे बाळ यांनी अकरा वर्षांपूर्वी लिहून ठेवलेले होते, तें श्री, श्रीपाद बालकृष्ण देव यांना अलीकडे उपलब्ध झाले. श्रीसाईबाबांच्या एका भक्तानें दुसऱ्या भक्ताविषयी लिहिलेला हा प्रेमल लेख वाचकाना आवडीने वाचावासा वाटेल.....

श्रीसमर्थ सद्गुरु बाबांनी शिरडी
ग्रामांत आपले पुण्य व पवित्र पदार्पण केल्या दिवसापासून प्रारंभी हळके हल्लके, थोड्योडे भक्तजन त्यांचेकडे जाऊ लागले; व बाबांचे संतत्वाचा लोकांना जसा जसा प्रस्यक्ष अनुभव येऊ लागला तसा तसा बाबांचा भक्तगण दिवसेंदिवस शुक्रवर्षाक्षयांच्या इन्दुकलेप्रमाणे वाढू लागला. पुढे बाबांचा यशोदुर्भवि जिकडे तिकडे आर्यावर्तीत दुमदुमूळे लागला. कीर्ति सौंगंध परद्वीपांत दरवर्दू लागला, ख्यातिघ्वज दिगंतरी फडकू लागला, तेव्हां कारी, रामेश्वर, कुक्कुटेत्र, खगचाश द्वारकादि प्रसिद्ध क्षेत्राप्रमाणे शिरडी हैं ग्राम पुण्य व पवित्र क्षेत्र बनले, व चारी खंडांतून बाबांचा भक्त कदंब शिरडी क्षेत्राकडे, सेत चूडामणीच्या दर्शनलालरेते धांव घेऊ लागला.

(२) शिरडीकडे धांव वेणान्या अनेक भक्तजनांपैकी आपले चरित्रनायक हे एक होत ठाणे जिल्हांतील डळणू ताळुक्यांपैकी चिंचणी गांवचे हे रहिवासी, त्यांचे नांव दामोदर धनश्याम बाबरे, पण त्यांना सर्व लोक अणा चिंचणकर म्हणत. हे तेथील सुखवरतु जमीनदार, पण पोरी संतान नाही, वय पञ्चास पंचावत्रीचे घरांत गेलेले. कुटुंबाचे वयही पञ्चाशीचे जवळ गेलेले. यापुढे मूळबाळ होण्याची आशा उरली नाही. स्थान जंगम मिळकल पंधरा वीस हजारांची. त्यांत भाऊबांचे तेटे, भांडणे व नित्य कटकटी. यामुळे त्या उभयतांना संसारन्वा वीट येऊन चिंचणीस रस्त्यांने नको, असे वाढू लागले. पण या संकटापासून आपगांस मुक्त कोण करील वरी उभयतांचे जिवास रात्रिदिवस तळमळ लागून

राहिली. इतक्यांत बाबांचे उज्जवल व ध्वनी कीर्तींचा निनाद त्यांचे कर्णपुष्टावर येऊन थडकला. त्यांनी बाबांचे पुण्यदर्शन विष्णाचा निश्चय केला व लागलीच शिर्डीस जाप्याकरितां प्रथम सन १९११-१२ साली तयारी केली व ते शिर्डीस आले.

(३) अणा व त्यांचे कुटुंब या दोघांनी संतरत्न बाबांचे दर्शन घेतल्या-वरोवर उभयतांची तिष्ठा व प्रेम बाबांचे चरणी जडले; मन तेथेच रमले, व आतां बाबांचे पायांची सेवा करून उर्वरित आयुष्य शिर्डीसच कंठावे असा त्यांचा पूर्ण संकल्प झाला.

(४) त्यावेळी त्यांचा एक जमिनी संबंधी दावा सुरवाई हायकोर्टात चालला होता. त्यांचे कसे करावे ह्या विचारात वे असतां, त्यांनी ही गोष्ट बाबांच्या कानवर घातली. बाबांनी अणांची स्थिती -

अडचण जाणून ती कामगिरी कै. भक्तवर्य काकासाहेब दीक्षित, वी. ए. एल. एल. वी. सॉलिसिटर, यांना सांगितली; त्यासुले अणा या एका विचंचनेतून दूर झाले.

(५) अतां काळजी राहिली वेढे येथील जमिनीची व नेवाळे व चिंचणी येथील जमिनीची; पैकी वेढे येथील जमिनीच्या खंड वसुलीचे काम अणांनी त्यांचे आस कै. पंडरिनाथ आत्माराम नावरे यांचेकडे मुख्यार पत्र द्वारे सोपविले. व नेवाळे व चिंचणीचे काम स्वतःकडे ठोविले. या प्रमाण मिळकतीचे उत्पन्न वसुलीचे कामाची व्यवस्था लावून, अणा वावांचे नगरीत निरंतर रहण्यास सोकले झाले. वरील कामाकरिता ते चिंचणीस जलूर तेव्हां जात. वाकीचा सर्व काळ शिर्डीत घालवीत.

(६) अणा शिर्डीत विज्ञाड करून रहात असत-प्रथम ते गोंदकर आलीत रहात व नंतर शेवटी शेवटी दिले यांचे वाड्यांत रहात.

(७) अणांचा जन्म चिंचणीस सुन १९६० चे सुमारास शाळा-त्यांचे जन्माती नकी भिती, मास, शक किंवा दिनांक, महिना, सुन मिळून शकल नाही.

(८) अणांचे बालपण, व तारु चिंचणीसच गेले. ते चिंचणी सोडून वाहेरांवीं कधीही गेले नाहीत व शेवटीशिवाय त्यांनी, नोकयं, सावकारी, किंवा वाढीदीची असा कोणताही इतर घंटापण केल नाही.

(९) अणांचे शिक्षण चिंचणीतच मराठी ५-६ इयत्तेपर्यंत झाले होते. त्यांना इंग्रजीचा किंवा संस्कृताचा गंधभी नव्हता.

(१०) अणांचे लग्न बालपणातच डहाणू तालुक्यांतील एडवण गांवानजीक असलेल्या कोहरे गांवीं झाले. त्यांच्या कुंडवाचे नांव लक्ष्मीबाई. कोहरे गांवचे पुरंदरे आडनांचे यहस्यांचे घरी त्यांचे महिर.

(११) अणा हे देशस्थ यजुःशास्त्री अविगोत्री श्रावण.

(१२) अणा निव्वर्सनी, व सनातनी इत्तीचे होते.

त्यांना कशाचाहि नाद नव्हता. त्यांचे जवळ त्यांचे कुंडव व धाकटे बंधु या खेरीज कोणी रहात नसे. त्यांचे बडील लहानपणांचे वारले. मातुःश्री अणांचे पूर्वी सुमरे २० वर्षे अगोदर वारल्या; व धाकटे बंधु अजमासे १०-१५ वर्षे अगोदर दिवंगत झाले. धाकटे बंधुचे कुंडव अद्याप हयात आहे. त्यांनाहि मूलवाळ कोणी नाही.

(१३) अणा चिंचणीस दि. १५-४-२० रोजी विष्णुलोकास गेले. त्यांचे पूर्वी सुमरे एक वर्ष त्यांचे कुंडव निवतले होते. त्यांचीही वावांचेवर अलेरपर्यंत अदल व अलेट निष्ठा होती. चिंचणीस आपले जागेत वावांचे मंदिर वांधावे व आपल्या मिळकतीच्या उत्पन्न-

तून कांहीं पैसा मंदिरास खर्च करून कांहीं तेशील पूजेअचेंस खर्च करावा व वाकीचा शिर्डीष वावांचेकडे खर्च करावा अशी त्यांचीही अणाप्रमाणेच बलवत्तर इच्छा होती; व तसेच करण्यास त्यांनी अणांना मरणसमयी बजावून सांगितले होते. पैशांच्या अभावी, अणांचे विश्वस्तांना त्यावेळी त्या उमयतांची इच्छा तावडतोव पुरवितां आलीं नाही, पण आतां ते ती पुरी करण्याचे तयारीत आहेत.

(१४) वावांचे नगरीत अणा आपला कांहीं वेळ श्री द्वारकामाईत बसून वावांच्या सेवेत घालवीत. कांहीं वेळ श्रीराधाकृष्ण-आईकडे बसून घालवीत व कांहीं काळ काकासाहेब दीक्षित यांचे वाड्यांत बसून काकासाहेबांच्या वरोवर अगर मधवराव देशपांडे यांचेवरोवर गोष्टी बोलण्यांत काढीत.

(१५) अणांचा स्वभाव फार त. पट असे. द्वारकामाईत बसून वावांची योज

पाठ दावणे व ती अगदीं घामाचूम होई पर्यंत दावणे ही अणांची मुख्य सेवा; वावांचे पोट दावप्याची सेवा मावशीवाई (श्री राधाकृष्णआईच्या मावशी) नित्य करीत. मावशीवाईचे यथ जवळ जवळ अणाहतकैच; म्हणजे सुमरे साठीचे धरात होते. दोघांच्याही तोंडांची बोळकी झालेली. मावशीवाईसुदां व्यणां-सारख्याच तापट. वावांची सेवा करप्याची दोघांची वेळ एकच. यामुळे कधीं कधीं सेवा करतेवेळी उभयतांचा खटका उडे व तकार वावांचेकडे जाई, वाबा दोघांची विनोदी भासेत गोड समजूत घालून भांडण मिटवीत. अणा किंतु तापट होते याची कल्पना श्रीसाईसचरित् अव्याय २४ 'अणा वावरे व मावशीवाई या शीर्षकाखालीं लिहिलेल्या कथेच्या ९२ ते १२० पर्यंतच्या ओव्यांच्या वाचनावरून सहज येईल. वाचकांनी ती कथा अवश्य वाचावी,

(१६) वाबा बन्याचशा भक्तांना त्यांच्या संकेतिक, लक्षणिक किंवा अन्वर्थक नांवांने संबोधीत. तात्याचा पाठलास 'कोत्याचा बोडमुख्या', माधवराव देशपांडे यांना 'इयाम्या', अणासाहेब दामोळकरांना 'हेमाड', 'अबदुलभाईस' 'हलालखोर', मेघा ब्राह्मणास 'दाढीवाला', महादु फसल्यास 'महाद्या पाढ्या, अधीं गांडु' सुगुणराव नाईक यांना 'ठकी' वगैरे. तसेच ते अणांना अणा म्हणूनच हांक मारीत, पण त्यांचे कुंडवास मात्र 'हेंडबी' म्हणून संबोधीत. पुराणांतरी हेंडबी नांवाची पूर्वी पांडवकालीं एक राक्षसी होती. तिनें भीमसेनाची लग्न केले. तिच्यापासून तिला घटोलकच नांवाचा मुलगा झाला. घटोलकच अव्यंत वात्य, व सर्वांना फसविणारा म्हणून पुराणांत त्याची रुद्धति आहे. व त्यावहूल आपल्यामध्ये लवाड लोकांच्या जमातीला 'घटोलकचाचा वाजार' अशी एक म्हण प्रसिद्ध आहे. वरील पुराणप्रसिद्ध व्याख्यायिका सर्वश्रुतही

आहे. ताथापि या पुरणप्रसिद्ध हेडंबी नंवांनें अणांचे कुटुंबास संबोध्यांत आय संकेतिक किंवा लाक्षणिक अर्थ होता तो बाबांचा बाबांनाच माहीत. इतर भक्तांपैकी किंत्येक भक्तांच्या लाक्षणिक नंवांचा अर्थ कठे व किंत्येकांचा कठत नसे. कठत नसे त्यांपैकीच 'हेडंबी' हे नांव.

(१७) शेवटची ७—८ वर्षे लेरीज करून अणांचे सर्व आयुष्य चिंचणी-सरख्या ना निवळ खेडगांव, नाशहर, अशा गांवांत कांही शिकलेल्या, कांही सावकारी करणाऱ्या, व कांही शेती-वर उपजीवन करणाऱ्या साधारण लोकांच्या संगर्तीत गेले असल्यामुळे, आत्मपर्यंत वर लिहिलेल्या अणांच्या चरित्रांतील कोणाचहि भाग, त्याच परिस्थिर्तीत बागणाऱ्या साधारण मनुष्याच्या आयुष्यभागापेक्षा विशेष महत्वाचा किंवा वावाणाऱ्यासारखा नाही. अणा विद्वान, बहुश्रुत, किंवा कर्मनिष्ठ होते असे ऐकिवांत नाही. उज्ज्वल मगवद्धक होते किंवा राजकरण-पुढ अथवा सार्वजनिक कार्यकर्ते होते असाहि त्यांचा लौकिक नाही. पण अत्यल्य कां होईना, त्यांचे चरित्र लिहिण्याचा एवढा मोह कां, असेच कोणासही सकृदर्शनी वाटेल. पण अणांच्या आयुष्यांतील अगदीं शेवटच्या म्हणजे त्यांचा अंत होण्यापूर्वी एकच वर्ष त्यांनी करून ठेविलेल्या अलौकिक सकृदात्यामुळे, त्यांचे चरित्र लेलनीय अतएव विलोभनीय क्षाले आहे हे खाली लिहिलेल्या परिच्छेदावरून सुस्पष्ट होईल असे मला वाटते. 'ज्यांचा शेवट चांगला तें सर्व चांगले' अशी जी म्हण आहे त्यांतलाच हा एक मुंदर प्रकार आहे.

(१८) अणांचे चरित्रांतील खरें वैशिष्ट्य, खरें स्वारस्य व खरा अकर्षक व मार्गदर्शक भाग, एकाच गोष्टीत म्हणजे

आरति ओवाळीतो आत्मोद्धारार्थी

जयदेव जयदेव जय सर्वांनाथा ।
आरति ओवाळीतो आत्मोद्धारार्थी ॥ जय० ॥ घृ० ॥

अगाध लीला तूळ्या भक्ता दावोनी ॥
भक्तीभार्गा लाविशि संकट निरसोनी ॥
पापी पापरे केल्या पापांच्या राशी ॥
नामोद्धारण करितां वेगे उद्धरिशी ॥ १ ॥ जय०

सद्गुर्वें करितां तुज आरति साई ॥
धांवुनि येशी नमितां द्वारकामाई ॥
सबुरी धरितां भक्ता पैल तिरा नेई ॥
तव लीला कळण्या सद्गुरुद्धि देई ॥ २ ॥ जय०
भक्तीभावे भजतां तव निर्भय मूर्ती ॥
प्रकाश दावी जीवा वित्ता दे शांती ॥
करुणा मूर्ती साई दीनांचा साई ॥
साई साई माझी गुरु माझली साई ॥ ३ ॥

— ग. ना. जुवेकर

त्यांनी दि. १०-७-१९१९ रोजी आपल्या सर्वस्वावर, जंगम, मिळकलीचे गृह्युपत्रद्वारे, बाबांचे पुण्यचरणीं अर्पण करून दिलेल्या, सुत्य, अखंड, उदार, अनुकरणीय, गुरु-दक्षिणेंत किंवा वर उद्भृत केलेल्या श्री. भ. गीतेंतील शोकावर शीशानेश्वर माझलींनी आपल्या भाष्यांत वर्णन केलेल्या सात्कार दानांत आहे व म्हणूनच त्यांचे चरित्र आदरणीय क्षाले आहे.

(१९) या मृत्युपत्राची साधांत हकीकत श्रीसाईलीला वर्ष ६ जोड अंक ९-९-१० यांत 'कै. भक्तवर्य दामोदर घनश्याम बाबरे, ऊर्फ अणा चिंचणकर,' या शीर्षकाखालीं पान १ ते ४९ वर दिली आहे.

तसेच त्यापुढील आत्मपर्यंतची सर्व हकीकत श्रीसाईलीला वर्ष २० जोड अंक, ७, ८, ९ यांत, पाने २५ ते २८ वर दिली आहे त्यावरून ही मिळकता तिच्यावरील, कर्जांचा बोजा फिटल्यावर दरसाल खर्चेचं वजा जातां, शिंडी संस्थानास कर्से कायमवै ५०० ते ७०० रुपयांपर्यंत दरसाल अविष्टित उत्पन्न देत आहे आची कल्पना करतां येईल. म्हणजे दुसऱ्या इतर कोणत्याहि बाबीपासून कैव्याहि व कशांचीहि अपेक्षा न करतां निवळ याच उपचांतून निदान बाबांच्या रोजव्या निरंतर नैवेद्याचा व मंदिरांतील अखंड नंदादीपाचा खर्च भागण्यास

श्रीसाई लीला

हरकत पडगार नाही असें मला वाटते. असो.

(२०) अशा प्रकारचे सात्त्विक दान हातून उपडण्यास सात्त्विक इच्छा, सात्त्विक सूर्ति, व सात्त्विक धैर्य लागते; व तें लाखांचे भक्तजनापैकी एखाद्याच घरमभाग्यावृत्त भक्तवरास लाभते. असें दान घडण्यास मुख्यतः अणाऱ्यी तीन गोर्धीची आवश्यकता असते. कुरुक्षेत्र किंवा काशीसारखें क्षेत्र, ग्रहणासारखा पर्वकाल व शुभ्युर्भूत वेदमूर्त, शुद्धाचार, विद्वद्रन्म ब्राह्मणासारखें पात्र; परंतु वरीलप्रमाणे, देश, काल व पात्र, सर्वांस लाभांचे शक्यत्यच नाही. म्हणून, तत्सम देश, तत्सम काल व तत्सम पात्र असले तरी चालेल, असा वरील क्षेत्र भाष्यांत भगवान् शानेश्वर माउलींची खुलासा केला आहे.

(२१) आतां यापैकी अणांना काय काय लाभली तें आपण पाहू. सात्त्विक इच्छा, सात्त्विक प्रेरणा, व सात्त्विक धैर्य ही तर लाभलीच याबद्दल शंका नाही.

(२२) शिर्डीसारखें क्षेत्र; हे काशी, समेश्वर, गया, कुरुक्षेत्र, द्वारका, पंढरपूर, गांगापूर, व्याघ्रांदी वैगैरे प्रख्यात व पवित्र देवाच्या तोडीचे आहे इतकेंच नव्हे, तर सौदेव जागृत, मोक्षदायी, पुण्यक्षेत्र आहे या बद्दलही दुमत होणार नाही...

(२३) आतां दानकाळ कसा लाभला तो पाहू-अणांना वर लिहिल्याप्रमाणे ग्रहणासारखा किंवा तत्सम काल लाभांचे अवघड होते—सात्त्विकदान म्हणजे काय याची कल्पना सुद्धा अणांना नसेल परंतु बाबांनीच त्याच्या हातून तें घडविले म्हणून अणांना तसा कालही संहजासहजीं अनायासे त्याच्या सद्गुरायाने लाभला. अणांच्या या दानाचा काल कोणता समजावयाचा? त्यांनी मिळकतीचे मृत्युपत्र पत्र ज्या दिवशीं केले तो दिवस किंवा किंवा मृत्युपत्राचे प्रमाणपत्र (Probate) ज्या दिवशीं मिळाले तो दिवस! मला वाटते मृत्युपत्राचे प्रोबेट (प्रमाणपत्र)

ज्या दिवशीं मिळाले तोन दिवस घेतला पाहिजे. काशी श्री ज्ञानेश्वर माउलींनी कर्म केव्हां घडतें याबद्दल श्री ज्ञानेश्वरी अ. १३ ओ. २९९ यांत खुलासा कैल्य आहे ती ओवी अशी :—

‘आधें ते श्रुति कीरिटी।
आधी मनौनीची उठी।
मग ते वाचै दिठी।
करासी ये ॥ २९९ ॥

म्हणजे कोणतेही कर्म प्रथम मनांत थें नंतर तें वाचेत थें व नंतर तें शेवटीं शरीरानें होतें; व प्रत्यक्ष तें कर्म शरीरानें घडत्याचाचून तें कर्म पुरे ज्ञाले असें म्हणतांच येत नाही. उदाहरणार्थ, एखाद्यास कांहीं पदार्थ किंवा पैसे द्यावे असें मनांत आले तरी तेव्हांने कर्म पुरे ज्ञाले असें होत नाही. वरे, कोणास द्यावयाचे याचा वाचेने उच्चारहि केला तरीहि तेव्हांने कर्म पुरे ज्ञाले नाही, तर मग त्या विवक्षित व्यक्तीस बोलावून आणून तिचे हृतांत तो जिज्ञास किंवा पैसे दिले म्हणजे कर्म पुरे ज्ञाले असें होते. म्हणजे नुसत्या मनांच्या किंवा वाचेच्या क्रियेस पूर्णत्व नाही. ती जेव्हां प्रत्यक्ष शरीरानेच घडते तेव्हांच ती पुरी ज्ञाली असें म्हणाच्याचै. तदृत आपली सर्व मिळकत बाबांना अर्पण करावयाची असा अणांचे भगाचा संकल्प होऊन त्यांनी तो संकल्प वाचेने भक्त श्रेष्ठ कै. काकासाहेवादि भक्त व मित्र मंडळीस संगितला व नंतर त्यांनी त्याप्रमाणेहि १०-७-१९ रोजी मृत्युलेखही केला. आतां या ठिकाणी मृत्युलेख करून ठेविल्यासुले, दानकिया पुरी ज्ञाली असें सकृदर्शनीं कोणासही वाटेल; पण ही समजूत चुकीची आहे. काशी तुसते मृत्युपत्र करून ठेविल्यानें ती मिळकत बाबांचे प्रत्यक्ष ताब्यांत आली असें होत नाही. मृत्युपत्र केव्हांही बदलतां येते. मृत्युपत्र ज्या भिळकतीचे विनहरकत, विनतकार, योग्य कोर्टाकडून ज्या दिवशीं

प्रोबेट मिळेल, त्याचादिवशीं, ती बाबांचे चरणी प्रत्यक्ष अर्पण ज्ञाली असें म्हणतां थेईल. करितां मृत्युलेखाची तारीख हा ह्या ठिकाणी योग्य काल नव्हे, तर प्रोबेट मिळाल्याच्या तारीख हाच खरा काल होय—आतां हा काल सात्त्विक दानास योग्य होता किंवा काय हैं आपण पाहू. प्रोबेट दि. २२-१२-१९२३ रोजी ठारी जिल्हा न्यायमंदिराकडून, अणांच्या मिळकतीच्या विश्वस्तांना मिळालै. हा दिवस म्हणजे आपल्या हिंदु-धर्म पद्धतीने पाहिले म्हणजे शके १८४१. मार्गशीर्ष शुद्ध १४ युत्त पाणमा श्रीदत्त जयंति शनिवारचा असून, त्या दिवशी उत्तरायण लागून सायन मकरसंक्रांत होती. म्हणजे या दिवशीं अपूर्व पांच पर्वण्यांच्या योगांचे संकलन ज्ञाले होते. परमात्म विभूतीचा, पौरिंगा, दत्तजयंति, उत्तरायण व मकरसंक्रांत हा काल ग्रहणकालासारखा होता. इतकेंच नव्हे तर त्याहूनहि अधिक व अल्यंत श्रेष्ठ व सात्त्विक दानास योग्य असा होता. व तो अणांस सहजगत्या अनायासे लाभला ही सद्गुरुरायांच्या कृपेची व चमत्काराची व अणांच्या सुदैवाची अग्राधीला म्हटली पाहिजे. असो.

(२४) आतां अणांना पत्र करू लाभले त्याचा विचार करू. शुचिलाची व मंगलाची प्रत्यक्ष मूर्ति, आचाराचे मूलपीठ, वेदयांची उतारपेठ, विद्रन्म भूदेव, सगुणाचतार, संतचूडामणि श्रीसमर्थ सद्गुरु साईबाबा हैं पात्र. ह्या पात्रतेच्या योग्यतेवदल कोण वर्णन करणार? हैं पात्र निःसंशय अद्वितीय व मिळण्यास अतिदुर्लभ असें होते. व अणांच्या अनंत जन्मांच्या असाधारण पूर्व पुष्पाईने त्यांचे ललाटावरील निःसंतानत्याचा कलंक धुवून निघण्याफरितांच त्यांना लाघले यांत अतिशयोक्ति नाही. यावरून अणांचे हातून भगवान् शानेश्वर माउलींनी वर्णिल्या-प्रमाणे करू तंत्रोत्तंत सात्त्विक दान ज्ञाले

ग्रन्ती वाचकगणांना योग्य कल्पना घेईल.

(२५) या दानाची महति काय वर्णावी? अणांस जरी पुत्र संतती नव्हती, तरी त्यांना भातां निपुत्रिक कोण म्हणेल? त्यांनी आपले नंबर अजरामर केले. त्यांचे दानाची स्मृती, 'यावच्चंद्र दिवाकरी' राहील. जन्मतः मनुष्यास आपल्या शास्त्राप्रमाणे तीन कळणे असतात. देवकृष्ण, कृष्णकृष्ण, व पितृकृष्ण. पुनर्संतानीने पितृकृष्ण फिटते व कुलाचा उद्धार होतो असे शास्त्र सांगते. पण तो, पुत्र, सुपुत्र निधाला तर कुलाचा व वंशाचा उद्धार होण्याएवजी ते कुल व तो वंश अधोगतीस जातो. या दानाने अणांची तिन्ही कळणे फिटली आहेत. व त्यांचा, त्यांचे कुलाचा व वंशाचा खात्रीने व निःसंशय उद्धार झाला आहे.

(२६) अणांच्या पूर्वजन्मान्तरांच्या पुण्यकर्मसंचयामुळे त्यांना अशा प्रकारचे दान करण्याची प्रेरणा झाली. नाहीतर त्यांनी आपली संपत्ति चैनवार्जित किंवा नानातऱ्यांच्या दुर्व्यसनांत उडविली असती, किंवा त्यांच्या पुष्कळशा जवळच्या नातेवाइकांच्या लोभांत पङ्कन तिचा व्यय त्यांना देण्यांत किंवा त्यांच्यापैकी एखाद्याचा मुलगा दत्तक घेण्यांत, करतां आल असता. पण ते त्या लोभांत पडले नाहीत. यामुळे त्यांनी आत्मोद्धार, कुलोद्धार व वंशोद्धाराची उल्कृष्ट सुवर्णसंधि गमाविली नाही. त्यांनी जी पूर्वजन्मीं असाधारण पुण्ये पौसिलीं व जतन करून टेविलीं याचा हैंदान अलौकिक परिपाक आहे असे माझ्या अल्प बुद्धीस याटते.

(२७). जगतितलावर बाबांचा भक्तसमूह नीलांबरांतील अगण्य तारका संघाताप्रमाणे अनंत ठिकाणी विखुरला आहे. पण शिर्डी संस्थान समितीचे यादीवर भक्त मंडळाचे समासदांची संख्या चारपांचशैवर नाही. त्यांत दरसाल नियमितपणे व अव्याहत पांच रूपये भरून झालेले किंवा होत असलेले 'सामान्य

वर्गाणीदार' समासद फार फार तर दोन अडीचशेंपक्षां जास्त नाहीत. शंभर रूपये एकदम भरून 'तहाहयात' वर्गाणीदार होणाऱ्या समासदांची संख्या तर एखादा शेंकडा भरेल न भरेल. आणि पांचशैवे किंवा अधिक रूपये वर्गाणी भरून निरंतरचे 'आश्रयदाते' होणारे समासदांची संख्या तर बोटावर मोजप्पाईतकीही म्हणजे आठ दहाचे आंतच भरेल. पुष्कळ सदभक्तांनी बाबांचे संस्थानास निरनिराळ्या स्वरूपाच्या लहान मोठ्या बन्ध्याचशा देण्या व वर्णण्या दिल्या आहेत. व अथापवी पुष्कळ देत आहेत. परंतु सर्वस्वावर तुलशीपत्र ठेवून अणांसारखी गुरुदक्षिणा देणारे, किंवा सात्त्विक दान करणारे भक्तशार्दूल मात्र विरळा. म्हणून अणांची दानाची महति व शोरवी विशेष वर्णनीय व उल्लेखनीय आहे.

(२८) बाबांच्या विश्वविद्यापीठांत अणांनी श्री शैलधी क्षेत्रांत श्री संतरस बाबांच्या अंग्रे पंकजजवळ राहून सुमारे पाऊणतप सेवा तपश्चर्या करून जे पारमार्थिक शिक्षण संपादन केले त्यांचे पर्यवसान त्यांच्या सात्त्विक दानाच्या

सात्त्विक बुद्धीत, व सात्त्विक धैर्यात झाले असे म्हणण्यास यक्किचित्सुदां प्रत्याय नाही.

(२९) इतर भक्तजनांनी दिलेली इतर दाने यापक्षां जरी कांहीं मोठीं असली तरी ती काळांतराने विलयाला जातील. पण अणांचे हैंदान कालवृत्ती नामशेष होणार नाही असे मला वाटते.

(३०) अणांचे प्रत्यक्ष दानक्रियेस जवळ जवळ दोन तपावर वर्षी झाली; तरी सुहां अशा दानशुर भक्तगजांचे चरित्र श्रीसाईलिंग्या अंकांत अतांपर्यंत प्रसिद्ध झाले नाहीं व त्यांचे विशाल आलोकलेखरांजीत वसले नाहीं यावहूल सखेदार्थ्य व असंत दिलगिरी वाटते. अरो-उशीरानें कां होईना पण आतां ती व्यवस्था अणांच्या मिळकतीच्या विश्वस्तांनी केली आहे

(३१) भक्तगजदान-सुगंधाने भरलेले हैंदान एकत्रिंशहलकमल श्रीसदगुरु बाबा माउलींचे पदावर अनन्य भक्तिभावाने अपैण करून वाचकरूदाची नम्रपणे रजा घेतो.

शिरडी संस्थानचे समासद व्हा

सर्व साईभक्तांना आमची प्रेमाची विनंती आहे की, त्यांनी शिरडी येथील श्रीसाईबाबा संस्थानचे समासद होऊन बाबांच्या कायरीत सहभागी रहावें.

संस्थानचे आश्रयदाते होणारास रु. ५०० शुल्क

" आजीव समासद " " १०० "

" सामान्य " " ५ " वार्षिक

समासदास खालील अधिकार मिळतात

- १ रामनवमी, गुरुपौर्णिमा व पुण्यतिथीचा प्रसाद घरपैचता मिळतो.
 - २ निवडणुकीच्या वेळीं मतदानाचा अधिकार असतो, व समितीचा समासद द्या नात्याने उमेदवार म्हणून उमें रहातो येतो.
 - ३ सर्वसाधारण समेत हजर राहून संस्थानच्या कारभाराबद्दल सूचना किंवा प्रश्न विचारण्याचा अधिकार प्राप्त होतो.
 - ४ संस्थानचा वार्षिक अहवाल घरपैचता मिळतो.
- 'श्रीसाईबाबा संस्थान, ईस्ट अॅन्ड वेस्ट हं. क. विलिंडग, आपेले स्ट्रीट, फोर्ट सुंबई नं. १' ह्या पत्त्यावर दोन आण्यांचा स्टॅम्प पाठविल्यास समासदाच्या अर्जाचा तका पाठविला जाईल.
- विटणीस,

रामायणांतील कांहीं ठळक प्रसंग आणि त्यासंबंधीचे लोकसमज

लेखक—ग. ल. रेशे, बी. ए. एस. गी. सी. डॉ.

सर्वसाधारणपणे लोकांत असा समज आहे की रामायण हैं श्रीरामजन्मापूर्वी अनेक वर्ष वाल्मीकीने श्रीब्रह्मदेवाच्या कृपेने अगोदरच लिहून ठेविले होतें. त्यामुळे श्रीरामचंद्रास व त्यांच्या संबंधित व्यक्तींस जी सुखदुःखे भोगावयास लागली ती सर्व वाल्मीकीस माहीत होतीं किंवा त्याने जसें लिहिले त्याचरहुकूस त्या त्या विभूतींस भोगणे प्राप झाले. हा समजांत कितपत तथ्य आहे ह्याचा विचार प्रस्तुत लेखांत केलेला आहे.

श्रीराम चरित्रावर अनेक ग्रंथ आहेत. श्री वाल्मीकि रामायण, तुलसी रामायण, अध्यात्म रामायण, जैन रामायण बौद्ध रामायण, दृष्टिंह व इतर पुराणे इत्यादि ग्रंथांतून रामाचें चरित्र कवचित् किंचित् भेदाने वर्णिले आहे. बौद्धांच्या रामायणांत सीता ही रामाची वहीण म्हणून दाखविली आहे, तर जैन रामायणांत रामाच्या निर्वासनंतर दशरथ राजा ‘वार्षभ्ये मुनिवृत्तीना’ या न्यायाने अरण्यांत संन्यासवृत्तीने राहण्याकरितां गेला असें वर्णन आहे. लक्ष्मण व रावण हे तर भावी तीर्थकराच्या पदवीला प्राप होणार आहेत असें सांगितले आहे. सिलोन व ब्रह्मदेवा या देशांतहि रामायणाची पोथी वाचली जाते व त्यांतही कथाभेदानें कांहीं वर्णने आहेत. परन्तु हा सर्वांमध्ये वाल्मीकि रामायण हैं आद्याकाळ्य आहे अशी सर्वसाधारण समजूत आहे. अनुष्टुप् छन्द प्रादुर्भूत ज्ञाला तो जणू रमचंद्रित्र लिहिष्याकरि-तांच. रामायणानंतर अनुष्टुप् छंदांत लिहिलेले पुढील सर्व ग्रंथ ज्ञाले. अर्थात् रामकथेचा मूलभूत व्याधार म्हणजे वाल्मीकि रामायण, हैं छंदतः व कालतः आपोआप सिद्ध होतें. प्रस्तुत लेखांत वाल्मीकि रामायणाच्या आधारे रामचरित्रांतील कांहीं ठळक प्रसंगांबद्दल कसे अपसमज पसरले आहेत तें आपण पाहू.

राम अयोद्धेस परत आल्यानंतर रामायण लिहिले गेले

साधारणपणे लोकांत असा समज आहे की वाल्मीकीने रामजन्मापूर्वी कियेक वर्षे रामायण लिहून ठेविले होते. त्यांत वाल्मीकीने ज्या घटना ठरवून ठेवल्या होत्या त्याप्रमाणे श्रीरामचंद्रास व संबंधित व्यक्तींना वागणे पूर्वघटित

होतें. हा समज कितपत खण आहे हैं आपण वाल्मीकि रामायणाच्या प्रस्तावनेवर दृष्टिक्षेप टाकल्यास कळून येईल. वाल्मीकि रामायणाचा आरंभ असा होतो.

तपस्वाध्यायनिरतं तपस्वी वागिवदां वरं ।

नारदं परिपञ्चे वाल्मीकिः सुनिषुगवम् ॥ १ ॥

कोन्वसिन् सांप्रतं लोके गुणवान् कश्च वीर्यवान् ।

धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च सत्यवाको हृदवतः ॥ २ ॥

चारित्रेण च को युक्तः सर्वभूतेषु को हितः ।

कः प्रजानुग्रहरतः को निधिः गुणसंपदाम् ।

एतदिङ्गाम्यहं श्रोतुं परं कौतूहलं हि मे ।

महर्षे त्वं समर्थोऽसि ज्ञातुमैवंविधं नरम् ॥ ३ ॥

इश्वाकुवंशप्रभवो रामो नाम जनैः श्रुतः ।

नियतात्मा महावीर्यो द्युतिमान् धृतिमान् वशी ॥ ११ ॥

स जगाम बनं वीरः प्रतिशामनुपाल्यन् ।

पितुर्वचननिर्देशात् कैक्येयाः प्रियकारणात् ॥ २६ ॥

दशवर्षे सहस्राणि दशवर्षे शतानि च ।

रामो राज्यमुपासित्वा ब्रह्मलोकं प्रयास्याति ॥ ९८ ॥

तपस्वी वाल्मीकि सुनि तप आणि वेदाध्ययन यांत सदासर्वदा मग असलेले, विद्वत् श्रेष्ठ असे जे देवर्षि नारदसुनि त्यांना विचारते ज्ञाले. महर्षे, सध्या या पृथ्वीतलावर, गुणवान्, वीर्यवान्, विद्वान्, संयमी, चारित्र्यानें शुद्ध, प्रजेचें पालन करणारा, युद्धामध्ये देवादिकानांहीं अजिंक्य व सुखसमृद्धीने देवादिकाना ही अजिंक्य असा कोण पुरुष आहे ? तें मला सांगा. काळण आपण त्रिकाळज्ञ आहां. नारदसुनि म्हणाले,

इक्षाकु कुलामध्ये उत्पन्न ज्ञालेला विरस्ता धनुर्धर राम या सर्व गुणांनी संपन्न आहे. तो पराक्रमांत विष्णुसारखा व शीतलतेत चंद्रासारखा आहे. क्रोध आला तर तो कालभिरुद्रासारखा उग्र आहे, तर क्रमा करप्यांत तो पृथ्वीसारखा उदार आहे. तो अयोध्येचा राजा दशरथ याचा पुत्र, पित्याचे बचन खरे व्हावें महणून तो भाऊ लक्ष्मण व पत्नी सीता यांच्यासह चौदा वर्षे बनवासांत राहिला. व्याघानांत सीतेचे कपटानें हरण केले. रामाने मारुती व सुग्रीवाच्या मदतीने यवणाला ठार मारून तो अकण हजार वर्षे राज्य करून परत ब्रह्मलोकास जाईल.

या क्षेवरून राम अयोद्देला परत वैर्हप्यंत वालिमकीला याची कांहीहि माहिती नव्हती. वाल्मीकी क्रोधदेपसून फार दूर रहात नव्हता. तो तमसा नदीच्या आसपास गंगेपासून दूर नसलेल्या ठिकाणी आश्रम करून राहत होता. ‘जगाम तमसा तीरं जान्वया अविवूरतःः’ असें दुसऱ्याच सर्गावरून दिसते. शिकारीसाठी गेलेला दशरथ राजा तमसेच्या कांठीं शिकारीस जातो. ‘तमसां प्राप्य नदीं तुरंगमेण’ रुद्धवंश IX तमसा अलाहान्देजवळ असावी असें हल्दीचे संशोधक म्हणतात. नारदसुनि गेल्यावर कांहीं दिघासांनी आपल्या भरद्वाज शिष्यासह ते तमसा तीर्थावर गेले असतांना क्रौंच पक्ष्याचे एक मिथुन यांच्या दृष्टीस पडलेले. व ते पहातात न पहातात तींच एका व्याधानें त्यांतील नरावर नेम धरून त्याला ठार केले. शोकानें विह्वल्याच्या भाद्रीला पाढून त्यांचीं अंतःकरण द्रवले. व याच्या मुखांतून पुढील प्रसिद्ध बचन वाहेर पडले.

मा निषाद प्रतिष्ठां त्वं अगमः शाश्वतीः समाः ।

यत् क्रौचभिरुनादेकं अवधीः काममोहितम् ॥

व्यावाला शाप दिल्यावर वाल्मीकीला वाईठ थाटले. व परत आश्रमांत येऊन ते ध्यानस्थ स्थिरीत राहिले. त्यावेळी तेथे प्रत्यक्ष चर्तुमुख भगवान् ब्रह्मदेव ग्रात झोळे व शोकाकुल वाल्मीकीस म्हणाले:—

श्लोक एवं त्याचा बद्दो नात्र कार्या विचारणा ।

मच्छंदादेव ते अक्षम् प्रवृत्तेय सरस्वती ॥

रामस्य चरितं कृत्स्नं कुरु त्वं दृष्टिसत्तम ।

..... यथा त्वं नारदान्धुर्तम् ॥

रहस्यं च प्रकाशं च यत् वृत्तं तस्य धीमतः ।

तत् चापि अविदितं सर्वं विदितं ते भविष्यति ॥

‘ना मुने, ज्ञाल्या गोष्टीबद्दल तूं शोक करू नकोस. शोकामुळे तूं एका नव्या वृत्ताल जन्म दिला आहेस. माझ्या इच्छेवरूनच तुझ्या मुखांतून ही सरस्वती देवी प्रकट झाली आहे. या छंदांत तूं रामाचे चरित्र वर्णन कर. नारदानें तुला सर्वे माहिती दिली आहे. रामाच्या चरित्राबद्दल जैं तुला ठज्जक नाहीं तेही माझ्या वशामुळे तुला जात होईल.’ या सर्व

वृत्तांतावरून वाल्मीकीने राम अयोध्येस परत आल्यावरच जस घडले तर्से यमचरित्र लिहिण्यास सुरवात केली, असें स्पष्ट दिसते व तेही राम अयोध्येला परत वैर्हप्यंतच. अश्वमेध यज्ञापर्यंतच तें त्यानें लव व कुश यांस पढविले होते.

‘पहिल्या अध्यायाच्या अखेर राम शेवटी ब्रह्म लोकस जाईल असें म्हटले आहे. यम हा विष्णूचा अवतार असें आपण मानतों. व त्याला रामायणांतहि आधार आहे. ‘पुत्रत्वं तु गते विष्णोः’ असा सोळाव्या अध्यायांत उल्लेख आहे. तो वैकुंठास आपल्या स्थानी परत जावयाचा. पण तो ब्रह्मलोकास जातो. यावरून राम हा देवता पदवीस रामायण कालापर्यंत पौचला नव्हता असें समजावयाचे काय ?

शान्ता ही कोण ?

दशरथ राजा हा दीर्घदर्शी, महातेजस्ती, वेदांचे पठण केलेला असा होता. परंतु त्याला वंशाची वृद्धि करणारा असा पुत्र नव्हता. महणून त्यानें अश्वमेध करण्याचे ठरविले. तेहीं त्याचा मंत्री मुमेच म्हणाला, ‘महाराज, पुराणामध्ये आपल्या पुत्रोत्यतीसंबंधी सनत्कुमाराने इतर ऋषींना सांगितलेली गोष्ट मी वाचली आहे ती अशी :—

अंग देशामध्ये लोमपाद नंवाचा एक राजा होईल. त्याच्या अपराधामुळे त्याच्या देशांत सतत वारा वर्षे अवर्धण पडले. कश्यपाच्या वंशांतील विभांडक ऋषीचा मुलगा ऋष्यशृंग त्याला नगरात आणून त्याचा सत्कार केला असतां तुळाळ नाहीसा होईल. पितापुत्र अपर्यांत एकटेच रहात होते. ऋष्यशृंगानें खी अशी कधीच पाहिली नव्हती. त्याची आईही मानवी नव्हती. ऋष्यशृंगास व्याणणें हैं महादुर्घट काम होते. विभांडकाच्या भीतीमुळे हैं काम पत्रपर्याप्त कोणीहि तयार होईना. शेवटीं राजानें नगरांतील कांहीं सुंदर सुंदर वेशांना मुनीचे रूप देऊन त्यांना आश्रमाकडे पाठविले. विभांडक केंद्रमुळे आणण्याकरितां दूर बाहेर गेला असतां त्यांनी ऋष्यशृंगास मुलवून नगरात आणिले. त्यावरोवर राज्यांत पाऊस पडला. नंतर लोमपादानें आपली मुलगी शांता देऊन ऋष्यशृंगाला प्रसन्न करून घेतले. हा ऋष्यशृंगाच्या हातून अयोध्येचा राजा दशरथ पुत्रकाम्येष्टि यश करील, व त्यास पुत्रलाप होईल.

हा लोमपाद राजा अपव्यहीन होता. दशरथराजा त्याचा मित्र असल्यामुळे त्यानें दशरथ राजाकडे त्याच्या एकुलत्या एक मुलीची मागणी केली. दशरथानें त्याची करणावस्था पाढून त्याला आपली मुलगी पाढऱ्यास दिली. तींच त्यानें ऋष्यशृंगास देऊन त्याला आपला जामात केले. दशरथाने लोमपाद राजा भार्फत त्याला सपत्नीक पुत्रकाम्येष्टि यशासाठी अयोध्येस आणले. लोमपाद ऋष्यशृंगास म्हणतो:

सोऽयं ते शशुरो ब्रह्मन् यथैवाहं तथा नृपः ।

अनेन मे अपेक्षय दत्तेयं व रवर्णिनी ॥ २५ ॥

जसा मी तसा दशरथ राजाहि तुश्चा सप्तरा आहे. शांता ही दशरथाची मुलगी. ती त्यांने लहानपणीच मला पाळण्याकरिसो दिली होती.

दोन्ही यश संपत्यावर शांता परत नवन्यावरोवर जाते. तिला कौसल्या, सुमित्रा व कैकीयी निरोप देष्याकारितां कांहीं मार्ग चालून जातात. पण शांतेची आई कोण? तिची इतके दिवस आठवण कशी शाली नाहीं? नेतरहि तिचा संबंध रामायणांत कोठेचुल्लेख नाहीं राम, लक्ष्मण, भरत, शत्रुघ्न यांस आपल्या सावत्र अथवा सख्या बाहिणीचे व वंशाच्या उपकार कठीचे अस्तित्व तरी ठाऊक होतें कीं काय यावद्दल शंका उत्पन्न होते. भावाच्या लग्नाच्या, राज्यभिषेकाच्या अगर वनवासाच्या वेळीहि तिला चौलावणे केले नाहीं. ती आपल्या बापाची समजूत घालीत नाहीं कीं आईचे सांत्वन करीत नाहीं. अगोध्येला परत आपल्यावर राज्यभिषेकाच्या प्रसंगी तिला चौलावणे नाहीं. दशरथापेक्षां लेपपादावद्दलच तिला भास्था व आपलेपणा बोटी. साहिजिकच आहे.

ऋग्यशूला भुलवण्यासाठी इंद्रानें तिलोत्तमा नांवाच्या अप्सरेला पाठविले होतें अशी एक दंतकथा आहे. पण तिला मुळात आधार दिसत नाहीं:

शत्रुघ्नाची आई व चरुची वांटणी

पुत्रकाम्येष्टि यथासांग पार पाढली. आणि त्या अर्धीतून प्राजापत्य पुरुष दिव्य पायसाने भरलेले भांडे दोन्ही हातात घेऊन प्रकट झाला व तुझ्या पलीनी हैं देऊन त्यांना खावयास सांग असे म्हणून तो तेश्वल्या तेथेच गुत झाला. तें घेऊन राजा अंतः पुरांत गेला.

कौसल्यायै नरपतिः पायसाचं ददौ तदा ।

अर्धादर्थं ददौ चापि सुमित्रायै नराधिपः ॥

कैकेय्यै चावशिष्ठार्थं ददौ पुत्रार्थकारणात् ।

प्रददौ चावशिष्ठार्थं पायसत्यामृतोपमः ।

अनुचित्य सुमित्रायै पुनरेव महामतिः ॥ X V २१ ॥

म्हणजे कौसल्येला पायसाचा अर्धा भाग, सुमित्रेला अर्धाचा अर्ध म्हणजे पाव भाग, व कैकीयीला शिष्टक राहिलेल्याचा अर्धा भाग $\frac{1}{2} + \frac{1}{2}$ पुनः विचार करून त्या बुद्धिसामर दशरथाने सुमित्रेला बाकीचा म्हणजे $\frac{1}{2}$ भाग खाण्यास दिला म्हणजे सुमित्रेच्या वांट्याला $\frac{1}{2} + \frac{1}{2} = \frac{1}{2}$ भाग आला आणि म्हणे कैकीयीवर राजाचे प्रेम सर्वोत्तमात व सुमित्रेवर सर्वोत्तमी! एकूण ‘कर्मणो महना गतिः’ म्हणतात तेणेच प्रेमाची मुद्दां गहना गतिः असेच म्हणावै लगेल. चरुच्या वांटणी-बद्दल कालिदासाचे श्लोक असे आहेत.

अर्चिता तस्य कौसल्या प्रिया केकजवंशजा ।

ततः संभाविता ताभ्यां सुमित्रामैच्छदीश्वरः ॥

ते बहुत्स्य विचक्षे पत्न्यौ पत्नुः महीक्षितः ।

चरोरधर्धिं भागाभ्यां तां अयोजयतां उभे ॥ र. वं. X ॥

म्हणजे कौसल्येच्या वांट्याला $\frac{1}{2}$, कैकीयीला $\frac{1}{2}$ आणि सुमित्रेला $\frac{1}{2}$ भाग मिळाला असे होतें. आता नुसिंह-पुराण पक्षा.

ते पिंडप्राशने काळे सुमित्रायै महीपतेः ।

पिष्ठाभ्यां अर्वं अर्वं तु स्वमगिन्यै प्रयच्छतः ॥

त्या दोर्धीनीं आपापल्या वाट्यांतून थोडा थोडा भाग सुमित्रेला दिला.

पायसाचें भांडे घेऊन जात असतां त्यावर घारीनें झडप घातली व त्यांतील कांहीं भाग चौचींतून घेऊन जात असतां थोडासा अंजनीस मिळाला व त्यापासून मास्ती झाला. अशी एक दंतकथा आहे. अर्थात् ही कथा हरदासी थाटाची असली पाहिजे यांत कांहीं शंका नाहीं. प्राजापत्य पुरुषालाही उचलावयास जड असे हैं पायसाचें भांडे उधडें व अरक्षित असणें संभवनीय नाहीं. वाटसांना तें उघड्यावर नव्हतें, तर तें अंतःपुरांत वाटले गेले होतें. अंतःपुरांत घार कशी येते? चौचींतील पायस खालीं किती व कसा पडणार?

यत्र समात शास्त्रानंतर एका वर्षांनें कौसल्येला राम झाला. कैकीयीला भगवान् विष्णुचा चवचा भाग असा भरत झाला. व सुमित्रेच्या पोटी लक्ष्मण व शत्रुघ्न जन्मास अले-हे दोघेही मिळून विष्णूचे अर्धभाग ‘विष्णोः अर्धसमचितौ’ होते.

अथ लक्ष्मणशत्रुघ्नी सुमित्राऽजनयत् सुतौ ॥ X X ॥
मग लक्ष्मण शत्रुघ्न असे म्हणप्याएवजी भरतशत्रुघ्नाची जोडी असे कं म्हणतात? वालिसीकीने या प्रश्नाचें उत्तर दिलें आहे.

लक्ष्मणः लिष्मिसंपन्नः बहिः प्राण इवापरः ।

भरतस्यापि शत्रुघ्नः रामस्येव हि लक्ष्मणः । १९-२४

राम शोपल्याशिवाय लक्ष्मण झोपत नसे. मिळात्र वाढलें तर रामाने खाल्याशिवाय तो खात नसे. राम शिकारीस गेला तर घोड्यावर बसून त्याच्या मागेमाग आपले धनुष्य घेऊन रक्षणार्थं जात असे. तो रामाचा जाणुं काय दुसरा प्राणच होता. शत्रुघ्न भरतावर तशीच प्रीति करी, लक्ष्मणाची सेवा करायला लक्ष्मण त्याच्याजवळ होताच कुठें? भरतावरोवर तो त्याच्या आजोळीं जात असे. यामुळेच भरत शत्रुघ्न हे कैकीयीचे मुलगे असा लोकांत समज झाला. व तो आजपर्यंतहि चालू आहे. हरदास कथेत तेंच सांगतात. ग्रंथातही असेच लिहिले आहे. पाठ्यपुस्तकांतून विद्यार्थी असेच घोकातात. मार्गदर्शिकांत भरत शत्रुघ्न हे कैकीयीचे मुलगे असेच लिहिले आहे. एखाद्या विद्यार्थ्यांमें शत्रुघ्न हा सुमित्रेचा मुलगा असे लिहिले तर तें शिक्षक-

कद्ग्रन व परीक्षकाकद्ग्रन चूक धरण्याच संभव जास्त ! तरी कैरे याच आधारवर लक्षण हा कौसल्येचा असे कोणी अजून म्हणत नाही ! सुमित्रेला बाकी सुख नाहीं तें नाहीं, पण शत्रुघ्नाची आई म्हणून घेण्याचेहि सुख लाभले नाहीं व लाभत नाहीं.

श्रवणाचे कुल

जसा शुभ्राच्या आईबद्दल अपसमज आजही प्रचारांत आहे, तसाच श्रवणाच्या जातीबद्दल. दशरथ तश्च वयात एकदौ शिकारीस गेला असतां एकटाच तमसा नदीच्या तीरपर्यंत पोहोचला. तेथें श्रवण आपल्या वृळ व अंगळ्या मातो—पित्यास कावडीत घाल्यन जात असतां त्यांना तहान लगली म्हणून नदीवर आला. भांड्यांत पाणी भरीत असतां पण्याचा 'बुडबुड' असा आवाज दशरथाच्या कानी पडला. कोणी हत्ती नदीवर पाणी पिण्याकरितां आला आहे असें समजून दशरथानें त्यां दिशेने बाण मारला. वास्तविक शुद्धाशीवाय राजानें हत्तीला मारावयाचे नसते. तशांतही तेथें हत्ती नसत श्रवण होता. हे पाहून राजम्ला प्रथम ब्रह्महस्येची भीती वाटली. दशरथानें त्याला नांव विचारले, श्रवण दूरदर्शी होता. हृदयांत बाण रुतलेला असतांना तो म्हणाला,

ब्रह्महस्याकृतं पापं हृदयादपनीयतांभ् ।

न द्विजातिरहं राजन् मा भूते मनसो व्यापां ॥

शूद्रायां अस्मि वैश्येन जातः जनपदाधिप ।

कथं चिंता दुसञ्च्याच्या दुःखाविषयोः ! आपल्या हृदयांत खुफलेला बाण प्रथम काढण्यास सांगण्याएवजी 'हे राजा, तू आपल्या हृदयांतील ब्रह्महस्येच्या पापाची भीती अगोदर दूर कर, मी वैवर्णिकही नाही मग ब्रह्मण कुठचा ! मी जातीने करण आहे. माझा वाप वैश्य व माझी आई शूद्र.' असें संगून तो प्रथम राजाच्या दुःखाचा परिहार करतो. वैश्यात तु करण: 'शूद्रायां 'याशवल्यय स्मृतिः' असें असूनही श्रवण आहाण होता, असा लोकसमज आहे. पाठ्यपुस्तके व मार्गदर्शिका तेंच शिकवितात.

स्वयंवराच्या वेळी झालेल्या रावणाच्या

फजितीला रामायणात आधार नाही.

दशरथ राजा मुलांच्या लग्नाचा विचार करीत असता तेथे विश्वामित्र ऋषि प्राप्त काले. व आपल्या यज्ञाच्या संरक्षणार्थ रामाची मदत मारू लागले. व दशरथ मोठ्या कष्टानें रामलक्ष्मणास पाठविण्यात तयार झाला. रामानें अनेक राक्षसांचा संहर केला. ताटकेला मारली. मारीच आणि सुवाहूला ठार केले.

अहलेचा उद्धार केला. अशी अनेक बनोपवनातून पदथेचा करीत ते जनक राजाच्या देशात आले. ती बातमी संमजतांच जनक राजा पुरोहित शतानंदाला पुढे करून विश्वामित्राला सामोरा गेला. सत्कार केल्यावर धनुर्धर रामलक्ष्मणास पाहून 'हे कोण, कोणाचे मुलगे, थेणे पायानें चालून कां आले वैरोही माहिती विचारली. विश्वामित्राने सर्व हक्कीकत सांगितली. तुश्याकडील शिवधनुष्य पाहण्याची यांची इच्छा आहे. धनुष्य पाहून हे पुढे जातील. तेथून ते मिथिला नगरीला आले. राजाने धनुष्याचा इतिहास सांगितला. सीतेच्या जन्माची हक्कीकत सांगितली. 'हिच्याकरितां अनेक राजांनी मागणी घातली. पण ह्या शिवधनुष्याला जो बाण लावील त्यालाच ही दिली जाईल असा पण मी लाविला आहे. अनेक बलवान राजे या ठिकाणी आले पण कोणासहि हे धनुष्य पेलतां आले नाही. त्यांनी मिथिलेला वेदा घातला व वर्षभर या शहरास दिला. मी देवांची मदत मागितली. तेहों सर्व राजे आतां पद्धून गेले. असें हे महा तेजस्वी धनुष्य जर रामाने सज करून दाखविले तर त्याला मी माझी सीता देईन.' धनुष्य रामाला दाखव असें विश्वामित्राने राजाला सांगितल्यावर राजाने मंडवांकद्ग्रन धनुष्याची पेटी समेत आणविली. राजा रामलक्ष्मणास म्हणाला, ह्या शिवधनुष्यास बाण लावायला, देव, राक्षस, व्यक्ष, गंधर्व, किंवर व अनेक महापराक्रमी राजांनी अतांपर्यंत प्रथल केले. परंतु ते सर्व निकंकल झाले. मग सर्वसाधारण मानवांची गोष्ट कशाला ? रामाला पेटी उघडून दाखविली. 'मी प्रथल करून पहातों' राम म्हणाला. आणि त्याने ते धनुष्य लीलेने उचलून हजारों लोकांसमक्ष (नृसहस्राण ६७-१६) त्याला बाण लावला, तों ताबडतोव ते धनुष्य मध्यावर कडकद्ग्रन मोडून पडले. त्या कडकडायावरीवर, राम, लक्ष्मण, जनक व व विश्वामित्र सोडून बांधीचा सर्व प्रेक्षकाणा निश्चेष्ट खालीं पडला. लोक सावध झाल्यावर राजा विश्वामित्रास म्हणाला, 'हे अचिन्त्य, अतर्कित अरिण अत्यदभुत कार्य केल्याबद्दल माझी कल्या सीता मी रामाला अर्पण करतो !' यावरून सीतास्वयंवराचा कार्यक्रम एकाच मंडपांत एकसाच वेळीं ठेवला नव्हता. निरनिराक्यावेळीं धनुष्यास बाण लावण्यास येत असत. वाळीकि रामायणात रावण आल्याचा उलेल नाही. आला असला तरी भरदवारांत अनेक राजांच्या संमक्ष रामलक्ष्मणाच्या देखत धनुष्य उचलीत असतां तें सपरोल अगावर येऊन रावण खालीं औसल्याच्या उलेल नाही. अर्थात ही कल्पना करीची, पौराणिकाची, किंवा हरदासी बलणाची असली पाहिजे, यांत शंका नाही. मग तिला आधार कोणता ? पुकाराम्येष्टि यज्ञांतील चरूवाटणीच्या प्रसंगावर केलेल्या रुद्धवाणीत उपर्युक्त श्लोकावर टीका करतांना

महिनाशन्ते त्याचें उत्तर दिलें आहे. चरूचा वाटणीबद्दल वास्त्रीकीचे एक मत कालिदासाचे दुसरे, तर दृसिंहपुराण कथ्यांचे तिसरे. आणलीहि कोणाचें निराळे मत आढळल्यास ‘एवं अन्यत्रापि विरोधे पुराणान्तरप् समाधातव्यम्’ तें दुसरचा कोणत्या तरी पुराणांत असेल म्हणून समाधान मानून व्याख्ये. नाही तरी अखेर ‘स्कंद पुराण रेवाळंडे’ आहेच. जें इतरत्र नाही तें स्कंदपुराणांतील रेवाळंडांत हटकून सोंडेल.

रघु हा दिलीपाचा मुलगा नव्हे

काळ्यामुळे इतिहासाची कशी श्वाने होते याचें एक ठळक उदाहरण खुवंशांत आहेच. कालिदासामें रघु हा दिलीपाचा व अज हा रघुचा मुलगा म्हणून दाखविल आहे. ‘दिलीपसूनोः रघोः III ५४’ ‘दिलीपानंतरं रघये तं निशम्य प्रतिष्ठितं IV २ ‘अतः पिता (रघु) तं आत्मजन्मानं अजं चकार’ V. ३. आतां वास्त्रीकि काय म्हणतात तें पहा. नवरा नवरीच्या लग्नप्रसंगी एकमेकांच्या कुलाची माहिती नवर्यानवरीच्या उपाध्यायांनी द्यावयाची असते. कन्या वरण्याचे वेळीं वसिष्ठ सांगतात-

दिलीपोऽश्रुमतः पुत्रः दिलीपस्य भगीरथः।

भगीरथात् ककुत्स्यश्च ककुत्स्थात् च रघुस्तथा॥

नागामस्य ब्रह्मवाजः अजात् दशरथोऽभवत्।

अस्मात् दशरथात् जातौ आतरौ गमलक्षणौ॥

७०-४२

इक्षवाकु कुलांत अंशुमतापासून दिलीप, दिलीपाचा भगीरथ, भगीरथाचा ककुत्स्य आणि ककुत्स्याचा रघु, म्हणजे रघु हा दिलीपाचा पण्ठू लागतो. मुलगा नव्हे. श्वा रघुचा मुलगा शिवलीर्थेत वर्णिलेला कल्माषपाद राजा; व या कल्माषपादाचा दहवा वंशज अज हा लागतो. म्हणजे रघु व अज यामध्ये अकरा राजे वेतात. परंतु कलीला आपल्या काळ्यांत रघुवंशाचा संक्षेप करावयाचा असल्यामुळे त्यानें त्यांतील निवडक तेवढे राजे घेतले व त्याचें पितापुत्राचें नातें जोडून दिलें. काळ्याला उचित असे प्रसंग निर्माण केले. रघुवंश हैं काव्य आहे. त्याला उठाव देण्याकरितां त्याची ही कृती क्षम्य मानतां येईल. मात्र त्यानें मुलगाची श्वाने होते व काव्य व नाट्यकथा हीच मुढे डुर्दैवानें इतिहास. उत्तरात शाकुंतलमधील दुष्यंतानें दिलेली आंगठी दुर्वासाच्या शापानें गहाळ होणे. ही कथा पुढे पश्चपुराणकर्त्यांनी वापल्या पुराणांत घातली व तीव्र पुढे लोककथेतून इतिहास किंवा वसुस्थिति म्हणून अजरामर शाळी आहे.

एका शब्दाचे तीन अर्थ

लोभ हा मनुष्याचा सर्वांत मोठा शब्द आहे. कम आणि कोधाहि अहित; परंतु सर्वांत मोठा शब्द आहे. उपनिषदांत एक गोष्ठ आहे की प्रजापतीने, दानव, मानव आणि असुरांना शिक्षण दिलें होते. शिक्षण पुरे झालें तेव्हां प्रजापतीने त्यांना पक-द, द, द असा शब्द दिला होता. जेव्हां सर्व शिष्य परंतु लागले तेव्हां प्रजापतीने देवाला विचारले, ‘मी जो शब्द दिला त्याचा तुम्ही काय अर्थ समजलांत?’ देवानीं संतुष्टीले, ‘आपण कामी आहोत म्हणून द म्हणजे इत्रियांचे दमन करावे,’ गुरुने म्हटले, ‘ठीक समजलां आहांत.’ मग असुरांना विचारले. त्यांनी सांगितले, ‘द म्हणजे दया केली पाहिजे.’ गुरुने म्हटले ‘चांगले समजले आहे. तुमच्यांत कोध आणि द्वेष जास्त आहे म्हणून द म्हणजे दया.’ मग मानवाला प्रजापतीने विचारले. मानवाने सांगितले, ‘द म्हणजे दान करा.’ गुरुने म्हटले, ‘छान समजलां आहांत. कारण मानवांत लोभ जास्ती आहे म्हणून त्याच्याकरितां दान हेच सर्वस्व शिक्षण आहे.’—एकच शब्द द, पण त्यापासून दमन, दया आणि दान असे अर्थ निघाले.

— विनोदा

ठ. ब. र. ठ.
गुरुदानपी सामग्री

* कै. बाबासाहेब तर्खंड आख्यान *

★ डॉ. मायावती गुरु एल. सी. पी. एस. ★

श्रीसाईचरित, अध्याय ९, यामध्ये कै. बाबासाहेब तर्खंड यांच्यावहलचा एक मनोवेधक प्रसंग वर्णन केलेला आहे. त्यावर रचलेले एक आख्यान येथे दिले आहे.

(१) आर्या

सुंबापुरिंत तर्खंड, बाबासाहेब सर्व ज्या वदती।
प्रेमल भक्त सांझचा, शाला येतांच पूर्ण त्या प्रचिती॥

(२) शार्दूल चिकीडित

भार्या हो विमला सु-पुनरसदनीं सांझपटी भावना।
प्रेमे पूजिति संतसाइ करिती प्रेमादरे अर्चना॥
लक्ष्मी वास करी, सुपुनचरणीं वंदोने आज्ञा पुसे।
संसारीं सुख लाभते जरि तरी दभासि थारा नसे॥

(३) शिखरिणी

देवदारा चंदमाचा सुवक बनविला कौरिली उष्णपाने।
सांईमूर्तीं विराजे प्रतिदिनि पुजिती जै सदा प्रार्थनेने।
चांदीचा दीप शोभे पसरत सदनीं गंध घूपा उदाचा।
नैवेद्या मिष्ठ अर्जं, फल मंथुर तसा नैमही साखरेचा॥

(४) भुजंगप्रयात

(ताळ-जलद शक्ताल राग मालकंस)
जरी धाल आशा मर्नी एक आस।
प्रभू साईते पाहण्या श्वीरडीष।
मना शांति लाभे तथा दर्शनाने।
पर्दी वंदना पूजना अर्चनाने॥

(५) दिंडी (राग—शंकर; ताळ—जलद—दादरा)
नाहिं श्रद्धा जरि आपुल्या मनांत।

प्रत्यासी दावील सांईनाथ।

वृत्ति नास्तिक भंगेल ही क्षणांत।
पूर्णं श्रद्धा ही माशिया मनांत॥

(६) अंजनी गीत (राग—हुर्गं; ताळ—त्रिताल)
वदतो भक्ती हृदर्थी नाही।
ओळखिना मी बाबा सांई॥

संत कृपेची आशा नाही।

हृदर्थी बघ माझ्या॥

(७) शार्दूलविक्रीडित

निष्ठा ठेबुनि पाहपांडि तुमच्या आयुष्य है कंठिले।
माहीं दैवत निंति एक जरि मी तुम्हांस हो मानिले।
माझी माउलि साइचित्त तुमचें त्यांच्या पर्दी वेळिले।
माहीं सत्य तुम्हां हृदीं प्रगडुनी, बाबा पर्दी नैइल॥

(८) ओबी

पातिक्रत्य लाविले पणा। उदर्थीं तूं नारायणा।
बोलविशी तूंच वचना। पूर्ताही कराबी॥

(९) दिंडी राग-केदार; ताळ-दादरा

जननि संगे शिरडीस जाई बाला।

मर्नी किंतू आणसी कासयाला।

करिन पूजा नैवेद्य शकरेचा।

नाहिं विस्युति होणार दावयाचा॥

(१०) पद. राग : जोगी; ताळ : भजनी

अंतरेल सांई पूजा। पटेना मनाला।

रुचेना जिवाला॥४०॥

सत्य बोल तैसी चाल। अंतरी रसाळ।

फरहुऱ्ये होइ दुखी। दिलाने उदार।

नाहिं भाव सांगू कैसे। करा पूजनाला॥४१॥

सदा शांत वृत्ती नरही। लोभ मोहजाला।

नाहिं श्रद्धां हृदयांत। परि सांब भोळा॥४२॥

(११) पद : चाल : करिन यदुमर्नी सदना।
नमित पदद्वया सरला।

दुरित हरित भव पाश भयाला॥४३॥

बधत मनोहर, कमलवदनाला।

पडे भूल जिवाला॥४४॥

(१२) कटावः रागः भैरवः

चला शिलधिला । बद्धु संत साँह सावद्या ।
बंदुया गुरुमात्रलि वत्सला ॥ धृ ॥

कंकड आरती, भक्त कीरती, असे जयाल पूर्ण जागृती ।
जोगे व्हा व्हा तथा सांगती, नाना भूपाळ्याहि म्हणती ।
वैकुंठिचा प्रभु कलिपती, कोणी भोला शंकर म्हणती ।
कुणा राम भासला ॥ १ ॥

पावन गोदा निर्मलवारी, ज्ञान धालिंती गर्जति भारी, मधु
मृत सखर दुर्घ केशरी, दधि पंचामृत ओति त्यावरी,
शुद्धस्वरूप पुसुनि सत्वरी, बँडे किनखापाची भारी, भाळि
रेखिती काळि कस्तुरी, कैशरि चंदन टिळा ॥ २ ॥

बुकुल मोगय धन्य मानिती, गुलाब पुष्या ऐटी भलती,
सुवर्ण चंपक हृष्टे हुलती, कमल फुले लाजरी भोवती, प्रकुल
जाइ जुई शोभती, लगबग लगबग ये शोवती, मरवा दवणा
बद्धु दरवत्ती, मर्दे तुलसि मंजुला ॥ ३ ॥

धूप दीप कर्पूर उजलिला, ज्ञानरूप त्या दीप लाविला,
(दाविला), नैवेद्या नवनीत शर्करा, केळी, पेंड, मधुर शीफला,
अंवे अननस नारिंगाला, सुमिंदी त्या अवधूला, नवविध
भक्ति रसा उधकूनी, भक्त कुलविती मढा ॥ ४ ॥

(१३) पदः चालः अर्जुना इतर मज कांहीं.

विस्मृती जाहली चित्ता । भ्रांतिचें पटल ये नयनीं ।
शर्करा अर्पिली नाहीं । शातला कवल ये वदनीं ।
भरंसा चित्ति मम धारिला । जाणसी पाळिलो वचन ।
हृष्टे तू जननी संगे । जासि तू देखल्या चरण ।

(चाल वदल्ल) बंदुनी सांग हे तनया । त्या अव्यि संत साईला ।
(पूर्वी प्रमाणे) जाहलो दुर्घ अनुतापे ।

प्राशी तू चित्त शमवाया ॥ १ ॥

(१४) पदः चालः जा रे चंद्रा; तालः केरवा.

माझे आई, क्षुधित जाहलै, मधुकण दे मजला ।
दंडियि बाला, अपराधाविण, शोभे को तुजला ॥ धृ० ॥
मुंबापुरिला गेलै सदनी, गेलै सदनी ।
मिळेल भाकर, सखर वदनी ।
क्षुधित तसा मी ये परतोनि ।
सांगाया तुजला ॥ १ ॥

(१५) थोडी

क्षुधेने कळवल्लो फार । बाटले मिळेल शोडी साखर ।
नाही सखर नाही माकर । ऐसे आई जाहले ॥
(१६) पदः चालः संशय कां भनि आला
वेदीन सांह पदला । पाहीन दीनदयाला ॥ धृ ॥
माय माऊली, करी साऊली । उपमा नच प्रेमाला ॥ १ ॥
कापवि काला, अनंत लीला । भूकीने वश ज्ञाला ॥ २ ॥

(१७) पदः चाल—जिव बाघरा

विनदी पदा । सुखि ठेव नाथा । मज शासना, करिरे सदा ॥ धृ ॥
कटु बोल नाहीं । शिव सांब भोला ।
हृदयीं सुधेची । वसे संपदा ॥ १ ॥

(१८) पदः रागः देसकार, तालः निताल

दर्शन देह संह सदगुणे, पावन मजला करी ।
तुइया पदांबुजि देह वाहिला, तारी वा मारी ॥ १ ॥
नास्तिक रक्षा चित्तावरती, अंघ नयन ज्ञाले ।
प्रचीति दाडनि, संताशिरोमणी, निर्मल मम केळे ॥ २ ॥
कृपा दृष्टिची गंगामाई, आली मम मंदिरी ।
द्या भाग्याचे मोल तुला मी, नाहिं दिली शकरा ॥ ३ ॥
कळवल्ला प्रभु भूक लागली, आले मम सदना ।
साखर भाकर दिली न तुजला केळे म्या भोजना ॥ ४ ॥

(१९) पदः रागः भैरवी, तालः चिताल

वत्सला, साई गुरु माऊली ।

प्रार्थितां सत्वरिही धांबली ॥ धृ ॥

बोलनि गेले, येहल अनुभव । भक्ति पणा लाविली ॥ १ ॥

वल्लभ नास्तिक, निर्मल अंतर । प्रेमे मति वळविली ॥ २ ॥

(२०) आरती

आरती उजळू या साईचरणा ।

ऋद्धि सिद्धि करी, पदद्ययी वंदना ॥ धृ ॥

बास गोदा तटीं । शीलधीला मठि ।

मूर्ती ही गोमटी । शांत वदना ॥ १ ॥

भक्त हेतु धरी । कल्पवृक्षा परी ।

पुरवि हा मुरहरी । कृष्णकान्हा ॥ २ ॥

जपतपै ना दिसे । भक्तिला वश असे ।

भक्त जिकीतसे । ना करी साधना ॥ ३ ॥

स्थादिपृष्ठसंग्रहाकासाठी

प्रताप

छाप हिंग बापरा

गोपालजी उगांगी कं.

२१८ संस्कृत ग्रन्थालय, वडांगारी, मुंबई ३.

जगाचे ज्ञान हा केवळ भास !

तुम्हाला एक अगदी साधा प्रश्न करून होते ! शार्नेत्रियांच्या साहाय्याने असेहे तुम्ही म्हणलां ना ? ठीक ! आतां परत मला सांगा—शार्नेत्रियांच्या योगाने होणारे हैं शान खरे असते कीं खोटे ? साक्षा हा प्रश्न ऐकून तुम्हाला कनितू हंसू येईल, या प्रश्नाचा नेमका अभिप्राय तुम्हाला कदाचित् कळला नसेल, यासाठी प्रत्यक्ष उदाहरणाने माझा प्रश्न अधिक सफल करतो. या तीन वर्षांच्या मुलीकडे पहा नि सांगा—तिचे गाल कर्ये दिसतात ? गुणवत्तीत ! बरोबर ! तिच्या गालांवरून हळूच आपला हात फिरवा. तिच्या गालांचा सर्व बोटाना कथा बाटतो ? तिचा गाल सर्वांला मऊमज़, नितळ, गुळगुळीत असा बाटतो कीं नाहीं ?

पण तुम्हाला व्याश्चार्याचा धक्का बसविणारी एक गोष सांगू का ? तुम्हाला होणारा हा नितळ सर्वांचा भास हा केवळ भासच आहे. तुमच्या स्वर्नेत्रियाने तुमची क्रसवणूक केली आहे. या मुलीचा गाल मऊ, नितळ, गुळगुळीत असा आहे हैं तुमचे म्हणणे म्हणजे शुद्ध कविकल्पना आहे.

गालाचे खरे स्वरूप

थांबा ! रागावू नक्का ! मी सिद्ध करून दाखवतो माझे म्हणणे, प्रथम मला असे सांगा कीं आपल्या या स्थूल डोळ्यापेक्षां दुविंगीची सूक्ष्म दृष्टी ही अधिक विश्वसनीय मानावी कीं नाहीं ? मानावी ना ? मग आतां सूक्ष्मदर्शक यंत्रांतून या मुलीच्या गालाकडे बघा. हैं यंत्राहि अति सूक्ष्म

नसलें तरी चालेल. इलेक्ट्रोन मायको-स्कोप आणलात तर तुम्हाला वस्तु मुळच्यापेक्षां चार लक्ष पट मोठी दिसेल. इतके प्रभावी यंत्र नको. वस्तु केवळ दहा हजार पट मोठी दिसली तरी पुरे. आतां या मुलीचा गाल कसा दिसतो ? तिच्या गालावर ओवडधोबड खडकांका एक मोठा थोरला थर दिसतो. ही तिच्या गालावरची पावडर आहे ! या खडकाच्या थरालाली एक जाडजूळ आवरण दिसते, तेल व घास याचे हैं आवरण आहे. या खडकांतून तारंच्या सांबासारखे मोठमोठे खांब वर आलेले दिसतात. खांब नव्हेत ते ! गालावरची लव आहे ती ! तेल आणि खडक यांच्या बुडांची वर्तुलाकार मोठमोठे खळ्यो दिसतात. हीं घर्मिलिंदे आहेत. या मोठमोठ्या खळ्यांतून दर्प-युक्त द्रवासारखा थर उमळत आहे. हा द्रव म्हणजे आपली क्रातडी स्तिंगध आणि शीतल टेवणारे तेल व घास !

स्पर्श करणे अशक्य !

याच यंत्रांतून तुम्ही व्यापल्या बोटाच्या अग्राकडे पहा. किंती ओवडधोबड ! चिकट तेल, घास आणि मला यांचे डोंगर दिसतात या बोटावर. हैं बोट त्या मुलीच्या गालावर तुम्ही फिरवतां. पण खरोखरी तिच्या गालाला तुमच्या बोटाचा सर्व होतच नाहीं ! कारण तिच्या गालाच्या आणि तुमच्या बोटाच्या पृष्ठभागावर हवें जाड आवरण आहे. हैं आवरण भेदून गाल आणि बोट यांचा खरोखरी सर्व होणे हैं अशक्य आहे ! दुरून एखाद्या डॉगरवरची गर्द झाडी पाहिली म्हणजे

आपण म्हणतो कीं कशी मऊ मऊ हिरव्यागर गालिच्यासारखी ही झाडी दिसते. दिसते—प्रत्यक्षांत काहीं तो गालिचा नव्हे. या मुलीचा गालहि नितळ नि गुळगुळीत वाटतो. पण प्रत्यक्षांत तो खरोखरी कसा आहे हैं आतां सूक्ष्मदर्शकांतून पाहिलेतच तुम्ही.

पण या सूक्ष्मदर्शकांतून गाल जसा दिसतो तसाच तो आहे असे म्हणणेहि चुकीचेच ! कारण वस्तु दहा हजारपट मोठी करून दाखविणाऱ्या यंत्रांतून तुम्ही आतां पाहात आहात. ती दहा लक्षपट मोठी करून दाखविणाऱ्या यंत्रांतून गाल पाहिला तर तो काहीं विलक्षणच भयंकर दिसेल.

तुम्ही हैं टेवल पाहात आहात. त्याचे तुकडे तुकडे करा. बारीक करतां करतां अशी वेळ येईल कीं आणखी बारीक तुकडा होणे अशक्य आहे. हा सूक्ष्म तुकडा साध्या दृष्टीला दिसणारहि नाही. सूक्ष्मदर्शक यंत्र आणुन हा तुकडा पाहतां येईल. त्याचे आणखी भाग पाडतां घेतील. अगदी सूक्ष्महून सूक्ष्म असा तुकडा म्हणजे इलेक्ट्रोन—वीजाणु. वीजाणु हा सूक्ष्मतम असला तरी तो जडपदर्श आहे. त्याचे आणखी विभाग पाढण्याचा प्रयत्न करतां करतां तो अदृश्य होतो आणि शक्तिस्वरूप (एनर्जी) बनतो !

तरी हैं १९५५ साल आहे. वस्तूचे स्वरूप अधिकाधिक सूक्ष्म तहेने पाहण्याची प्रभावी यंत्रे अलीकडे अलीकडे उपलब्ध झाली आहेत. आणखी दहा हजार वर्षीनी वस्तूचे स्वरूप करून दिसेल याची कल्पनाहि आज करतां येणे अशक्य आहे.

जरा मान वर करून आकाशाकडे पहा, आपल्याला तरे दिसतात असें तुम्ही म्हणाल की नाही? पण यांतलीहि एक गंभीर तुम्हांला माहीत आहे का? आतां वर समोर जो तारा तुम्हांला दिसतो आहे तो खरोखरी तिथे आहे असे म्हणतां याचे नाही. कारण आतां या क्षणाला तो तारा जसा असेल तसा आपल्याला कांहीं दिसूं शकत नाही! तान्यावरून

निघणारे प्रकाशाकिरण आपल्या डोळ्यां पर्यंत येऊन पौऱ्याले म्हणजे तो तारा आपल्याला दिसणार. पण कांहीं तरे पृथग्यापासून इतक्या दूर अंतरावर आहेत की लांचा प्रकाश पृथग्यीवर पोचप्यास हजारों लाखो वर्षांहि लागतात. याचा अर्थ असा की आतां आपण ज्या तान्याकडे पाहात आहोत तो तारा हजारों वर्षांपूर्वी जसा व तिथे होता

जयदेवा जयदेवा श्रीसाईनाथा

साई नमिती स्तविती सारे जन भजती ॥
शिर्दीवारी करितां विम्बे संहरती ॥
चिंधी कफनी मंडित अतर्क्ष तव मूर्ती ॥
आरति कवना लागीं देई मज स्फूर्ती ॥ १ ॥
जयदेवा जयदेवा श्रीसाईनाथा ॥
तव आगृतिसी भ्रेमा देई अवधृता ॥
जागृति स्वमीं माझ्या हृदयीं त्वां रहावे ॥
दुस्तर भवपाशाच्या बंधा तोडावे ॥
सुहास्य वेदना सख्या चरणां दावावे ॥
अघोर दुर्गति ठारीं सत्वर चुकवावे ॥ २ ॥
नकळे अगाध महिमा तव साईनाथा ॥
अगम्य लीला तूझी दृष्टिस मज पडतां ॥
तुजविण न दिसे देवा शमविल भम पीडा ॥
भक्त-संकटि येशीं धांवत दुडदूडां ॥
नयनीं शिणलों बहुतचि तव भेटीकरितां ॥
आस पुरुनि माझी होसी तुं त्रातां ॥
तुं कल्यानुम तुंचि असशी जनत्राता ॥
मानवदासे चरणीं ठेवियला माथां ॥ ३ ॥

—ग. ब. वैद्य, डहाणू

आपली ज्ञानेदियें ही वस्तुतः अस्यं तुवळी आहेत. जगाचे स्वरूप खरोखरी कसे अहे हे आपल्याला समजणे सर्वथा अशक्य आहे. आपल्याला जे दिसते, भासते किंवा जाणवते ते प्रत्यक्षांत तसेच असत नाही. तो केवळ आपल्या ज्ञानेदियांनी आपल्याला दिलेला अहवाल आहे आणि हा अहवाल अस्यं अविश्वसनीय आहे. ‘मला ज्ञानेदियामार्फेत जगाचे जे स्पष्ट दिसते तेंच खरे आहे’ असे बाटां हा निर्भेळ भ्रम आहे.

पत्ता बदलला

कळविष्णवंत येते कीं श्रीसाईनामा संस्थान शिरडी यांचे मुंबईतील ओंफिस २५ बैंक स्ट्रीट, फौटं, मुंबई मध्यून ईस्ट ऑफ वेस्ट इन्ड्याअरन्स कंपनी विलिंग, ५ वा मजला, ४१५५ अपोलो स्ट्रीट, फौटं मुंबई १, या जागीं नेष्यांत आले आहे.

मनोरंजक आणि वोधप्रद लोककथा

सत्य—असत्याचे भांडण
द्वियोवियांतील एक गमतीची लोककथा
ऐका.

फार घरीपूर्वी सत्य, असत्य, विस्तव व पाणी हे एकमेकांचे मिच्च शैते, ते चौधेजण एकत्र रहात असत.

एक दिवस ते चौधे शिकारीला रानांत गेले, त्याच्या दुदैवाने त्या दिवऱ्यांत त्यांना खूप गुरुं मिळाली. तीं सर्वच्यासर्व हांकलून घेऊन ते घरी परत आले. नंतर त्या गुरांची चौधांत सारखी वांटणी करावशाचे त्यांनी ठरवले.

पण असत्याच्या तोडाला तीं सगळीं छान गुरे पाहून पाणी सुटले होते. ते हळूच सर्वांच्या नकळत वाण्याला भेटले व म्हणाले,

‘अे, या गुरांच्या चार वांटण्या होणार म्हणजे उपापणा प्रत्येकाच्या वांश्याला अगदीं श्योडीं गुरे येणार! त्यापेक्षां तू असें कां करीत नाहीत? तुझ्या अंगांत विस्तवाला नष्ट करण्याची शक्ति आहे. तू त्याला नाहीसे केलेस तर आपण तिवेजण तीं रुरुं घेऊं. मग तुझ्या वांश्याला जास्त गुरे येतील. नाहीं तरी चिस्तव विनाकरण लोकांना त्रास देत असवोच! त्याचाहि बंदोबस्त हाईल! ’

पाणी त्रिचारे भोळे! सांधे, सरळ! त्याला असत्याची लडवाडी कळली नाही. त्याने अगीवर हळूका करून त्याला नाहीसे करून टाकले.

नंतर असत्य सत्याकडे गेले व त्याला म्हणाले, ‘आणि गेला. त्याला पाण्याने दुष्पणाने मारून टाकले आहे. कारण तसें केले म्हणजे आपल्याला मोठा वांटा मिठेल असें त्याला वाढते आहे. आपण त्याला अदृल घडवूं. आपण सगळीं गुरुं घेऊन पर्वतावर उंच पकूच जाऊं.’

सत्याने तें मान्य केले व ते दोवेजण तीं सगळीं गुरुं घेऊन पर्वताच्या शिखरावर पकून गेले. पाण्याने त्यांना जातांना पाहिले. त्याने त्यांचा पाठलाग कराण्याचा खूप प्रयत्न केला. पण त्याला फक्त सखल जागीच पळता येई, पर्वतावर कांहीं जाता येईना. म्हणून तें खालींच राहिले व ते दोघे निसदून गेले.

सत्य व असत्य हीं पर्वतावर जाऊन पौचलीं. एक निवांतशी जागा पाहून तियें त्यांनी गुरुं सोडलीं. सर्व व्यवस्थित शास्त्रावर असत्य सत्याकडे वळले व त्याला म्हणाले,

‘मूर्दी, कशाला ही यातायात केलीस? कांहीं झाले तरी हीं गुरे सगळीं माझी. मी बलवान् आहे आणि तूं अशक्त आहेह. मी इथला मालक आहे. नि तूं माझा नोकर आहेह.’

सत्य यागवून म्हणाले, ‘मुलींच नाही. मीच बलवान् आहे आणि म्हणून मीच तुका धनी.’

ते दोघे हमरीतुमरीवर आले व शोळ्याच वैलांत त्यांचे चांगले भांडले जुंपले. ते वराच वैल भांडले, त्यांनी मारा

मारी केली पण सरशी कुणाचीच होईना, शैवटी कंटाळून ते दोघे वान्याकडे गेले व त्याला आपल्या भांडणांत निकाल लावायला सांगितले.

थोडा विचार करून बारा म्हणाला, ‘तुमचीं भांडण कधीहि मिटायचे नाहीं. कारण सत्याचा मधूनमधून असत्यावर जय होईल खण्य पण असत्य हैं डोके वर काढल्यालेरोज रहाणार नाहीं. आणि सत्याला सारखा त्याला मारण्याचाच उद्योग करावा लागणार आहे.

तेव्हांपासून आभि व पाणी, सत्य नि असत्य सारखीं भांडत असतात. त्यांचे भांडण कधीहि मिटलेले नाहीं. असत्यावर जय मिळविण्यासाठीं सत्याला सारखे लढावै लागते.

★

यति, शेतकरी आणि वाध

एकदा एक शेतकरी संध्याकाळीं शेतीचे काम आटपून दसून भागून घरीं चालला होता. वाट खडकाळ टेकडीवरून होती. खूप काम केल्यामुळे त्याला सपाहून भूक लागली होती. त्यामुळे घरीं वायकानें काय जेवायला केले असेल त्याचा विचार करीत तो चालला होता.

चालतां चालतां एक खडकाळ बळण लागले. बळतांना शेतकर्याला अंधुक प्रकाशांत दोन खडकांच्या फटीत कांहींतरी चसकतांना दिसले. त्याने जय लक्षपूर्वक पाहिले. सों ती वाधाची झोपटी होती. चांगली गोडेदार, लांबलचक, जाडगड!

शेतकरी इतका घावरला कौं
त्याची दांतसिली बसली ! तिथेच
क्षणमात्र स्तब्ध उभा राहून विचार
केल्यावर त्याच्या ध्यानात आले की
बहुधा वाघमहाशय वळणाऱ्या पलीकडच्या
बाजूला दवा धरून बसलेले असावेत,
आणि शेतकरी वळण्याची वाट पहात
असावेत ! त्यांने ताबडतोव शातांतली
कोयती खाली टाकली व्याणि सर्व वळ
एकवदून तें वाघाचें शेपूट गच्च पकडले.

वाघाने एकदम सोठी गजीना केली
व शेपूट सोडवण्याकरिता तो पुढे जोर
करू लागला. दोन खडकांच्या सांघोंत
तें अडकले होते. त्यामुळे वाघाला परतां
येईना. शेतकरी तें आपल्याकडे ओढीत
होता व वाघ आपल्या बाजूला ओढीत
होता. वराच वेळ झटकट चालू
होती. विचार शेतकरी दमला व घासाघूम
होऊन गेला, पण त्याला शेपूट कांहीं
सोडतां येईना व कांहीं मार्गिहि सुचेना !

इतक्यांत त्या बाजूने एक यतिमहाराज
हृक्ष्महृक्ष्म खडावा वाजवीत हुलतहुलत आले.

‘वा : वा : महाराज तुम्हांला ईश्वरा-
मेच पाठवले, ती माझी जमिनीवरची
कोयती व्या आणि पलीकडच्या बाजूला
जाऊन त्या वाघाला मारा. मी त्याची
शेपटी गच्च ओढून धरतों मग त्याला कांहीं
करतां येणार नाही.’ शेतकरी म्हणाला.

यतिमहाराजांनी त्याच्याकडे शांतपणे
पाहिले व ते म्हणाले, ‘अहिंसा परमो
धर्मः ! मला हिंसा करतां येत नाही. तें
शास्त्राविकरद आहे हैं दुला माहीत नाही
का ?’

शेतकरी कळवळून म्हणाला, ‘असं
कसं म्हणतां महाराज ? याची शेपटी मी
सोडून दिली तर खाचीने तो मला मारील.
त्यापेक्षां त्याला मारण चांगलं नाही का ?’

यतिमहाराज म्हणाले, ‘हैं पहा,
माझ्या धर्माने मला कोणत्याहि जिवंत
प्राण्याला मारू नकोस अशी आवा केली

आहे. प्राण गेला तरी तिचें उलंघन
माझ्या हातून होणार नाही.’

‘म्हणजे महाराज, माझ्या प्राणांना
कांहीच किंमत नाही का ? माझी हस्त्या
केल्याचें पाप तुमच्या माझ्यावर बसल्या-
शिवाय राहील का ? दया करा महाराज, मी
दमून गेले आहे. जर शेपटी सुटली
तर आपला दोवांचाहि निकाल होईल.’

शेतकरी रागावून म्हणाला.

आहे. अगदी साफ बदलून गेलों आहे.
आता यापुढे कोणत्याहि प्राण्याची माझ्या
हातून हस्त्या होणार नाही ! जर तुम्ही
असेच शांतपणांने राहिलात तर कदाचित्
एखादा पापी हिंस साणूस येऊन तुमची
सुटका करीलहि.’

असेच बोझून शेतकरी गांवाकडे निघून
गेला.

धृत कवीची चतुर मागणी

अचू दलमेह यांने खलिफाची प्रशंसा
करणारे एक कवन रचले. ते ऐकून
संतुष्ट होऊन खलिफा म्हणाला,

‘मी तुझे कवन ऐकून खूप शालों
आहे. तेव्हा तुलाहवे ते आतां माझ्याकडून
मागून वे ?’

कवि म्हणाले, ‘मला फक्त एक
शिकारी कुत्रा द्या !’ खलिफा उद्गगरला
‘शिकारी कुत्रा ? वस्स ! ओरे चांगले
कांहीतरी मागून वे !’

कवि म्हणाला, मला प्रथम आपला
एक शिकारी कुत्रा द्या !’

खलिफाने त्याच्या मागणीप्रमाणे एक
शिकारी कुत्रा ताबडतोव आणावून दिला.
मग कवि म्हणाला,

‘पण महाराज ! हा नुसता शिकार
कुत्रा घेऊन मी काय करू ? हा शिकार
हुडकयला पढेल तेव्हां मी पायांनी कसा
धांवं याच्यामागून ? तेव्हां मला एक
घोडा द्या.’

कवीला घोडा दिला. तेव्हां मग
तो म्हणाला,

‘महाराज एक अडचण आहे. या
घोड्याची निगा रालायला कोणीतीरी
पाहिजे तें कांहीं मला जमाथंचे नाही.
तेव्हां त्याची कृपा करून व्यवस्था करा.’

तेव्हां त्या कवीला एक गुलाम दिला.
मग कवि म्हणाला, ‘मी घोड्यावरून
शिकार मारून आणली तर ती शिजविणार
कोण ? मला स्वयंपाक येत नाहीं. तेव्हां

दिक्कार शिजवून मला वाढील अशी कांहीं तरतुद व्हावी।

तेव्हां खालिफाने त्याच्या दिमतीला एक सैंपाळीण दिली. मग कवि पुट्पुढला, ‘महाराज! तुम्ही मला देण्या तर खूप दिस्या. पण या ठेवणार कुठे, असा मला मोठा प्रश्न पडला आहे! तेव्हां खालिफाने त्याला एक प्रश्नसत वाढा राहण्यास यावा असा वजिराला हुक्म केला. मग कवि हलूच म्हणाला, ‘हे सरंठीक झाले. पण ही जनावरे आणि माणसे व घर या सगळ्यांचा खर्च भी कसा भागवू? माझ्याकडे तर कपर्दिकहि नाही!’

तेव्हां राजाने त्याला या साऱ्या इतमामाला पुरेल इतक्या खर्चाची तरतुद भागविणारी, खजूर पिकणारी जमीन दिली. तेव्हां तृप्त होऊन तो कवि खालिफाला आनंदाने कुर्निसात करून तेथून निघून गेला.

अमोल माती

आफिकेत इथिओपिया नंवाचा देश आहे, त्या देशातील चार छढ लोक एक गोष्ट सांगतात.

एकदा काय शाळ, दोन युरोपियन शोधक फिरत फिरत व्याफिकेला आले. ते प्रवास करीत उत्तरकडून दक्षिणेला जात होते. वार्टेंट जे जे गंभी, शहर किंवा जंगल वर्गे दिवेले त्या त्या ठिकाणी ते शांबून तिकडील सर्व माहिती गोळा करीत. नंतर तेथील नद्या, डोंगर, रस्ते इत्यादीचा एक संपूर्ण नकाशा तयार करीत असत.

लोकांनी ही माहिती नेगुस बादशाहाला कळवली, नकाशा काढून माहिती गोळा करण्याचा त्या लोकांच्या गोरी ऐकून राजाने त्याच्या माहितीसाठी अपला वाटाळ्या पाठवला. कांहीं वर्षीनी त्या दोघां प्रवाशानी सर्व माहिती गोळा केली.

तो वाटाळ्या राजाकडे आदिस-अवावाला परत आला आणि त्याने राजाला सर्व हकीगत पूर्णपणी निवेदन केली.

तो म्हणाला, ‘महाराज, त्यांनी जे जे कांहीं पाहिले ते ते सर्व लिहून घेतलेले आहे. ठेना सरोवरकडे असलेला नाईल नदीचा उगम त्यांनी पाहिला आहे आणि डोंगर दम्यांतून तिचा सर्व मार्ग त्यांनी पाहिले आहे. सोने व चांदी पहाण्यासाठी त्यांनी सगळे डोंगर पालथे घाटले आणि सगळ्या ठिकाणांचा आणि रस्त्यांचा नकाशा बनवून घेतला आहे.’

बादशाहाने थोडा वेळ विचार केला. नंतर त्याने त्या दोघां युरोपियन लोकांना जाण्यापूर्वी आपल्या दरबारांत शोलावून घेतलेले. त्याने त्यांचा मोठा आदरसक्तार केला, मेजबानी दिली व त्यांना भेटी-दाखल पुष्कल उंची वसूली दिल्या. ते जेव्हां बोटीवर जाण्यासाठी निशाले तेव्हां त्याने त्याच्याबरोबर आपला दूत पाठवला.

ते आगबोटीत बसण्यासाठी जाऊन लागले तेव्हां त्या मनुष्याने त्यांना थोंबायला सांगितलेले व त्याच्या पायांतले बूट काढून घेतले. नंतर ते बूट त्याने तल्ळा-पासून साफ पुसून यांची माता काढली व ते परत त्यांच्या पायांत चढवले. त्या युरोपियनांना नवल बाटले. काय विचित्र चालीरीती आहेत हा लोकांच्या! एकाने विचारले, ‘तुम्ही असे कां करतां?’

त्या दूवाने उत्तर दिले, ‘आमच्या महाराजांनी तुमचा प्रवास सुरक्षित व सुवाचा हीवो अशी हळ्ळा प्रदर्शित करून तुम्हाला सांगण्याकरितां एक निरोप माझ्याकडे दिला आहे. तो असा. तुम्ही एका दूरच्या व बलाळ्य राष्ट्रांतून आला आहा. आमचा इथिओपिया किती कुंदर आहे हे तुमच्या डोळ्यांनी तुम्ही प्रत्यक्ष पाहिले आहे. त्याची मार्ती आम्हाला अत्यंत प्रिय तिच्यांतच आम्ही आमची पिंके काढतो आणि आमच्या मृत माणसाना झोंपवूतो.

तिच्या शेतांदून आम्ही आमची गुरुं चरवतो व तिच्याच कुशित दमल्यानंतर झोंप घेतों. ज्या रस्त्यांचे आणि पायवाटांचे तुम्ही नकाशे काढलेले त्याच्यावरून आमचे आजे, पणजे, बहीणभाऊ, आम्ही व आमची मुळे चाललों आहों इथिओपियांतील माती ही आमची आई, वाप, भाऊ आहे. आम्ही तुम्हाला पुष्कल उंची देण्या दिस्या आहेत व तुमचा आदरसक्तार केला आहे. पण इथिओपियांतील माती ही आम्हाला सगळ्यांत मूळवान व प्राणोपेक्षा प्रिय वस्तु आहे. तिचा एक कणही आम्ही तुम्हाला देणार नाही.’

बालिष्ठांचा न्याय

एकदा एका विचाराचै : पिलू खेळत खेळत वाट चुकून एका कुरणांत शिरलेले. तें एक कुरण हत्तीचे होते. तिच्ये हत्तीचा कळप चरत होता. त्यांतल्या एका हत्तीचा पाय त्याच्याबर चुकून पडला व तें पिलू चौंगरून मेळेले.

थोड्या वेळाने तिथून जाण्याचित्यांनी तें मेळेलेले पिलू पाहिले. आणि त्यांच्या बापाला ती बातमी सांगण्याकरितां ते पळत पळत तिकडे आले.

‘तुमचा मुलगा मेळा!’ त्यांनी सांगितले, ‘त्या पलिकडव्या कुरणांत त्याचे प्रेत पडले आहे.’

ती बातमी ऐकून बापाला मनवी हुळख शाळे. थोडे हुळख औसतरस्यानंतर त्याने विचारले, ‘कोणी मारले त्याला? लवकर सांगा. म्हणजे सूड उगवतो.’

‘हत्तीनी!’ चित्यांनी उत्तर दिले.

‘काय? हत्तीनी मारले?’ विस्मयाने त्या चित्याने विचारले.

शीसराई लीला

‘हो हो, हत्तीनींच, आमर्ही पाहिले प्रत्यक्ष’ ते म्हणाले.

त्या पिलाचा बाप विचार करू लागला, एका मिनिटानें त्यानें उत्तर दिले.

छे: हत्तीनीं नाहीं मरले त्याला! त्याला वकन्यांनीं मारलें असावे. संशय कशाला, त्याला या दुष्ट वकन्यांनींच मारले आहे! वकरे एवढे माजले काय? त्याना दाखविलाच पाहिजे माझा इंगा! माझ्या बालाला मारण्या इतके भयंकर धाडस केल्याचवद्दल मी वकन्यांचा आतां सूड घेतल्यावांच्यून राहणार नाहीं.

असें म्हणून तो चिच्ता मोठ्या लेषानें बाहेर पडला आणि रानांत चरत असलेल्या वकन्यांच्या कळपाला गांडून त्यानें त्यांच्यापैकी बन्याच वकन्यांना ठार केले.

तात्पर्य काय कीं जेव्हां एकद्या बलिष्ठाचे त्याच्याहून बलाढ्या असा कोणीतीरी नुकसान करतो तेव्हां तो बदुधा आपल्याहून कमी सामर्थ्य असलेल्या निरपराधी जीवांवर त्याचा सूड उगवतो.

गाढवाचे पाप!

एकदा एक चिच्ता, लांडगा, गाढव व सिंह हे एकत्र गोष्टी बोलत बसले होते.

‘त्यांचे दिवस खरोखर अगदी वाईट आलेले आहेत!’ चिच्ता म्हणाला,

‘नाहींतर काय? यंदा पाऊसहि चांगला पडला नाहीं आणि खायला मिळेण्युद्दां मुऱ्यिल जालें आहे.’

‘पण कशामुळे जाले असेल हे?’ गाढव उद्दारले,

‘अरे, आपल्यापैकीच कोणी तरी एकानें पाप केले असेल म्हणून देव

गागवला आणि त्यानें असे केले.’ चिच्तानें कारण सांगितले.

‘खरोखर हृषीं पञ्चांता कांहीं ताळतंत्र राहिलेला नाहीं. सुरळ सरळ माणसांसरखें वागवला लागलेत! नीति-न्याय कांहीं कांहींसुद्दां राहिलेले नाहीं.’ लांडगा त्वेषांने बोलला.

‘पण आतां याच्यावर उपाय तरी काय?’ गाढव म्हणाला.

थोड्या चर्चेनंतर त्यांनी ठरवले कीं प्रत्येकानें आपण केलेले पाप सगळ्यांसमोर उंघड करावे व ईश्वराकडे माफी मागावी. सिंहाचा मान मोठा असल्यासुकै प्रथम पिंडानेच आपले पाप सांगण्यास सुरवात केली. मोठ्या डौलांत तो सर्वेच्या मध्यमागीं उभा राहिला व दुःखपूर्ण स्वरांत म्हणाला ‘अरेरे परमेश्वरा मी अल्यंत भयंकर मोठे पाप केले आहे! परवां मला एक गोंवांत एक तरुण धृष्टपूष्ट वैल दिसला, मला लोम सुटला. मी त्याच्यावर शङ्कप घालून त्याला पाडले. आणि मारून खालें परमेश्वरा, मला ज्ञामा कर.’

उरलेल्या तिघानीं सिंहाकडे पाहिले. त्याचें मजबूत शरीर पंजे बघितले आणि ते ओरहून म्हणाले, ‘छे: हे: हे: हं कांहीं पाप नाहीं! तुम्हांला भूक लागली, म्हणून तुहीं असे केले?’

नंतर चिच्ता पुढे जाला, तोहि मोठ्या डौलानें उभा राहिला व खाली मान घालून नाटकी दुर्खाचा आवाज काढला म्हणाला,

‘हाय हाय! परमेश्वरा ते मला खरोखर क्षमा करशील का? मी केलेले पाप याहून मोठे आहे. मी नुकताच एका दिवांत घक बकण चरताना पाहिला. मी त्याला पकडले व मारून खालें.’ सगळ्यांनी चपलपणा ‘व क्रूरपणा’ यासुकै

प्रसिद्ध असलेल्या त्या धुष्टपूष्ट चित्त्याकडे पाहिले ते ओरहून म्हणाले, ‘छे: हे: हे: हं पाप मुऱ्यांच नव्है. एक लहान मरुतुकडा बकरा मारला तर काय विशेष बिघडले? नाहीं तरी तो केव्हांतरी मरणारच होता.’

नंतर लांडगा अशु ‘गाळीत, मोठ-मोठ्यानें सुकारे टाकीत, मंद पावळे टाकीत मध्यें आला व रडत म्हणाला, ‘माझं पाप सांगायला मला खरोखर शरम वाटते, इतकं तें भयंकर आहे. परवा मी चोरून एका लेड्यांत भेले तिथें मला एक सुंदर, तशूण कोंबडा आढळला. तो मी मोठ्या युक्तीनीं पकडून मारून खाला.’ सिंह मोठ्यानें ओरडला, ‘छे: हे: हे: हं मुऱ्यांच पाप नाहीं. कोंबडे हे फार भयंकर आणी आहेत. त्यांचा नायनाट करणेच योग्य.’ (सिंह कोंबड्याच्या आवाजाला भितो ना!) इतर सर्वेजण माने डोकावून गप्प राहिले, नंतर आली गाढवाची पाली. तो उठून उभा राहिला आणि म्हणाला.

‘एकदां माझा धनी माझ्यावर ओङ्गे घालून मला कुठे तरी वेऊन चालला होता. तो वाटेत आपल्या एका मिनार्दी गोलायला थांबला. तेव्हां मी शेजारच्या शेताजवळ गेलो आणि रस्त्याशेजारच्ये थोडे गवत खालें. सगळ्या पश्चिमी गाढवाकडे पाहिले. त्याची कोणाला मीति वाटत नव्हती. थोडावेळ सगळे गप्प राहिले नंतर आपल्या माना इलवीत ते,

काय भयंकर पाप केलेले ते हे? एकांगाच्यालासुद्दां पाप लागेल. तुम्हाचमुळे हे सगळे दुख जगांत निर्माण जाले आहे. दुःख्यासारखे प्राणी खरोखर जिंवेतसुद्दां सहन उपयोगी नाहीत.’

‘आणि मग त्या तिघानीं गाढवावर हृषीं चढवला, त्याला मारले व खाऊन टाकले!

कल्पितापेक्षांहि अद्भुत सत्यकथा

देवभक्त बैल

इ. स. १९१०—११ सालची गोष्ट, कोल्हापूर येथील पंडित ऊर्फे पंडितमहाराज यांचे घरी एक सारवट गाडी होती. घरनी आणि पाहुणेमध्ये कोठे जायची यायची शाळी म्हणजे या गाडीचा उपयोग करण्यांत येत असे. या गाडीला खिलारी बैलांची पांढरी शुभ्र जोडी ऊपर्यांत येत असे. या दोघांची राम व लक्ष्मण अर्द्धां नांवे ठेवली होती. यांतील राम बैल अति शांत व खिड्यां स्वभावाचा होता व लक्ष्मण हा अति तापट, मारका आणि अवलळ स्वभावाचा होता. एकेदिवशी दिवस उजाड्याच्या सुमारास पाहुण्यांना पौचविण्यासाठी कै. श्रीपंडित-महाराजांनी गाडीवानास गाडी ऊपर्यास सांगितले, गाडीवानाने दोन्ही बैल आणुन गाडीचे जू उचलतांच रामने जुवाखाली मान दिली व तै खांद्यावर मोकळेच घेऊन तो उभा राहिला. लक्ष्मण अवलळ अवलळाने त्याच्या वेसणीला बांबलेला कासय ओढून त्याला जुवाखाली आणण्याचा प्रथम गाडीवान् करीत असतां त्या धांदलींत रामच्या खांद्यावर मोकळे असलेले जू त्याच्या खांद्यावरून खाली पडले व तो मोकळा झाला. मोकळा होतांच तो जो उघळला तो धांवतच वाढ्यांत गेला.

रामला परत आणण्यासाठी लक्ष्मणास गाडीस गुंतवून गाडीवान् बैलाच्या मागेमाग दरवाज्याच्या आतील अंगणांत गेला. तेथे बैल दिसला नाही म्हणून त्याने देवडीवरील पहारे-कन्यास, बैल कुठे गेला, म्हणून विचारले. त्यावर ती वाढ्यांत व्यांतील चौकांत गेल्याचे पहारेकन्याने सांगितस्यावरून, गाडी-वान वाड्यांत जाऊन पाहतो ती त्याला तो बैल डाव्या हातच्या देवधरासमोरच्या सोप्यांत देवाकडे तोंड करून उभा असलेला दिसला !

गाडीवान् त्याला आणण्यासाठी त्याच्याजवळ नेला व त्याला ओढून लागला पण तो हालेना. तेव्हां त्याने त्याला मारहाण करून पाहिले तरी तो बैल जागचा हालेना. हे वर्तमान श्रीपंडितमहाराजांस कळतांच पाहुण्यांना उशीर होऊन नये

म्हणून त्यांची रवानगी दुसऱ्या बाहनाने करून ते देवधरापाशी रामकडे आणि, तेथून त्याला गोठ्याकडे नेण्यासाठी त्यांनी त्याला तुचकारून गोंजारून पाहिले, चंदी वैरण देऊन पाहिले, पण चंदी वैरण न खातो तो तसाच उभा असलेला पाहून त्यांनी त्यास मारहाण करण्यास सुखवात केली. काठीने व चाबकाने इतके मारलेले की त्याच्या पाठीवर सर्व ठिकाणी बळ उठले, मारचा तडाळा बसतांच बैल चरचर चांकत असे पण त्याने आपली जागा सोडली नाही की पुढे ठेवलेल्या चंदी-वैरणीला तोंड लावले नाही.

बैलास ओढून गोठ्यांत नेण्याकरतां वाढ्यांतील सर्व गाडी माणसे तेथे घेऊन त्याला ओढीत होती पण कोणाचाच कांही इलाज चालेना. बैलाने ही सर्व काळ देवाकडे असलेले आपले तोंड बाजूला एकदांहि वकळविले नाही.

हा प्रकार सकाळी दहा वाजेपर्यंत चालला—बैल देवापुढून हालत नाही ही वार्ता बाहेर पसरतांच तो चमक्तार पहाण्यासाठी अनेक लोक येऊ लागले व त्याच्या गर्दीने वाढ्याचा चौक अगदी गजबजून गेला. ज्याला जी उपाय सुचे तो प्रत्येकजण करून पाही. कोल्हापूरच्या महाराजांची आश्रित पहिलवाच मेंडळी जमली होती. त्यांनी मोठ्या शिक्षकीने तो बैल ढकळीत चौकापाशी आपला पण तो खाली चौकात जवळून करा उत्तरवाचाचा या विचारांत से असतां, बैल उसली मारून पुन्हा देवापाशी जाऊन उभा राहिला. असा प्रकार अनेकदा झाला.

ही वार्ता कै. छत्रपति श्री शाहूमहाराजांस कळली व तेहि येथे आले. त्यांनीहि सुचले ते उपाय करून पाहिले महाराज शारीराने धिपाड व मौठे सामर्थ्यवान असल्याने त्यांचे काठांचे व आमुडांचे तडाळे बसतांच बैल तोंड वाशीत असे आणि त्याच्या दोन्ही ढोळ्यांतून घळघळां अशु चाहत. शेवटी छत्रपति श्री शाहूमहाराजांनी त्याच्या वेसणीला धरून ओढ-प्यास सुखवात केली. नाकातून रक्त वारू लागले तेव्हां

महाराजांनी वेसण सौदून दिली, इतकी मारपीट होत होती तरी त्या बैलाने कोणासाहि मारले नाही किंवा तो कोणाच्या अंगावर धांवूनहि गेला नाशी, तो सारखा देवाकडे पहात उभा होता !

दुपारचे ११-१॥ पर्यंत असा प्रकार चालव्यानंतर इतम्पर हा बैल आपस्या चाकरीस उपयोगी पड्णार नसेल तर खावरील स्वत्वाची निवृत्ति विधिपूर्वक करून व त्यास चाकरी-तून सुक्त करून तो देवास अर्पण करावा असे पंडितमहाराजांनी ठरविले. त्याच्या नाकांतील वेसण कापून काढली. नालबंदा-कङ्कन पायाच्या पऱ्या काढ्हन टाकल्या आणि संकल्पपूर्वक उदक सोडप्याचा सर्व विधि कै. के. शा. सं. सीताराम मटजी प्राठक, अभिहोत्री यांजकङ्कन करवून त्या बैलावरील स्वत्वाच्या निवृत्तीचे निदर्शक म्हणून त्यांनी उदक सोडले.

उदक सोडतांच तो बैल देवासमोर मटकन् बसला. घटका अर्धा घटका शांतपणे बसल्यावर त्यानें देवघराच्या दारांत देवपूजेच्यावेळी काढ्हन टाकलेले निर्मात्य पडलेले होते तें खाऊन टाकले. ताम्हनांत देवाचे तीर्थ होते तें तो खाल्य आणि मग आपस्याउटील चंदी बैरण खाण्यास त्यानें प्रारंभ केला. तें खाल्यावर गड्यानें त्याजुढे पाण्यानें भरलेली बादली अणून ठेवली. पण तें पाणी न पिता तो आंत न्हाणीघाराकडे गेला व तेथे शागीदारने घंगाळ पाण्यानें भरून टेकले होते, तें पाणी पिऊन तो परत बाहेर देवापाशी येऊन बसला. हें सर्व होईपर्यंत एक वाजला व तौपर्यंत कै. छत्रपती शाहुमहाराज व इतर प्रतिष्ठित मंडळी व इतर जमलेली सारी माणसे आपापल्या घरी निघून गेली.

त्यानंतर किंवेक दिवस या बैलास पाहाण्यासाठी गांवांतील व पर्यांवर्ची माणसे येत असत. किंवेक जण त्याला नवसुहि करीत ! कोळ्हापुरांत एक सोनार होता. त्याला मूळ नव्हते. त्याने या बैलाची सेवा आरंभिली रोज सकाळी लवकर वाढवात यायचे, बैलाचे शेण वैरे काढ्हन जागा स्वच्छ करायची, बैलाच्या अंगास बाण लागली असेल तर तीहि काढ्हन अंग स्वच्छ करायचे आणि मग घरी जायचे असा त्याचा नित्यनेम असे. सेवा करून लागल्यापासून एका वर्षीन त्याला मुलगा झाला. नेव्हां त्याने बैलाच्या गळवांत सव्यादेयाची चांदीची सांखळी घातली, बैल देवाच्या नांवे सोडल्यानंतर तो देवघरायोजर्याच सोप्यांत नेहमी असे. त्याला बसण्यासाठी देवघराच्या शोजर्याच गज लावून जागा कैली होती. तेथे तो बसत असे व ओटीवर हिंडत असे. मूळचा तो गरीबच होत. आतं इतका गरीब झाल होता की घरांतील लळन पैरे देखील

श्रीसाई लीला

तो देवाचा नंदी असे म्हणून त्याच्या गळ्यांत गळा घालीत. त्याचा नित्यक्रमहि पदाचा सुजाण देवभक्तासारखा असे. सकाळी देवपूजा शास्यावर देवघरापाशी येऊन देवावरून काढ्हन बाजूस टाकलेले निर्मात्य खायचे व ताम्हनांतील तीर्थ पिऊन टाकायचे हा त्याचा नित्यनेम असे. रात्री आरतीच्यावेळी देवासमोर येऊन देवदर्शन वेण्यास तो कधीहि चुकत नसे. श्रीचे कोठीकडे कै. कृष्णगव नांवाचे श्रावण कारकून असत. हे मोठे भाविक होते. नोकारीच्यतिरिक्त सर्व काळ ते देवाचे भजन-पूजन, नामस्मरण इत्यादिकांत घालवित असत.. त्यांचा या बैलवर आणि बैलाचा त्यांच्यावर फार लोभ होता ! त्यांनी बोलावले की बैल उठून त्यांच्याजवळ जाऊन उभा राही. ते पहांटे उठून भूपळ्या म्हणत असत. त्यांच्या भूपळ्या सुल झाल्या की बैल आपस्या जागेवरून उठून त्यांच्याजवळ उभा राहून त्या ऐकत असे. भूपळ्या संपल्या की परत आपल्या जागेवर जाऊन बसत असे.

कै. श्री पंडितमहाराज व त्याच्या पश्चात कै. श्री बाळामहाराज यांनी रामच्ची चंदी, वैरण, चाकरी इत्यादि कशांतहि तो अर्तेपर्यंत कमी पऱ्य दिले नाही. ओटीवर देवासन्निध सुमारे नऊ दहा वर्षे हा बैल होता. मृत्यूपूर्वीच चार दिवस तो कांदी खातपीत नव्हता. त्यामुळे तो आजारी अहे असे सर्वांना वाटले त्याने औषध पाणी व्यावे म्हणून खूप प्रथन करायांत आले पण त्याने कांदीहि घेतले नाही. देवाच्या तीर्थाचे ताम्हन मुढे नेले म्हणजे त्यांतील पाणी मात्र तो पीत असे, आणि रात्री देवाची आरती होई तेहां वर मान करून देवाकडे पाहत असे. चुसु जबळ आला तेहां शरीराची घडपड होऊन तो अस्ताव्यस्त पडला होता पण प्राणोळमण झाले त्यावेळी तो सरळ झाला, देवाकडे तोंड करून देवाचे दर्शन घेऊन त्याने देवावुढे मान टाकली आणि श्री सद्गुरु सिद्धेश्वरचरणी देह ठेवला.

त्यानंतर त्याचा देह गाडीवर ठेवला, त्यावर केंद्रे वसू घातले. गाडीला कमान करून व तीवर फुले वैरे घालून बाजतगाजत त्यास नदीवर नेले व श्रीचे समाधीसमोरील पूर्व बाजूच्या दीपमाळेजवळ त्यास पुरण्यांत आले.

आधुनिकप्रथा—श्री. कृ. के. कोलहटकरकृत भारतीय मानसशास्त्र

अरविंदाश्रमांतील चेटुक

श्री अरविंदाश्र्या आश्रमांत 'बहूल' नांवाचा एक अचारी होता, कांहीं कारणांनी त्याला नोकरीवरून काहून टाक प्यांत आळे. त्यावर तो संतापला. 'मी आश्रमांतल्या लोकांना आठवण राहण्यासारखा त्रास देईन.' अशी प्रतिशा करून तो निघून गेला. त्याने एका मुसलमान मांत्रिकाकरवीं कांहीं 'करणी' करविली.

प्रांरभी आश्रमांतील पाहूऱ्यांचे जेवण जियें तथार ब्यायचे त्या स्वयंपाकघरावर दगड येऊ लागले. समोरच्या गच्छीवरून दगड येतात असें प्रथम लोकांना वाटले. पण गच्छीवर कोणीहि मव्हते. पहिल्या दिवऱ्यांत तिन्हींसांजेला दगडफेंक सुरु शाली व ती अर्धा दास टिकली. दुसऱ्या दिवसापासून दगड येण्याचा हां अवधि वाढत गेला. दगडहि अधिकाधिक मोठमोठे येऊ लागले, अखेर अखेर तर मध्यरात्रीच्या सुमारास दगडांचा वर्षांच मध्यकर सटासट होऊ लागला. केवळ स्वैंपाकघरावरच नव्हें तर इतर ठिकाणीहि दगड येऊ लागले. प्रथम पोलिसांना बोलवणें पाठविण्यांत आळे. पण पोलिस—तपास थोडा वेळच टिकला. एका पोलिस शिपायाच्या पायांच्या मध्येमध्य सहू करून एक भलागेठा दगड येऊन पडला, तेहां पोलिसाने तिथून पलच काढला. आश्रमाचीयांनी 'कोण हे दगड फेंकते?' हे पहाऱ्यासाठीं पहारा टेवला; पण कोणी चिटपांखरूंहि आश्रमाच्या आसपास दिसलेले नाही. अखेर त्यांच्या संशयाची निवृत्ति करण्यासाठीं की काय, वंद असलेल्या खोल्यांत दगड सटकन् येऊन; पहूं लागले. एक दगड पडला ती आपला सरळ खोलीलतल्या वेताच्या टेवलावर. जणू कांहीं कोणी तो मुद्दाम तेथें आणून शोभेवारीं टाकला होता!

प्रथम प्रथम हे दगड कोणाला लागत नसत. आश्रमांतील श्री. विजय गोस्वामी यांच्या खोलीच्या दारावर ते येऊन आदळत. पण नंतर ते अधिकाधिक घोक्याचे होऊ लागले. एका रात्रीं एक मोठा शेरला दगड जमिनी-पासून कांहीं फूट अंतरावर हवेत अधोंतीं असलेला खुद श्री अरविंदांनी पाहिल.

हे प्रकार कां घडतात याचा उलगडा अखेर माताजींनी केला. त्या म्हणाल्या कीं 'ज्या नोकरावर बहूलचा विशेष शरण होता, त्याच्यावर हे चेटुक केले जात असले पाहिजे. त्या नोकराचे व-

आश्रमांते परस्परसांनी राहील तोंवर या चेटकाचा प्रभाव चालेल, तें सांनीच्य काढलें म्हणजे चेटुक वंद होईल.' त्या नोकराला तेथून बाहेर दुसऱ्या वर्दी पाठविले. त्याबरावर हे प्रकार थांवले.

श्री. अरविंद घ माताजी यांनी त्या नोकराला इतरत्र पाठविले आणि तें चेटुकाहि उलटविले. असे चेटुक उलटले म्हणजे तें सुरु करणाऱ्याच्या जिवाला घोका येतो. बहूल भयंकर आजारी पडल्या. त्याची बायको येऊन मयावया करून नंतर श्री अरविंदांची करुणा भांकू लागली. शेवटी श्री अरविंद म्हणाले, 'यामुळे तुझ्या नवज्याला मृत्यु येणार नाही.' त्यानंतर बहूल आजारांतुन बचावला.

श्रीअरविंदाच्या आश्रमांत वरील प्रकार १९२१ साली घडला; तावेळी श्री. उपेन्द्रनाथ बानर्जी, श्री. नलिनीकांत गुप्त, श्री. सुरेशचंद्र चक्रवर्ती, श्री. दृष्टिकेश कानजीलबल, श्री. विजय नाग इत्यादि लोक तेथे होते. पहिले तिथे तर मोठे विचारवंत लेखक म्हणून बंगालमध्ये मान्यता पावलेले आहेत.

~~~~~* * ~~~~

—आच्यात्मिक जोवनाचे नियम एखाद्या विशिष्ट क्षेत्र-पुरतेच असतात हैं मी मानीत नाही. उलट नियम व्यवहारांतच त्यांचे प्रतिबिंब पडले पाहिजे. म्हणून आर्थिक सामाजिक व राजकीय क्षेत्रांतहि त्याचा परिणाम दिसला पाहिजे.

—महात्मा गांधी

X X X

—ः अभिप्राय :—

श्रीसाई — श्लेष

[लेखक व प्रकाशक — वि. र. कुलकर्णी, २०९८ ए बॉर्ड, कोल्हापूर, पृष्ठे २६, किंमत चार आणे.]

श्रीसाईबाबांच्या चरणांवर काम्यपुर्ये वाहण्याच्या इच्छेने श्री. वि. र. कुलकर्णी यांनी १०१ लोकांनी प्रसुत पुस्तक प्रसिद्ध केले आहे. लोकांमध्ये जिवाला आणि भक्त आहे. वृत्तरचनेच्या दृष्टीने मात्र कविता पुष्कळ ठिकाणी अल्यंत शिखिल व केडौल आहे. भाविक साईभक्तांनी पक्कदां वाचण्यासारखे हे पुस्तक आहे.

शिरडी व्रत

सप्टेंबर १९५५

या महिन्यांत श्रीसाईदर्शनासाठी नित्यप्रमाणे भक्तांची
गर्दी होती. अनेक कलाकारानी श्रीसमोर हजेरी दिली.
कांहीं कार्यक्रम पुढीलप्रमाणे:—

कीर्तन:—श्री. ह. म. प. विष्णु दामोदर ताहाराबाहकर,
श्री. ह. म. प. भिमाशीकर केशव जोशी, दादर, श्री. ह. म. प.
नानाभुवा सिंदखेडकर, श्री. ह. म. प. पंडितशेव पंढरपूरकर,
सं. गवई श्री. मराठे यांचीं तीन कीर्तने या महिन्यांत शाळी.

शक्तीचे प्रयोग:—भारतीय योगी, सांगली.

गायन-वादन:—तुळशीदास बोरकर पुणे, हार्मोनियम-
वादन, श्री. कौसल्याबाई लाले, मु. लेड, श्री. कपिलेश्वर
जयवंत केशव, बेळगांव; श्री. कमतुम्मा रायचूरु; श्री. विमल-
बाई कर्नाटकी, श्री. पांडुरंग विठ्ठल गमरे, श्री. दत्तात्रेय केशव
सरवंडीकर, सौ. उदयानीदेवी पवार, श्री. मनोहर पोतदार,
श्री. सुरेंद्र एन राव, सौ. शोभजा जावळ, श्री. जगन्नाथ
मोहिते, पल्सुट वादन,

या महिन्यांत संस्थानच्या धर्मार्थ दवाखान्यांत १३५०
रुणांवर उपचार करण्यात आले.

आकटोबर १९५५

या महिन्यांत श्री साईदर्शनासाठी नित्यप्रमाणे दसरोज
भक्तांची रीघ होती. अनेक कलाकारांनी शिरडीस येऊन श्रीसमोर
हजेरी दिली. त्यांतील कांहीं कार्यक्रम पुढीलप्रमाणे:—

कीर्तन:—ह. म. प. फाकिरा. गणपत सोनार ऊर्फ सुखा-
नंदभुवा, जळगांव, ह. म. प. काकाभुवा नानाभुवा जगताप

श्रीसाई लीला

ऊर्फ गोडेभुवा, मावडी; सं. गवई यांची या महिन्यांत दोन
कीर्तने शाळी.

प्रवचन:—डॉ. अण्णासाहेब गवळाणकर

नकलाकाव्यगायन:—श्री. वसंत मुरलीधर पडके पुणतांबे

गायन:—श्री. शरयुवाई दाढेकर, सुंबई; श्री. सखाराम
मोहिते, हैद्राबाद; श्री. व. अ. काळे, सातारा; श्री. सुलोचना-
बाई, सातारा श्री. लिलाबाई, बाई, श्री. दत्तोपंत
केरकर, सुंबई; श्री. गोपीनाथ सावकार, पुणे; श्री. तुळशीराम
बोरकर, पुणे; श्री. शबीर हुसेनखान, पुणे; श्री. रघुवीर
सावकार, पुणे; श्री. वसंत विष्णु पेडणेकर, श्री. दत्तात्रेय
गोपाळ जोशी, सुंबई; श्री. देसाई, सुंबई.

कोजागीरीनिमित्त रविवार ता. ३०।१०।५५ रोजी रात्रौ
९ ते १२ पर्यंत डॉ. के. री. ऊर्फ अण्णासाहेब गवळाणकर
मुंबई यांचे कीर्तन. बारा वाजतां श्रीचे समाधीस श्री. नागेश-
राव सावत, यांचे इस्ते तुळशीसहस्राचैनपूजा, चंदपूजा होऊन
सर्वोन्ना श्रीचा प्रसाद, दूध कैफी बाटणेत आली नंतर प्रारिद्ध
कलाकारांचे गायनवादन प्रवचन असे रात्रभर कार्यक्रम झाले.

या महिन्यांत संस्थानच्या धर्मार्थ दवाखान्यांत १४१६
रुणांवर उपचार करण्यांत आले.

श्रीपुण्यतिथि उत्सव

श्रीसचिदाननद सद्गुरु साईबाबा यांचा पुण्यतिथी
उत्सव चालू साली आधिन शु. १२ मंगळवार
दिनांक २५।१०।५५ ते आधिन शु. १२ शुक्रवार दिनांक २८
१०।५५ यर्येत शाळा.

उत्सवास भक्तमंडळीची गदी बरीच होती. उत्सवास आरंभ दिनांक २५।१०।५५ मंगलमार रोजी झाला. या दिवशी नित्य कार्यक्रमाव्यतिरिक्त दुपारी ४ ते ६॥ पर्यंत श्री. श्री. बा. देव यांचे कीर्तन हाले. रात्री गायन झाले. पालखीची मिरवणूक निधाली. दिनांक २६।१०।५५ शुक्रवार रोजी पहाडे श्रींचे समाधीस पंचामृतस्नान, गांवांत भिक्षेची मिरवणूक नंतर १०॥ ते १२ पर्यंत श्री. श्री. बा. देव यांचे श्री. पुण्यतिथी कीर्तन. नंतर माध्यान्ह आरती अराधना विधी तीर्थप्रसाद. दुपारी श्रींचे जुन्या वस्त्रांची व वस्त्रांची प्रसाद म्हणून विक्री. सायंकाळी मंत्र जागर. रात्री श्रींचे रथाची गांवांतून मिरवणूक. त्या नंतर रत्नभर निरनिराळ्या कलावंताचे गायन, भजन, वादन वरैरे कार्यक्रम झाला.

दिनांक २७-१०-५५ शुक्रवार या दिवशी भक्तांची गदी खूपच झाली. सकाळी श्रींचे समाधीस अभिषेक पूजा, अर्चन वरैरे बराच वेळ झाले. नंतर भिक्षेची मिरवणूक, नंतर माध्यान्ह आरती, तीर्थप्रसाद. श्रींचे मंदिरात दुपारी ४॥ ते ६ पर्यंत श्री. श्री. बा. देव यांचे कीर्तन हाले. रात्री नेहनीप्रमाणे गांवांतून पालखीची मिरवणूक, गाढ दाखकाम वरैरे झाले. नंतर मंदिराबहीरील पटांगात. 'देवमाणूस' हा सामाजिक नाट्यप्रयोग (शिर्डी नाट्य मंडळीनी) करून दाखविला. दिनांक २८-१०-५५ शुक्रवार रोजी १० ते १२ पर्यंत गोपालकाला, कीर्तन-सं. गवई विळळराव यांचे दही हळी वरैरे होकर उत्सवाची समाप्ती झाली.

उत्सवाकरितां भक्तमंडळीची उत्तरप्याची गैरसेय होऊ नये म्हणून सुदाम मांडव उभारण्यात आले होते.

विजेची रोषणाई, सर्वत्र स्वच्छता, उत्कृष्ट बंदोबस्त, भक्तांचे सहकार्य, संस्थानाच्या कार्यकारी मंडळाची परिश्रमपूर्वक देखरेख आणि दक्षतेची सगळी व्यवस्था यामुळे उत्सव अंतिशय थाट्या-माट्यानें व उत्तम रीतीनें साजरा झाला.

नोव्हेंबर १९५५

या महिन्यांत श्री साईदर्शनाराठी दररोज भक्तांची रीत होती अनेक कलाकारांनी शिर्डीस येऊन श्रीसमोर हजेरी दिली. त्यांतील कांही कार्यक्रम पुढीलप्रमाणे:-

कीर्तन:—सं. गवई यांची या महिन्यांत दोन कीर्तने झाली.

प्रवचन:—श्री. राजा मधुसूदन पुणे.

काव्यगायन:—श्री. कृष्णा शिंदे आणि पाटी कुर्ला.

गायनचादन:—श्री. दत्तराम नारायण नाडकार्णी, मुंबई. श्री. लक्ष्मण अंदादास रामुणेकर, मुंबई. कु. अशोक यवलेकर. श्री. शंकरराव कोरसांवकर, सांताक्रूझ. श्री. पंढरीनाथ उंगरे, मुंबई मेंडोलीन.

वादन:—श्री. महादेव सातडेकर, मुंबई, श्री. मुरलीधर सातडेकर, श्री. प्रताप पेंडेकर, श्री. मुचास्वामी नायडू मुंबई. श्री. वसंत बालकृष्ण देशपांडे, पुणे. श्री. नारायण भास्कर भोरकर, मुंबई. श्री. सिताराम फातरफेकर, मुंबई.

श्रीमंदिरात दिपवाळी निमित्त श्रीलक्ष्मी व सरस्वतीपूजन (स्थानिक द्रस्टी) श्री. वाजीगिर कौते पाटील यांचे हस्ते करण्यांत आले.

कार्तिक महाएकादशीनिमित्त श्रींचे पालखीची गांवांतून मिरवणूक आणि कीर्तन.

चंद्रग्रहणानिमित्त श्रींचे समाधीस अभिषेक मंगलस्नान गायन भजन वरैरे झाले.

या महिन्यांत संस्थानाच्या धर्मार्थ द्वाखान्यांत १२९० रुग्णावर उपचार करण्यांत आले. देवाखान्यास देणगी श्री. सी. ए.च. भामा मुंबई रु. २१ श्री. डॉ. दादी आर. बनाजी मुंबई रु. १०१ श्री. भालचंद डी. नेराय मुंबई यांचेतके एक लोखंडी (गोदरेजचे) कपाट, किंमत रु. २९२-११-० चे व इरीगेटर स्टॅंड किंमत रु. १७१-२-० चे तरेंच श्री. सुभाष-चंद्र डी. नेराय मुंबईतके एक लोखंडी काचेचे दारे असलेले कपाट (गोदरेजचे) किंमत ३६१-४-० चे तरेंच टेबल लोखंड एक (गोदरेजचे) किंमत २०५-१५-० चे अशा वस्तु देणगी म्हणून द्वाखान्यास मिळाल्या.

—द. अ. राणे सन्मान्य चिटणीस